

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav hospodářských a sociálních dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jaromír Mrňka

**„Národní a politická očista“ v Mohelnici 1945-1948
Vyhnání – Transfer - Retribuce**

**National and Political Cleansing in Mohelnice
1945-1948
Expulsion – Transfer - Retribution**

Praha 2011

Vedoucí: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

*Na tomto místě bych velmi rád poděkoval vedoucímu práce
panu Prof. PhDr. Eduardu Kubů, CSc.
za trpělivé odborné vedení a cennou radu v průběhu vzniku této práce.*

Zároveň chci poděkovat pracovníkům Státního okresního archivu v Šumperku, Zemského archivu Opava – pobočka Olomouc, Moravského zemského archivu v Brně, Archivu bezpečnostních složek v Kanicích u Brna, Národního archivu v Praze a Ústřední statistické knihovny ČSU v Praze, bez kterých by vznik této práce nebyl možný.

V závěru a nikoliv na posledním místě dekuji svým rodičům za trpělivost a péči na studiích.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne: _____

podpis autora: _____

Abstrakt

Bakalářská práce „*Národní a politická očista*“ v Mohelnici 1945-1948. *Vyhnání – Transfer – Retribuce* zpracovává téma „očistných“ procesů v severomoravském městě Mohelnice v průběhu tzv. třetí československé republiky. V kontextu dlouhodobého vývoje česko-německých vztahů v regionu a převratných změn ve struktuře poválečné společnosti sleduje zapojení jednotlivých aktérů v průběhu tzv. vyhnání a živelné retribuice v květnu až červenci 1945, provádění nařízení tzv. velkého retribučního dekretu od července 1945 a organizované fáze transferu německého obyvatelstva v regionu v průběhu roku 1946. U obžalovaných podle tzv. velkého retribučního dekretu se zaměřuje na jejich motivace a změnu jejich sociálního statusu v souvislosti s jejich zapojením do stranických struktur NSDAP.

Klíčová slova: Dějiny Československa, regionální dějiny, „národní očista“, vyhnání, transfer Němců, „odsun“, retribuice, Třetí republika, Mohelnice 1945-1948, mohelnický soudní okres, Mimořádný lidový soud v Olomouci, sociální mobilita

Abstract

Bachelor thesis '*National and Political Cleansing in Mohelnice 1945-1948. Expulsion – Transfer – Retribution*' copes with theme WWII aftermath cleansing processes in town of Mohelnice in northern Moravia during the period of the so called Third Czechoslovakian Republic. In the context of long-term development of Czech-German relations in the region and other context of revolutionary changes in a structure of post-war society, thesis examines involvement of particular historical players during the period of the so called expulsion of Germans and wild retribution from May till July 1945, in the execution of the so called Great decree from July 1945 and in the organized phase of the transfer of German population in the region during the year 1946. Thesis studies motivations and changes of social status of defendants of the Great decree in the connection with their engagement in structures of the NSDAP.

Key words: History of Czechoslovakia, regional history, national cleansing, expulsion, transfer of Germans, retribution, Third Czechoslovakian republic, Mohelnice 1945-1948, court district of Mohelnice, Extraordinary people's trial of Olomouc, social mobility

Obsah

Úvod.....	- 10 -
Vyhnání – Transfer – Retribuce.....	- 10 -
Současný stav historického bádání	- 15 -
Metodika a cíle výzkumu.....	- 20 -
Vývoj česko-německých vztahů v Mohelnici 1848 - 1945	- 24 -
Reakce Němců na proces emancipace Čechů v regionu do r. 1929	- 26 -
Hospodářská krize v regionu a vzestup Sudetoněmecké strany.....	- 30 -
Připojení města k Říši	- 34 -
Vyhnání a živelná retribuce.....	- 37 -
Živelná doba května a června 1945.....	- 37 -
Upevnění místní správy a situace v letních měsících 1945	- 41 -
Retribuce.....	- 44 -
Procesní provádění dekretu č. 16/1945 Sb.	- 44 -
Průběh vyšetřování a internace provinilců podle dekretu č. 16/1945 Sb.....	- 44 -
Základní struktura žalobních důvodů a vynášených rozsudků.....	- 46 -
Průběh a ukončení výkonu trestu	- 49 -
Provinění proti národní cti podle dekretu č. 138/1945 Sb.	- 50 -
Sociální původ a sociální mobilita obžalovaných podle dekretu č. 16/1945 Sb. v Mohelnici.....	- 52 -
Sociální stratifikace nacistického režimu jako výkladové pole.....	- 52 -
Základní struktura sociální mobility vzhledem k charakteru spisového materiálu.....	- 54 -
Ideálně-typické skupiny obžalovaných a jejich strategie	- 56 -
a) Zasloužilí sudetoněmečtí průkopníci nacionálního socialismu a dlouholetí členové Sudetoněmecké strany	- 56 -
Gustav Ficker (Dílenský mistr a Betriebsobmann Siemens-Schuckert Werke AG)	- 57 -
MUDr. Hans Eiselt (závodní lékař Siemens-Schuckert Werke AG).....	- 58 -
b) Noví aktivisté sudetoněmeckého hnutí a nacionálního socialismu	- 59 -
Hugo Alexandr Ressel (majitel vápenky ve Vitošově)	- 60 -
Leopold Svoboda (Untersturmführer Waffen-SS, majitel obchodní společnosti)	- 61 -
c) Příznivci nacionálního socialismu	- 62 -
Udavači.....	- 63 -
Transfer	- 65 -
Vytvoření Národní fronty a přípravy transferu do konce roku 1945	- 65 -
Vývoj ve městě v průběhu transferu v roce 1946.....	- 69 -
Provádění transferu německého obyvatelstva města v průběhu roku 1946	- 72 -

Závěr.....	- 79 -
Použité prameny a literatura	- 82 -
Archivní prameny	- 82 -
Publikované prameny	- 83 -
Statistické prameny.....	- 84 -
Periodika	- 84 -
Elektronické prameny	- 84 -
Literatura.....	- 84 -
Přílohy	- 87 -
Seznam příloh.....	- 87 -
Mapy	- 88 -
Tabulky	- 89 -
Grafy.....	- 93 -
Fotografie	- 96 -

Seznam zkratek

AG	Aktiengesellschaft (<i>Akciová společnost</i>)
AMMo	Archiv města Mohelnice
ABS Kanice	Archiv bezpečnostních složek Kanice u Brna
BdD	Bund der Deutschen (<i>Svaz Němců</i>)
BdL	Bund der Landwirte und des ländischen Gewerbes (<i>Německý svaz zemědělců a venkovských živností</i>)
BDM	Bund Deutscher Mädel (<i>Svaz německých dívek</i>)
ČSSD	Československá sociálnědemokratická strana dělnická
ČSL	Československá strana lidová
ČSNS	Československá strana národně socialistická
DAF	Deutsche Arbeitsfront (<i>Německá pracovní fronta</i>)
DCV	Deutsche Christlichsoziale Volkspartei (<i>Německá křesťanskosociální strana lidová</i>)
DFP	Deutsch-demokratische Freiheitspartei (<i>Německá demokratická strana svobodomyšlná</i>)
DGP	Deutsche Gewerbspartei (<i>Německá živnostenská strana</i>)
DNP	Deutsche Nationalpartei (<i>Německá nacionální strana</i>)
DNSAP	Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei (<i>Německá nacionálněsocialistická strana dělnická</i>)
DSAP	Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei (<i>Německá sociálnědemokratická strana dělnická</i>)
FS	Freiwilliger Schutzdienst (<i>Dobrovolná ochranná služba</i>)
HJ	Hitlerjugend (<i>Hitlerova mládež</i>)
KdF	Kraft durch Freude
KSČ	Komunistická strana Československa
MěNV	Městský národní výbor
MLS	Mimořádný lidový soud
MSK	Místní správní komise
MV	Ministerstvo vnitra ČSR
MZA	Moravský zemský archiv Brno
NA	Národní archiv
NF	Národní fronta Čechů a Slováků

NKVD	Народный комиссариат внутренних дел [<i>Narodnyj komissariat vnutrennich děl</i>] (<i>Lidový komisariát vnitřních záležitostí</i>)
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (<i>Nacionálněsocialistická německá strana dělnická</i>)
NSF	Nationalsozialistische Frauenschaft (<i>Nacionálněsocialistický svaz žen</i>)
NSKK	Nationalsozialistische Kraftfahrkorps (<i>Nacionálněsocialistický motoristický sbor</i>)
NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (<i>Nacionálněsocialistická péče o blaho lidu</i>)
ONV	Okresní národní výbor
OVM	Okresní vlastivědné muzeum
RAD	Reichsarbeitsdienst (<i>Říšská pracovní služba</i>)
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SA	Sturmabteilung (<i>Úderný oddíl</i>)
SAA	Soukromý archiv autora
s. o.	soudní okres
SdP	Sudetendeutsche Partei (<i>Sudetoněmecká strana</i>)
SHF	Sudetendeutsche Heimatsfront (<i>Sudetoněmecká vlastenecká fronta</i>)
SOkA Šumperk	Státní okresní archiv Šumperk
SS	Schutzstaffel der NSDAP (<i>Ochranný oddíl NSDAP</i>)
StB	Státní bezpečnost
ZA Opava-OL	Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc
ZNPO	Zvláštní nucené pracovní oddíly
ZNV	Zemský národní výbor

Seznam vyobrazení v textu

Graf I.	Struktura naplněných skutkových podstat obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc.....	47
Graf II.	Struktura rozsudků vynesných nad obžalovanými z Mohelnice před MLS Olomouc.....	48

Úvod

Vyhnání – Transfer – Retribuce

V moderních evropských dějinách bychom jen těžko hledali událost, která v historické paměti kontinentu zabírá podobně zásadní místo jako druhá světová válka. Jedním z hlavních faktorů tohoto stavu je vysoká dávka úsilí, kterou musela evropská civilizace investovat do vyrovnání se s bezprostředním prožitkem tohoto válečného konfliktu. Německý nacismus, který se začal nezadržitelně rozvíjet v podmínkách velké hospodářské krize, nesl zcela zásadní podíl na rozsáhlé kontinentální a posléze světové válce mobilizující obrovské masy vojenského i civilního obyvatelstva. Agresivně vedená válka na východě Evropy propojená s fenoménem systematického vyvražďování židovského obyvatelstva útočila na samotné kořeny evropské humanistické tradice. Nacisté a jejich spojenci byli sice společným úsilím Spojenců nakonec poraženi, ale tento fakt zjevně nepostačoval k odčinění celé škály zločinů, kterých se dopustili. Aby mohly nástupnické vlády osvobozených zemí získat dostatečnou legitimitu, musely se nejdříve vyrovnat s dědictvím nacistických, s nacisty úzce spřízněných a okupačních režimů.

Očistné společenské procesy nabývaly napříč poválečnou Evropou rozličných podob, přesto můžeme v západní a střední Evropě vysledovat několik základních linií jejich průběhu. První z nich představuje potrestání nacistických válečných zločinců, jehož příprava začala již v průběhu války. Narůstající brutalita války a okupačních režimů především na východě Evropy vedla exilové vlády okupovaných zemí sídlící v Londýně k jednotnému postupu. Rozhodný krok byl učiněn 13. ledna 1942 na konferenci v paláci St. James, kde vzneslo devět evropských spojeneckých států požadavek na stíhání a potrestání hitlerovských zločinů.¹ Společným postupem se jim podařilo přimět k přistoupení také vedoucí mocnosti protifašistické koalice - Sovětský svaz, Velkou Británii a Spojené státy americké. Jejich ministři zahraničních věcí se ve dnech 19. – 30. října 1943 sešli na konferenci v Moskvě, z níž vzešla Deklarace o ukrutnostech, formulující zásady trestního postihu válečných zločinců.² Pomyslným vrcholem tohoto vývoje se stala Dohoda o stíhání a potrestání hlavních válečných zločinců, přijatá v Londýně 8. května 1945, na jejímž základě byl mimo jiné ustaven Mezinárodní soudní tribunál v Norimberku. Ten byl zřízen, aby soudil válečné zločince, jejichž zločiny nemohly být přesně lokalizovány, respektive přesahovaly jakýkoliv teritoriální rámeček. Ostatní měli být podle přijatých principů předáni k soudu do zemí, kde se svých činů

¹ Signatáři deklarace se staly exilové vlády Belgie, Československa, Francie, Jugoslávie, Lucemburska, Nizozemska, Norska, Polska a Řecka

² KUKLÍK, J.: *Mýtus a realita tzv. Benešových dekretů*. Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Praha, Linde: 2002. s 252-253.

dopustili. V osvobozených zemích vznikaly napříč Evropou soudní instituce mimořádného charakteru, u kterých lze vysledovat společné charakteristické institucionální a procesní rysy.³

Přímým protikladem standardizovaného zákonného postihu válečných zločinců, který byl výslednicí dlouhodobých mezinárodních jednání, byly akty živelné lidové odplaty spáchané v posledních měsících války a těsně po jejím skončení. Tvoří samostatnou druhou linii poválečných očistných procesů, která se vyznačuje vysokou intenzitou a oproti soudním procesům relativně krátkou dobou trvání. Okupace, která nutila obyvatelstvo do každodenních nepatrných zločinů a sebezapírání, během kterého se muži a ženy zpronevřovali svým ideálům a pokořovali, vedla k tomu, že válka byla okupovanou společností vnímána spíše jako nekonečná bezmoc, než jako pravý boj.⁴ Absence frontových linií a zdlouhavá nucená pasivita obyvatelstva v západní a střední Evropě vytvořila v kombinaci s vystupňovaným okupačním terorem ke konci války příhodné podmínky k eskalaci masového násilí, když se spontánně sročené davy rozhodly vzít spravedlnost do vlastních rukou. Živelné „očistné“ vlny se staly typickými napříč celou Evropou, přičemž se v jednotlivých zemích lišily pouze intenzitou a délkou svého trvání závisící na podpoře, nebo naopak snaze o potlačení ze strany nových poválečných vládnoucích režimů.⁵

V některých evropských regionech vedly živelné „očistné“ akce též k násilným nuceným přesunům obyvatelstva, které se staly typickými především pro Československo a Polsko a dále zasáhly jen okrajově některé regiony v Maďarsku.⁶ Na tyto události navazuje třetí linie očistných procesů, kterou představuje snaha o upevnění národních států ve středovýchodní Evropě generální eliminací menšin, která měla zajistit stabilitu poválečné Evropy. Především německé menšiny byly chápány jako zásadní destabilizační faktor, který se stal předvojem nacionálněsocialistické infiltrace.⁷ Živelný charakter vyhánění německého obyvatelstva byl ukončen rozhodnutím Spojenců na postupimské konferenci 2. srpna 1945, kdy bylo rozhodnuto o organizovaném transferu německého obyvatelstva, který byl zahájen na počátku roku 1946.⁸

³ Pro model aplikovaný ve většině signatářských zemí deklarace ze St. James byl typický jeden centrální soud, který soudil hlavní zločince, jejichž činy měly celostátní dosah, a poté řada regionálních soudů zabývajících se přečiny střední a menší důležitosti. Mimořádný charakter soudů byl dán z procesního hlediska zkrácenou dobou soudního přelíčení, dále pak větší či menší mírou retroaktivity právních předpisů.

⁴ JUDT, T.: *Postwar. A History of Europe since 1945*. London, Pimlico: 2007. s. 41

⁵ FROMMER, B.: *National Cleansing. Retribution against Nazi Collaborators in postwar Czechoslovakia*. Cambridge, CUP: 2005. s. 34

⁶ KRĚN, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo: 2005. s. 543. V československém i polském případě se mluví o tzv. divokém odsunu a odhaduje se, že zasáhl na 1,5 milionu lidí.

⁷ Ibidem, s. 533.

⁸ Ibidem, s. 543. Z ČSR bylo vysídleno asi 3 miliony Němců, z Polska 3,5 milionu. Přesuny německých menšin proběhly také z Rakouska (říšští Němci, 150 tisíc), Maďarska (400 tisíc) a Jugoslávie. Odsunové ztráty činily asi 400 tisíc mrtvých. Při samotné odsunové akci z Československa mělo zahynout asi 25 tisíc osob. K mezinárodním souvislostem transferu německého obyvatelstva také KUKLÍK, J.: c. d., s. 252-253.

Výše nastíněné vývojové linie – živelná očista⁹, vyhnání, retribuční odsun, nacházíme také v poválečném vývoji v Československu. Přípravy na poválečné uspořádání poměrů zaměstnávaly československou vládu již od počátku jejího působení v prostředí londýnského exilu. Zhruba od roku 1941 se jak v domácím tak v exilovém odbojovém prostředí objevily první požadavky na tvrdý a nekompromisní postup vůči německé menšině, které ovšem pouze postupně nabývaly konkrétních rysů. Zásadní přelom v tomto vývoji způsobily události bezprostředně spojené s atentátem na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Motivována vzrůstajícím okupačním násilím a pod tlakem událostí následujících atentátů, tedy především vyhlazením Lidic a Ležáků, začala československá vláda podnikat konkrétní kroky v přípravě transferu německého obyvatelstva¹⁰ a v souladu s mezinárodními závazky přijatými na konferenci St. James započala s přípravou retribučních předpisů¹¹.

V československém procesu vyrovnávání se s nedávnou nacistickou minulostí vystupuje do popředí snaha o homogenizaci a upevnění národního československého státu. Ačkoliv byla kodifikovaná norma pro postih nacistických okupačních a s nimi spojených zločinů přijata již v poslední třetině roku 1944, tedy v relativním předstihu před osvobozením československého území, narazila nakonec na překážky, které významně zpozdily její vydání. Československé košické vládě se při jejích jednáních po návratu do vlasti od dubna 1945 nepodařilo udržet jednotnou linii postihu nacistických zrádců a kolaborantů v českých zemích a na Slovensku.¹² Od první poloviny května 1945 již sice bylo jasné, že v Československu vejdu v platnost dvě nařízení, přesto trvalo ještě minimálně další měsíc, než speciální vládní

⁹ Tento pojem odvozuji z francouzského l'épuration sauvage, wild retribution (B. Frommer), protože precizněji charakterizuje spontánní očištné procesy, které nelze zařadit ani pod pojem retribuční odsun nebo na druhé straně vyhnání.

¹⁰ Požadavek na tvrdý a nekompromisní postup vůči německé menšině se začal v československém domácím i zahraničním odboji soustavněji prosazovat zhruba od roku 1941. Na síle nabýval především od doby, kdy s ním postupně vyslovili souhlas představitelé spojeneckých velmocí. Zcela zásadní mezník v tomto vývoji poté představují jednání prezidenta Edvarda Beneše v prosinci 1943 v Moskvě. Více STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha, Academia: 1991. s. 32-36.

¹¹ První osnovu retribučního dekretu předložil ministr spravedlnosti Stránský prezidentu Benešovi v červnu 1943 a jednalo se o ní v ministerské a státní radě až do února 1944. Nakonec byla ministerstvu vrácena k přepracování a na pořad jednání se dostala až v červnu 1944. Nejvýznamnější námitky se týkaly především principu retroaktivity, který později ustanovil také Norimberský tribunál, stanného charakteru soudů a absence opravných prostředků proti výrokům soudu. Na jedné straně převládaly u zástupců demokratických stran obavy z toho, aby retribuční procesy nepřerostly v procesy politické, na druhé straně se komunisté obávali nedostatečné účinnosti a mírnosti retribuční, kterou chápali především jako nástroj třídního boje. Nakonec, kvůli nečekaně rychlému postupu sovětských vojsk na území Československa, schválila Státní rada výsledný text dekretu již 28. září 1944. Vláda schválila konečné znění retribučního dekretu na svém jednání 6. října 1944. Podrobněji k tvorbě a vzniku retribučních předpisů viz BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948). Ostrava: Tilia, 1998. s. 21-27.

¹² Slovenská národní rada trvala již od dubna 1945, kdy vstoupila do jednání s československou vládou, na vydání vlastního retribučního předpisu. Po ztroskotání vyjednávání vešlo 15. května 1945 v platnost nařízení č. 33/1945 Sb. n. SNR o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví.

komise dodala konečné znění dekretu k projednání vládě.¹³ Návrh se dostal na pořad jednání 4. června 1945. Text projednávaného dekretu vycházel až na dílčí úpravy z londýnského retribučního dekretu s tím, že vedle něj bude ještě vypracován zvláštní návrh dekretu o Národním soudu jako „*lex specialis*“. Oba dekrety spolu s prováděcím vládním nařízením byly vydány 19. června 1945 a vyhlášeny 9. července 1945 jako č. 16 (tzv. Velký retribuční dekret), 17 (O zřízení národního soudu) a 18/1945 Sb.¹⁴

Procesní průtahy spojené s uvedením retribučních předpisů v život pak nepřímo ovlivňovaly v evropském měřítku nepřiměřeně dlouho trvající vlnu spontánního lidového násilí. Celé dva dlouhé poválečné měsíce, během kterých byly české země ponechány bez jasných instrukcí, způsobily nenapravitelný chaos. Navzdory několikaletým přípravám se exilová vláda navrátila do země bez jasných a konečných nařízení koho uvěznit a dokonce jaký druh chování stíhat. Počínaje květnovým povstáním eskalovala vlna nekontrolovaného hněvu, kterému po zhroucení nacistického systému nestálo nic v cestě. Živelné výbuchy násilí, lynčování, masové zatýkání, improvizované nelegitimní soudy a mnoho dalších násilných aktů, pramenících přinejmenším z myšlenky na pomstu válečných křivd, dalo vzniknout fenoménu „vyhnání“ a „živelné očisty“. Bez zavedeného retribučního práva, které by jasně definovalo konkrétní trestné činy, a s roztržitou místní správou nedokázaly ústřední orgány během jara a léta 1945 postupovat rychle a rozhodně k opětovnému zavedení pořádku a ukončení násilností. Přispěla k tomu mimo výše uvedené také všeobecná nechuť k zásahu proti lidovým bouřím, patrná napříč politickým spektrem.¹⁵

Svou roli v rozjitřené atmosféře lidových bouří sehrál zájem na co nejrychlejším odsunu německé menšiny z Československa, který v dalším vývoji specificky ovlivňoval následné poválečné očištné procesy. Období živelné odplaty a divokého odsunu z května a června 1945 přešlo postupně do další fáze, ve které se již nedá hovořit o tom, že by se tyto „neorganizované“ procesy odvíjely mimo dosah kontroly odpovědných ústředních orgánů.¹⁶ Od poloviny května až do počátku června 1945 se postupně stabilizovala místní samospráva

¹³ Nehledě na svůj moskevský souhlas s vládním návrhem jednotného postupu retribuce na celém území Československa, začali najednou komunisté tvrdit, že slovenská verze je kvalitnější než ta londýnská. Snad kvůli tomu, že její strohá vágnost a nesmlouvavá krutost lépe vyhovovala jejich pojetí retribuce. Viz FROMMER, B.: c. d., s. 76.

¹⁴ Další poznatky včetně podrobnějšího srovnání jednotlivých předloh retribučního dekretu: KUKLÍK, J.: c. d., s. 370-385; BORÁK, M.: c. d., s. 29-35.

¹⁵ FROMMER, B.: c. d., kapitola I.: Wild Retribution, s. 33-62. K období divokého odsunu potom u nás zatím nejlépe: STANĚK, T. *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu-srpnu 1945*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996. 231 s.

¹⁶ STANĚK, T. - VON ARBURG, A.: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). In: *Soudobé dějiny*. XII/2005, č. 3-4, s. 476-477.

v podobě národních výborů, respektive správních komisí¹⁷. Takto stabilizovaná státní správa postupně vstupovala do interakce s revolučními ozbrojenými formacemi, obnovenými bezpečnostními složkami a armádou, která zajišťovala československé státní hranice a vojenskou správu pohraničního území. V oblastech se silnou hustotou německého osídlení docházelo, souběžně se snahou o odsun, k rozsáhlému zatýkání domnělých i skutečných nacistů a jejich spolupracovníků, k masovým internacím německého obyvatelstva a k jeho pracovnímu nasazení.¹⁸ Situace, kdy vláda odsunováním velkého množství německého obyvatelstva stavěla Spojence před *fait accompli*, ústřední orgány tyto akce nijak významně neomezovaly a sovětská okupační správa vysídlence přijímala, trvala bezmála do konce srpna 1945, v dalších ojedinělých případech i déle. Nic na tom nezměnil ani XIII. článek Závěrečné zprávy z jednání vítězných mocností v Postupimi z 2. srpna 1945, který vyzýval vlády Československa, Maďarska a Polska, aby prozatím od dalších vysídlovacích akcí upustily.¹⁹

V návaznosti na konečné vyhlášení retribučních předpisů na počátku července 1945²⁰, se od poloviny léta začínají rozbíhat také retribuční procesy. Již od počátku bylo jasné, jakou nenapravitelnou škodu způsobily zmatky spojené s „živelnou očistou“ a neorganizovanými odsunovými akcemi. Absence závazných směrnic a nařízení, včetně retribučních předpisů, vedla k situaci, kdy pravidla zatýkání a zajišťování usměrňovala nařízení mocenských složek nižší úrovně. Díky roztržité státní správě byly na jedné straně do odsunových transportů na základě rozhodnutí místních správních orgánů a armády zařazovány osoby, u kterých se dalo předpokládat zahájení trestního řízení. Na druhé straně vedlo toto mocenské vakuum k internaci obrovského množství osob, což následně významně ztížilo práci od poloviny června ustanoveným vyšetřovacím komisím a následně i mimořádným lidovým soudům. Konečná nařízení, která závazně upravovala pravidla internování osob podezřelých z retribučních přečinů, vyšla až 7. srpna 1945, kdy byly věznice a internační tábory přeplněny a odsunové akce byly stále v plném proudu.²¹

Na rozdíl od odsunu, který vycházel z principu přepokládané paušální viny²² osob národnosti německé, k jejímuž zvrácení bylo zapotřebí prokázat aktivní podíl na osvobození Československa, popřípadě utrpení pod nacistickým nebo fašistickým terorem, vykazovala

¹⁷ Zřizované, podle ústavního dekretu č. 18/1944 Úř. věšt. čsl., o národních výborech a prozatímním Národním shromáždění, v místech s většinou tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva.

¹⁸ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 58 – 69.

¹⁹ STANĚK, T. – VON ARBURG, A.: Organizované divoké... In: *Soudobé dějiny*. XIII/2006., č. 3-4, s. 353.

²⁰ Viz Přílohy, foto č. 9, s. 99 (Preambule Velkého retribučního dekretu).

²¹ STANĚK, T.: *Tábory v českých zemích 1945-1948*. Ostrava, Tilia: 1996. s. 14 – 26.

²² Na základě ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. z 2. srpna 1945, o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, byly výše jmenované skupiny zbaveny československého státního občanství, o jehož navrácení mohly požádat za předpokladu, že prokázaly aktivní podíl na osvobození Československa, nebo to, že trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem.

československá retribuce poměrně větší snahu po individuálním potrestání činů spáchaných v době nacistické okupace. Přesto byl Velký retribuční dekret ve svých ustanoveních o stíhání členství v některých nacistických organizacích nacionálně selektivní, protože některé vyjmenované organizace byly čistě německé povahy.²³ Postih členství v polovojenských složkách SA (*Sturmabteilung*)²⁴, v kombinaci s postihem funkcionářů NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) počínaje tzv. Blockleiterem, zahrtil především v pohraničních oblastech mimořádné soudnictví obrovským množstvím případů, což výrazně zpomalovalo vynášení rozsudků. Neuvážené masové deportace osob zbavily mimořádnou spravedlnost nejen možnosti stíhat řadu exponovaných nacistů, ale také „pročistily“ řady potencionálně důležitých svědků, což prodlužovalo přinejmenším přípravné trestní řízení. Se zahájením organizované fáze odsunových akcí postupně slábl legitimizační²⁵ účinek retribuce vzhledem k odsunu, který byl postupně upřednostňován před trestním stíháním a uvězněním. Dynamika vynášených rozsudků postupovala od nejvyšších trestních sazeb, udělovaných v prvním roce fungování mimořádných lidových soudů, po jejich postupné zmírňování od druhé poloviny roku 1946.

Současný stav historického bádání

O problematiku dějinných procesů souvisejících s osudy německého obyvatelstva v poválečném období projevovala až do devadesátých let 20. století česká respektive československá historiografie zájem jen sporadicky. Otázky spojené s retribuční, vyhnáním a odsunem Němců z Československa byly rychle zatlačeny do pozadí seriózního historického zkoumání především kvůli historickému vývoji v Československu, který následoval po únoru 1948. V období let 1945-1948 se jedná především o literaturu, která byla přímo součástí diskuze o charakteru retribučního soudnictví a odsunu německé menšiny z Československa. Zahrnuje především příspěvky o transformaci mezinárodního trestního práva, recepci mezinárodně trestně právních norem v českém prostředí, jejich legislativního zakotvení a související právní normy. Do tohoto okruhu prací patří též právní literatura publikovaná v této době jak knižně, tak ve formě odborných článků a studií.²⁶

²³ FROMMER, B.: c. d., s. 265-266.

²⁴ Tyto složky strany NSDAP nebyly Norimberským tribunálem zahrnuty mezi zločinecké organizace, což se také výrazně obrazilo na struktuře udělovaných trestů. Na počátku nebyl znatelný rozdíl v trestní odpovědnosti za členství v SS a SA, postupem doby byly za členství v této organizaci vyměřovány nižší trestní sazby.

²⁵ Poválečná retribuce měla na základě odhalení nacistických zločinů a jejich stíháním legitimizovat odsun německého obyvatelstva z Československa. Vytvořením obrazu německých zločinů mělo dojít k ospravedlnění tvrdého postupu vůči německému obyvatelstvu, aby nemohly vyvstat žádné otázky po jeho ospravedlnitelnosti. FROMMER, B.: c. d., s. 231 an.

²⁶ Podrobněji k literatuře o retribuční v období 1945-1989: ZEMAN, P.: Česká literatura o retribučním soudnictví. In: *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu*. [Ed.] Borák, M. Praha-Opava, 2002. s. 9-22.;

Interpretace retribuční problematiky měla především posloužit k obhájení exilové a poválečné politiky Komunistické strany Československa (KSČ), v žádném případě se ale neměla stát součástí analytického historického výzkumu. Podle oficiálního konceptu plnila retribuce především funkci v boji KSČ za důkladné provedení očisty české společnosti od kolaborantů a zrádců, kterou kvůli svým třídně-politickým zájmům brzdily nekomunistické strany. Výkladový rámec zde byl tvořen přerůstáním národní a demokratické revoluce do revoluce socialistické, završené konečným „vítězstvím pracujících“ v únoru 1948. Do podobných souvislostí byl stavěn také odsun německého obyvatelstva, který byl chápán především jako výraz historické spravedlnosti a záruka bezpečnosti státu do budoucna. Konkrétní otázky odsunu Němců nebyly z řady příčin speciálně připomínány a především konkrétněji analyzovány.²⁷ Ačkoliv se výkladovým schématům poválečného vývoje v Československu dostalo důkladnější reflexe v období 60. let 20. století, kdy byla uplatňována marxistická hlediska hodnocení různých forem řešení národnostní otázky v konkrétních historických podmínkách, přežívala po opětovném ideologickém upevnění v době poučení z krizového vývoje a následné tzv. normalizace víceméně až do konce 80. let 20. století.²⁸ Samostatnou kapitolu literatury o retribuci a odsunu Němců tvoří tvorba exilových politiků, publicistů a historiků, která se přes nedostupnost primárních pramenů stala významnou kritickou oponenturou v Československu prosazovaného pojetí těchto jevů.²⁹

Po roce 1989, kdy dochází k rozvoji historického bádání na poli tzv. soudobých dějin, se v souvislosti s probíhající transformací české společnosti dostává do popředí zájmu také studium transformace československé společnosti na rozhraní dvou epoch nesvobody³⁰, tedy v letech 1945 až 1948. K rozvoji dochází také v bádání na poli česko-německých vztahů, kde v průběhu první poloviny 90. let vznikají základní výkladové práce.³¹ Výrazem snah po

JANÁK, D.: *Činnost Mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945-1948*. In: *Časopis Slezského zemského muzea*. 1994, 43. ročník, série B, s. 269 an.

²⁷ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 7-31. Autor zde v úvodu ke své práci velice přehledně analyzuje obsáhlou literaturu, která vyšla k problematice odsunu Němců do roku 1991. Jedná se především o literaturu ze západoněmecké a exilové produkce, která je doplněna o základní vývojové vlny v československé historiografii 50. – 80. let 20. století.

²⁸ Tamtéž s. 21 – 24. Důkazem může být například článek Pavla Matesa, publikovaný v roce 1983, který důsledně dodržuje všechna již dříve upevněná ideologická schémata. Srovnej MATES, P.: K procesu retribuce v Československu v letech 1945-1947. In: *Historický časopis*. SAV Bratislava, 1/1983. s. 62 – 84. K problematice odsunu Němců z této doby např. BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živi*. Ústí nad Labem, 1989. Přes práci autorů s do té doby nepublikovanými prameny o situaci v československém pohraničí v květnu až červenci 1945, převažuje stále ve výkladu řada dogmatických klišé a argumentačních nepřesností.

²⁹ Viz např. dodnes i v odborné literatuře hojně citované dílo Pavla Tigrida. TIGRID, P.: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha, 1990. 316 s.

³⁰ *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. [Eds.] Kokošková, Z. – Kocián, J. – Kokoška, S. Praha: Národní archiv, ÚSD AV ČR, 2005. 419 s.

³¹ Za všechny můžeme zmínit např. publikaci Jana Křena o vývoji česko-německých vztahů v „dlouhém“ 19. století, na kterou volně navazují do poloviny 90. let 20. století vydané studie Václava Kurala. KŘEN, J.: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*. Praha: Academia, 1990. 508 s.;

nových přístupech ve zkoumání moderních středoevropských dějin se stalo v roce 1990 vytvoření společné československo-německé komise historiků, která přijala za svůj cíl zkoumání a hodnocení společných dějin Čechů, Němců a Slováků.³² Společně s některými dalšími tvoří práce Společné česko-německé komise historiků široce přijímaný formativní výkladový rámec moderních dějin českých zemí z hlediska vývoje česko-německých vztahů.³³ Následně se velice rychle upevňuje postavení bádání o retribuci a odsunu Němců z Československa.

Z počátku se největší díl pozornosti české historiografie dostal samotným prezidentským dekretům z let 1940 – 1945, kolem kterých se v posledních dvaceti letech několikrát rozpoutala bouřlivá diskuze dokonce na mezinárodní scéně.³⁴ Této problematice se kromě vydání kritické edice dokumentů v polovině devadesátých let dostalo postupně pečlivého analytického zpracování z historického i právně-historického hlediska.³⁵ Od počátku devadesátých let dvacátého století se postupně objevují propracované syntetické práce na téma odsunu Němců a následných poválečných procesů. Jako zcela výjimečná se jeví aktivita Tomáše Staňka, který hned z počátku devadesátých let vydává rozsáhlou syntetickou monografii o odsunu Němců z Československa, kterou za posledních dvacet let doplnil celou řadou analytických studií, článků a monografií.³⁶ Retribučním procesům se

KURAL, V.: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993. 272 s.; KURAL, V.: *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938-1945)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994. 295 s.

³² Po roce 1993 vznikla samostatná Česko-německá a Slovensko-německá komise, které jsou spolu v úzkém badatelském kontaktu. Pro historický výklad moderních česko-německých dějin se stala významně formativní především publikace: *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění*. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. 39 s. Podobný charakter mělo také: Stanovisko Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám. In: *Soudobé dějiny*. III/1996, č. 4, s. 600-603.

³³ Určité resumé výkladového posunu 90. let v posuzování česko-německých vztahů podala na počátku 3. tisíciletí vydaná syntetická práce kolektivu autorů pod vedením Zdeňka Beneše. BENEŠ, Z. et al.: *Rozumět dějinám*. Vývoj česko-německých vztahů na našem území 1848-1948. 1. vyd. Praha: Gallery, 2002. 304 s.

³⁴ Tato kontroverze kolem předpisů, nazývaných médii schematicky „Benešovy dekrety“ (termín převzatý převážně z německého prostředí), trvá v podstatě dodnes. Naposledy např. diskuze kolem Listiny základních práv EU a reakce prezidenta České republiky Václava Klause. Viz *Klaus oživuje Benešovy dekrety*. Literárky v síti, 19. říjen 2009. <<http://www.literarky.cz/domov/politika/1473-klaus-oivuje-beneovy-dekrety>> [cit. 2010-12-21].

³⁵ Edice pramenů *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. [Ed] JECH, K. - KAPLAN, K. 2. vyd.: Brno, ÚSD AV ČR. 1066 s.; z výkladových publikací, které se přímo zaobírají touto problematikou z právně-historického hlediska, je třeba jmenovat především doposud nejvíce vyčerpávající publikaci Jana Kuklíka ml. KUKLÍK, J.: c. d.; k historickému kontextu a obecným souvislostem vzniku a vývoje dekretů prezidenta republiky přispěli zatím nejpráhledněji Jindřich Dejmek, Jan Kuklík st. a Jan Němeček. DEJMEK, J.-KUKLÍK, J.-NĚMEČEK, J.: *Kauza tzv. Benešovy dekrety: historické kořeny a souvislosti*. 1. vyd. Praha: HIÚ AV ČR, 1999. 101 s.

³⁶ Přehled alespoň některých základních prací: STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d.; Týž. *Perzekuce 1945*. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945. 1. vyd. Praha: ISKP, 1996. 231 s.; Týž. *Tábory...*, c. d.; Týž. *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: ÚSD AV ČR, 2005. 366 s.; Týž. *Intenierung und Zwangsarbeit*. Das Lagersystem in den böhmischen Ländern 1945-1948. München: 2007. 390 s.; VON ARBURG, A. – STANĚK, T. [Eds.]: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí*. Dokumenty z českých archívů. I-(III). První díly zamýšlené edice vyšly v roce 2010, další budou postupně vydávány v roce 2011.

dostává první pozornosti nedlouho po vydání Staňkovy syntézy a to v příbuzných analytických studiích Dušana Janáka a Mečislava Boráka, které se zaměřují na činnost konkrétních mimořádných lidových soudů v Opavě a Moravské Ostravě.³⁷ Mečislav Borák navázal na tuto svou studii v roce 1998 monografií o činnosti Mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava,³⁸ která se zároveň stala prvním částečně syntetickým zpracováním retribuční problematiky. Následovala celá řada jednotlivých analytických prací zaměřených na mapování činnosti jednotlivých mimořádných lidových soudů, osudů retribučních vězňů a dalších aspektů spojených s odsunem a retribuicí v poválečném období.³⁹ Jen malá pozornost byla navzdory tomu věnována proviněním proti národní cti podle tzv. malého retribučního dekretu.⁴⁰

Československé poválečné „očistné“ procesy neunikly ani pozornosti zahraničních badatelů. Mimo okruh výše zmíněných autorů polistopadové české historiografie je třeba zmínit několik dalších prací. Především se jedná o díla německého historika Detlefa Brandese. Ve svých rozsáhlých syntetických pracích se dotýká důležitých aspektů života v tzv. Protektorátu Čechy a Morava, kolaborace, odboje a také poválečného odsunu Němců ve středoevropských souvislostech.⁴¹ Volker Zimmermann následně obdobným způsobem zpracoval situaci během druhé světové války v říšské župě Sudety⁴², která sice přímo nesouvisí s poválečnou problematikou, přesto přináší řadu důležitých poznatků pro pochopení poválečné situace. Retribučním procesům se dostalo podrobného syntetického zpracování od

³⁷ JANÁK, D.: c. d., s. 245-283.; BORÁK, M. *Činnost Mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava v letech 1945-1948*. In: Časopis Slezského zemského muzea 44. 1995, série B, s. 64-90.

³⁸ BORÁK, M.: *Spravedlnost...*, c. d.

³⁹ Z dalších prací zabývajících se mimořádnými lidovými soudy např.: JIŘÍK, V.: *Nedaleko od Norimberku. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946-1948*. Cheb, 2000. 725 s.; KOČOVÁ, K. - RADVANSKÝ, Z. - SUCHÁ, J.: *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945 – 1948*. Ústí nad Labem: 2001. 104 s.; KOČOVÁ, K.: *Druhá retribuce: Činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948*. In: *Soudobé dějiny*. XII/2005, č. 3-4., s. 586-625.; JARKOVSKÁ, L.: *Odplata, či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945-1948 na Královéhradecku*. Praha, 2008. 368 s. K vězeňským systémům v době po druhé světové válce a situaci retribučních vězňů nejdůležitější např.: JANÁK, D. [Ed.]: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955*. Opava, 2001. 217 s.; STANĚK, T.: *Retribuční vězni v českých zemích 1945-1955*. Opava: 2002. 248 s. K dalším aspektům retribuční a odsunu Němců viz např.: BORÁK, M. [Ed.]: *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu*. Praha-Opava, 2002. 198 s.; nebo STANĚK, T.: *Německá menšina v českých zemích 1948-1989*. Praha, 1993. 282 s.

⁴⁰ Praktickému uplatnění prezidentského dekretu č. 138/1945 Sb. (tzv. malý retribuční dekret) se celkově v dosavadním historickém bádání dostalo jen velice okrajové pozornosti. Kromě souborného shrnutí samotné geneze tohoto dekretu a jeho politických souvislostí ve výše zmiňované publikaci Mečislava Boráka, se uplatnění „malého“ dekretu a jeho teoretickým i praktickým aspektům věnoval podrobněji pouze Jan Machala ve své studii o činnosti Trestní nalézací komise při ONV v Holešově, vycházející z jeho seminární práce na FF UP v Olomouci. Autor se zde významně opírá o příručku k provádění „malého dekretu“ určenou pro národní výbory, která byla jako pramen doposud opomíjena. Viz MACHALA, J.: *Retribuce podle „malého dekretu“ (1946-1948)*. In: *Archivní ročenka 2002*. Kroměříž, 2002. s. 77-91.

⁴¹ BRANDES, D.: *Češi pod nacistickým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj*. Praha, 2000. 657 s.; Týž: *Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Praha, 2002. 499 s.

⁴² ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. Praha, 2001. 577 s.

amerického historika Benjamina Frommera, který ve svém výzkumu na základě podrobného studia českých archivních fondů pojal problematiku retribuční justice poprvé jako celek.⁴³

Přes výrazný zájem, který česká historiografie věnovala v posledních dvaceti letech transformačním procesům v období tzv. třetí československé republiky a interpretaci komunistické cesty k převzetí moci v únoru 1948⁴⁴, stojí problematika poválečných očištných procesů paradoxně stranou těchto debat. Ačkoliv existuje v současné době dostatečné množství kvalitních analytických prací, které zpracovávají konkrétní aspekty jednotlivých procesů poválečného vyrovnávání se s nacistickou minulostí, chybí zde na druhé straně propracované syntetické práce, které by tuto problematiku zasazovaly do širšího výkladového rámce socioekonomických změn probíhajících v poválečné československé společnosti. Potrestání nacistických zločinců a kolaborantů, stejně jako odsun německého obyvatelstva, představovalo nejen konstitutivní prvek politické shody stran Národní fronty (NF), ale zároveň plnilo v politickém diskursu poválečného období zásadní roli pro znovuuštění národní identity.⁴⁵ Mimo to tvořilo neoddělitelnou součást důležitých socioekonomických změn v rámci tzv. národní revoluce, proto je nelze vykládat jako uzavřenou a od společnosti odtrženou skupinu jevů. Převažující výkladové rámce, které vykládají období třetí republiky jako komunistický boj o moc, opomíjejí odsun německého obyvatelstva a retribuci často zkratkovitě interpretují jako pouhý mocenskopolitický nástroj, přičemž ji vyřazují z dalších kontextů. V posledních letech se ovšem tyto koncepty opět otevírají k odborné historické diskuzi, což přináší možnost jejich zařazení do výzkumu celku společenských procesů následujících v Československu a střední Evropě po druhé světové válce.⁴⁶

Zároveň se v české historiografii zatím nejvíce uplatňovala perspektiva vycházející z archivních fondů centrálních státních institucí, na které se autoři většiny existujících prací zaměřovali při své snaze po rekonstrukci vývojových tendencí, které byly určující pro směr poválečného vývoje. Interpretace vycházející z centra směrem k periferiím opomíjí důležité postavení regionálních specifik a konkrétního fungování hybných sil poválečných očištných

⁴³ FROMMER, B.: c. d.; Česky: FROMMER, B.: *Národní očištna*. Retribuce proti nacistickým kolaborantům v poválečném Československu. Praha, Academia: 2010. Ve své práci využívám anglický originál vydaný v roce 2005 v Cambridge University Press, který byl přístupný dříve než český překlad.

⁴⁴ Ke společensky nejrozšířenějším výkladovým rámcům viz např. KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha, 1993. 447 s.

⁴⁵ Odsunovou problematiku zpracovala ve své diskursivní analýze podrobným způsobem německá historička Christiane Brenner. BRENNER, Ch.: *Zwischen Ost und West*. Tschechische politische Diskurse 1945-1948. München, 2009. Kapitola „Die Grenzen der Nation“, s. 172 – 183.

⁴⁶ Z poslední doby odborná rozprava v tematickém čísle časopisu *Soudobé dějiny* na téma „Existoval v českých dějinách totalitarismus?“. Např. úvodní esej Miloše Havelky, která klade velký důraz na souvislosti nucených přesunů velkého množství obyvatelstva od počátku druhé světové války až po poválečné období. HAVELKA, M.: Srovnání nesrovnatelného aneb Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu? In: *Soudobé dějiny*. XVI/2009, č. 4, s. 607-624. Důležité jsou v tomto kontextu také výše jmenované práce Benjamina Frommera a Christiane Brenner.

procesů na regionální úrovni. Výkladové rámce zakotvené ve sledování centrálních institucí vedou k upevnování výkladu z pozice tzv. velkých dějin, což odvádí pozornost od historických aktérů a specifík historického vývoje. Mikrohistorický metodologický přístup, který by se zaměřil na výzkum uplatňování centrálně vytvářených norem a úlohu historických aktérů v utváření poválečných očistných procesů, by mohl korigovat převládající představy především o povaze vyhnání a retribuice. Důležité ovšem je, aby se takto vzniklé studie neutápěly v jednotlivostech a získané poznatky dokázaly dostatečným způsobem analyticky vyhodnotit a zobecnit.

Metodika a cíle výzkumu

Tématem předkládané práce jsou poválečné společenské procesy retribuice, vyhnání a transferu německého obyvatelstva v letech 1945 – 1948, sledované v regionálním rámci severomoravského města Mohelnice. Tato problematika stála v předcházejícím období stranou zájmu regionálních historiků, je tedy zpracovávána na základě podrobného studia pramenů uložených v archivech na území České republiky. Archivní fondy jsou v řadě případů neúplné nebo nenávratně poškozené. Mimo normativní prameny, které představují samotné prezidentské dekrety, jejich prováděcí nařízení, vyhlášky jednotlivých ministerstev, jsou důležité pro zpracování práce prameny institucionální povahy, které se nacházejí v řadě archivů po celé České republice. Narativní prameny jsou zastoupeny pamětními knihami a kronikami města Mohelnice, které jsou důležité především pro rekonstrukci vývojového rámce dějin města v letech následujících druhou světovou válku.

Práce je členěna do třech velkých tematických celků, které se postupně zaměřují na jednotlivé poválečné procesy, které jsou vždy zařazovány do historického vývoje ve městě a v Československu. Prvním z nich je období vyhnání a živelné retribuice v prvních měsících následujících květen 1945, které se vzápětí po započetí výzkumu ukázalo jako obzvlášť složité pro zpracování. Revoluční doba po sobě nezanechala velké množství materiálů úřední provenience a zachované materiály jsou značně věcně fragmentovány. Základní historická fakta byla shromážděna studiem městských pamětních knih a zachycených vzpomínek pamětníků, které byly komparativně doplňovány na základě institucionálních pramenů Revolučního národního výboru, Místní správní komise v Mohelnici a situačních zpráv Okresního velitelství Sboru národní bezpečnosti (SNB) v Zábřehu a Krajského velitelství SNB v Olomouci. Práce se v této kapitole snaží objasnit charakter probíhajících společenských procesů, eventuální úlohu historických aktérů a jejich vliv na řízení a kontrolu probíhajících společenských procesů na regionální úrovni. Ve středu zájmu zde stojí aktivity různých polovojenských či partyzánských skupin, které působily v bezprostředně poválečném

období ve městě či v jeho okolí, popřípadě vojenských jednotek sovětské a československé armády. Důležitý je vztah těchto jednotek a konsolidující se státní správy a revolucionizované obecní samosprávy, kde práce sleduje jejich vzájemné interakce, druh a míru kontroly nad nastalým poválečným vývojem ze strany místní správy.

Proces retribuice je sledován od počátku účinnosti tzv. Velkého retribučního dekretu v červenci 1945, kdy začíná systematické zatýkání a vyšetřování podezřelých. V popředí zájmu zde stojí procesní provádění retribučních nařízení ve vztahu ke specifické národnostní struktuře města Mohelnice, kde byla většina obyvatelstva německé národnosti. Dochované materiály Mimořádného lidového soudu v Olomouci nabízejí ucelený soubor retribučních kauz obžalovaných z města a blízkého okolí. Celkem více jak pět desítek případů nabízí dva vzájemně propojené výpovědní okruhy, které se týkají charakteru retribučních procesů a vývoje ve městě v období tzv. zvýšeného ohrožení republiky. Na jednu stranu se jedná o velké soubory dat, která jsou dobře kvantifikovatelná a dají se při použití základních statistických metod přehledně interpretovat. Tato data poskytují dostatečný přehled o průběhu vyšetřování a soudního řízení – tedy, jako ve všech předcházejících historických pracích na téma retribuice, reprezentativní obraz uplatnění retribučních dekretů a výsledků činnosti mimořádné justice. Základním použitým kriteriem pro zpracování materiálu byly paragrafy Velkého retribučního dekretu, které shrnují jednotlivé základní skutkové podstaty postihované mimořádnou justicí. Doplnění o základní demografické kategorie obžalovaných (věk, pohlaví apod.) a uvedení do souvislosti s dynamikou ukládaných trestů ve sledovaných letech poskytuje komplexní obraz vývoje justičních procesů před Mimořádným lidovým soudem (MLS) v Olomouci. Při použití těchto metod ovšem často uniká další výpovědní možnost daného materiálu. Ten totiž obsahuje konkrétní svědectví o událostech a životních osudech lidí v době od října 1938 do počátku května 1945. Při podrobném sledování těchto jednotlivostí by se ovšem historický vývoj ve městě rychle rozpadl do konkrétních rodinných historií. Pro zobecnění základních vývojových tendencí v době připojení města k Říši práce modeluje kolektivní portréty ideálně-typických skupin obžalovaných a jejich sociálních strategií na základě studia změny sociálního statusu obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc. Tato část poskytuje zajímavou odpověď na otázky, z jakých poměrů přicházeli lidé, postavení nakonec před mimořádnou spravedlnost, jakou měli motivaci, jaké ambice a co svou činností v rámci nacistického režimu nakonec získali.

Charakter odsunových akcí v průběhu roku 1946, včetně jeho příprav a opatření uplatňovaných vůči německému obyvatelstvu od letních měsíců roku 1945, jsou uváděny v závěrečné kapitole do souvislosti s dalšími probíhajícími společenskými změnami ve městě.

Dokumentace odsunových akcí vytvořená Ministerstvem vnitra ČSR (MV), uložená v Národním archívu v Praze, poskytuje detailní přehledy o odsunovaných osobách a průběhu odsunových akcí, které jsou dále doplněny o poznatky o struktuře táborů a úloze jednotlivých státních úřadů. Jako doplňující materiál jsou zde použity také osobní vzpomínky pamětníka odsunu německého obyvatelstva z města Mohelnice pana Ernsta Kukuly. Mimo samotný mechanismus odsunových akcí se práce zaměřuje také na zařazení odsunu německého obyvatelstva do kontextu změn probíhajících v československé společnosti. Především jsou akcentovány interakce mezi odsunovanými starousedlíky a nově příchozími obyvateli z bezprostředního okolí města, popřípadě dalších částí Československa.

Regionální výkladový rámec, který byl pro zpracování problematiky poválečných očištných procesů zvolen, dovoluje v řadě případů zaměření na různé konkrétní aspekty, které jsou v přehledových pracích opomíjeny, nebo na ně nezbývá dostatek prostoru. Řada poznatků, které jsou v práci zmiňovány, jsou však prozatím ve stadiu hypotéz, které bude potřeba v dalším výzkumu na větším zkoumaném celku potvrdit nebo vyvrátit. Předkládaná práce má tak spíše charakter případové studie, která na konkrétním případě poválečného vývoje ve městě Mohelnici sleduje souvislosti živelné a řádné retribuční, vyhnání a odsunu německého obyvatelstva. Jak je z výše uvedeného zřejmé, tyto tři vývojové linie, nebo chcete-li aspekty poválečného vývoje, jsou v práci chápány jako neoddelitelné a vzájemně propojené. Dohromady tvoří jednotný soubor jevů, které jsou řazeny pod souhrnný pojem tzv. národní očištny probíhající po téměř celé období tzv. třetí československé republiky. Práce se snaží nalézt styčné body mezi těmito třemi vývojovými liniemi, ozřejmuje jejich vzájemný vztah a konečné důsledky pro poválečný vývoj ve městě Mohelnici. První část práce se zabývá důsledky, které měly živelné akce května a června 1945 na následné vyšetřování nacistických zločinů v rámci retribučního řízení. Základní badatelskou otázkou zde je: „Jak vypadal vývoj ve městě od května do července 1945? Jaké skupiny obyvatel se podílely na živelných akcích a jaký byl postup orgánů státní správy a obecní samosprávy?“ V následující kapitole se práce zaměřuje na samotný průběh retribučních procesů, kde jsou základními otázkami: „Kdo byli lidé postavení před MLS Olomouc? Jaké byli jejich osobní ambice a zisky z kolaborace? Jaká byla dynamika vynášených trestů? Jak probíhalo jejich vyšetřování a výkon trestu?“ Transfer obyvatelstva v rámci tzv. organizovaných odsunů, pojednaný v závěrečné kapitole, je zkoumán na jedné straně z procesuálního hlediska jejich samotného provádění a dále ve vztahu k probíhajícím retribučním procesům. Zodpovězeny mají být otázky: „Jak probíhaly odsunové akce, kým a jak byly organizovány? Jakým způsobem se změnila struktura vynášených rozsudků po zahájení odsunu? Jaké byly interakce

mezi odsunovaným původním obyvatelstvem a příchozími novousedlíky? Jaké strategie volilo německé obyvatelstvo v průběhu odsunových akcí? Jak odsun vnímali Češi a jak Němci?“

Vývoj česko-německých vztahů v Mohelnici 1848 - 1945

Město Mohelnice leží v severním cípu středomoravské úrodné oblasti Malá Haná, v údolí nazývaném Mohelnická brázda, kterým protéká řeka Morava a je ze třech světových stran obklopeno hornatými oblastmi. Od poloviny devatenáctého století tvořilo město jedno z významných center na východním okraji národopisné oblasti českých Němců nazývané Hřebečsko⁴⁷, která se rozkládala po obou stranách zemské hranice Čech a Moravy a jejímž přirozeným centrem byl svitavský německý jazykový ostrov.⁴⁸

V průběhu dlouhodobého vývoje sahajícího až do poloviny 19. století se v mohelnickém regionu, podobně jako v jiných národnostně smíšených oblastech tehdejších českých zemí, vedle sebe emancipovala dvě národní tělesa – české a německé. Čeští Němci si v regionu udržovali po celou dobu do poloviny 20. století převahu v ekonomické sféře, podobně jako v městské samosprávě, ale byli postupně od 70. a 80. let 19. století konfrontováni s emancipačními snahami místních Čechů, kteří se snažili dosáhnout plné sociální skladby svého národního společenství a podílu na veřejných politických záležitostech. V prvních desetiletích 20. století byla sociální skladba českého a německého národního společenství v soudním okrese velice podobná,⁴⁹ ačkoliv si čeští Němci stále udržovali převahu v podílu osob spjatých s průmyslem, obchodem a peněžnictvím, která byla patrná zejména v regionálním centru - Mohelnici. Jádrem sociální struktury tvořili příslušníci středních tříd – nekvalifikovaní a kvalifikovaní dělníci, dále drobní živnostníci a zemědělci. Ve vývoji národnostního složení mohelnického soudního okresu lze zaznamenat od roku 1880 do roku 1930 dlouhotrvající proces posilování podílu osob české národnosti za současného ubývání počtu osob národnosti německé.⁵⁰ V roce 1930 tak již v mohelnickém soudním okrese byl počet Čechů a českých Němců vyrovnán.⁵¹ V samotném městě probíhal souběžně obdobný proces úbytku německých obyvatel a posilování české menšiny, která začala po první světové válce s budováním svých menšinových institucí.⁵²

Tento proces, který vytvářel zdání ohrožení dominantního postavení německé národnosti v regionu, znepokojoval především příslušníky střední a horní vrstvy německé městské střední třídy, kteří se přiklíněli k velkoněmeckému nacionalismu. Ve veřejné sféře se

⁴⁷ Německy Schönhengstgau nebo Schönhengster Land. Nejvýznamnějšími centry byly Svitavy (Zwittau), Moravská Třebová (Mährisch Trübau), Lanškroun (Landskron), Zábřeh (Hohenstadt) a Mohelnice (Müglitz).

⁴⁸ Ke geografickému umístění Mohelnice viz Přílohy, mapa č. 1, s. 86.

⁴⁹ Ke struktuře obyvatelstva podle vztahu k povolání viz Přílohy, Tabulka č. 4, s. 89.

⁵⁰ K tomuto procesu viz Přílohy, tabulka č. 3, s. 89.

⁵¹ Tento proces bývá vysvětlován kromě změn v technice sčítání a určování národnosti obyvatel, také tzv. ztrátou z nenarozených, která byla zapříčiněna větším populačním výpadkem u českých Němců než u Čechů. KURAL, V.: *Konflikt místo...*, c. d., s. 86.

⁵² K vývoji místního obyvatelstva viz Přílohy, tabulka č.1/č.2, s. 89.

začal nejvíce projevovat v období bezprostředně následujícím konec první světové války a vznik Československa, kdy byl pocit ohrožení tradičního postavení těchto vrstev největší. V téže době eskaluje také sociální hnutí místního dělnictva, které vynáší do dominantního postavení na politickém poli německou sociální demokracii (*Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei*, DSAP). Negativistické strany DNSAP (*Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei*) a DNP (*Deutsche Nationalpartei*) postupně v první polovině dvacátých let 20. století ztrácejí politickou podporu na úkor středostavovského německého svazu zemědělců BdL (*Bund der Landwirte*) a křesťanských sociálů z DCV (*Deutsche christlichsoziale Volkspartei*). Obdobně je postupně oslabena také pozice českých a německých sociálních demokratů, kteří procházejí vnitrostranickou krizí při založení radikálně levicové KSČ, jejíž místní organizace byla v Mohelnici založena již 21. května 1921. Výsledky parlamentních voleb z roku 1925 v mohelnickém soudním okrese jasně ukázaly nárůst podpory německého svazu zemědělců a křesťanských sociálů, kteří následně vstoupili do vlády. Také mohelnická městská rada byla po komunálních volbách obsazena aktivistickými stranami, které získaly křehkou volební převahu.

Ještě před nástupem velké hospodářské krize došlo v druhé polovině 20. let k opětovnému posílení nacionalistických negativistických stran DNP a DNSAP, které bylo částečně způsobeno uplatněním upravených jazykových nařízení v československé státní správě. V mohelnickém soudním okrese, ve kterém již byl v této době podíl české a německé menšiny vyrovnaný, bylo ve státní správě vyžadováno užívání československého i německého jazyka, což se dotklo především jádra nacionalistického hnutí ve střední třídě. Další událostí, která vedla k souběžnému posilování sociálních demokratů DSAP, byla zvyšující se nezaměstnanost v zemědělství. Komunální a parlamentní volby roku 1929 ukázaly posílení pozic výše jmenovaných stran a do čela městské samosprávy vynesly příslušníky DNP a DNSAP. Po zákazu těchto stran v roce 1933 přešla velká část jejich původního členstva do nově vytvářeného sudetoněmeckého hnutí reprezentovaného Sudetoněmeckou vlasteneckou frontou. Jádro tohoto hnutí se úspěšnou agitací v atmosféře vzrůstajícího sociálního napětí, vyvolaného vysokou mírou nezaměstnanosti od počátku 30. let, postupně rozšiřovalo o zemědělce, drobné živnostníky a nezaměstnané dělníky. Založením Sudetoněmecké strany před parlamentními volbami v roce 1935 vzniklo masové politické hnutí, které ve volbách získalo širokou podporu německé veřejnosti.

V dalším vývoji druhé poloviny 30. let došlo jednak k dalšímu eliminaci politické opozice sudetoněmeckého hnutí zánikem dvou německých aktivistických stran BdL a DCV na počátku roku 1938, což se projevilo i ve výsledcích komunálních voleb v červnu 1938,

po kterých Sudetendeutsche Partei (SdP) z většiny ovládla městské zastupitelstvo. Důležité byly především úspěchy NSDAP v sousedním Německu, k níž se SdP postupně přimykala. Konfrontační atmosféra druhé poloviny roku 1938, kdy došlo také k částečné militarizaci Sudetoněmeckého hnutí v podobě tzv. Freikorps, byla zakončena připojením města k nacistické Třetí říši. Většina příslušníků místní české menšiny spolu s německými antifašisty město ještě předtím opustila. Po úplném začlenění města do systému nacistické správy v druhé polovině roku 1938 a přechodu na válečné hospodářství byl život města postupně od roku 1939 ovládnut druhou světovou válkou. V jejím průběhu docházelo k obrovským přesunům civilního i vojenského obyvatelstva. Místní elektrotechnický podnik Siemens-Schuckert Werke AG se stal spolu s mírovskou věznicí regionálním centrem nucené práce, na kterou byli nasazováni váleční zajatci a političtí vězni. Na pracovní místa po Němcích odvelených na frontu nastupovali také Češi z blízkého okolí. Po rozeznání odbojového hnutí v letech 1943-1944 docházelo k výraznému zhoršení životních podmínek, které byly dále prohlubovány přílivem válečných uprchlíků od počátku roku 1945. Blížící se fronta vyvolávala u místního německého obyvatelstva tíživou depresi a po ústupu posledních zbytků německé armády také rezignaci na obranu města, které Rudé armádě nekladlo odpor.

Reakce Němců na proces emancipace Čechů v regionu do r. 1929

Mohelnice, která byla samotná národnostně německá⁵³ s nepočtenými českými a židovskými menšinami, byla spolu se sousedním městem Loštice přirozeným centrem národnostně smíšené česko-německé venkovské oblasti. V době od zrušení lenní závislosti města na olomouckém arcibiskupství v roce 1848, ovlivňovala kulturní život města rodící se městská buržoazie, která též ovládala městskou samosprávu, obsazovanou od 70. let 19. století převážně německými liberálními stranami. Od druhé poloviny 19. století postupně sílilo národně-emancipační hnutí Čechů v okolním venkově, jehož hlavním myšlenkovým centrem se vedle dlouhodobě dominující Olomouce postupně stávaly i sousední Loštice. Souběžné dotváření německé resp. velkoněmecké národní identity u českých Němců, vedle již existující státní identity rakouské, vedlo ve stejné době v Mohelnici a jejím okolí k rozdmýchávání nacionálního napětí.⁵⁴ Od přelomu 70. a 80. let 19. století se nacionální

⁵³ V roce 1900 zde žilo 4014 Němců, 176 Čechů a 23 osob jiné národnosti. In: MELZER, M. et al.: *Vlastivěda Šumperkého okresu*, Šumperk: OÚ Šumperk a OVM Šumperk, 1993. s. 187.

⁵⁴ K dotváření německé etnické identity docházelo v důsledku zvýšeného tlaku ze strany dosažených úspěchů českého národního hnutí, kdy stávající zemská a dynastická identita „rakouská“ přestávala odpovídat proměňující se sociální realitě. K této koncepci viz např. HROCH, M.: *Na prahu národní existence*. Touha a skutečnost. Praha, 1999. s. 247.

spory otevřeně projevovaly ve veřejném životě⁵⁵, který byl v této době ovládán řadou zájmových organizací a spolků, které ovlivňovaly kulturní život ve městě. Nejpodstatnější jsou v této době spory o charakter národního školství na okolním venkově mezi českou Národní jednotou pro severní Moravu se sídlem v Olomouci a německým Schulvereinem. Oporou budované německé identity však byly nejvíce mládežnické a tělovýchovné organizace, především místní Turnverein⁵⁶. V regionálním tisku se od počátku 20. století zrcadlily projevy hospodářského nacionalismu, který byl jedním z projevů sílícího nacionálního hnutí. Český regionální týdeník *Moravský sever*, vydávaný v blízkém Zábřehu, apeloval na Čechy z okolních venkovských obcí, aby podporovali české výrobky a obchodníky v rámci hesla „svůj k svému“. Vrcholem těchto snah se stalo v roce 1902, po prohraných volbách do moravského zemského sněmu, prohlášení „Pryč český lide od německé Mohelnice“, na které místní němečtí nacionálové velice ostře reagovali v německém týdeníku *Deutsche Wacht*, kde vyhlásili obdobný program proti českým obchodníkům. Hospodářský nacionalismus se v českém a německém regionálním tisku projevoval hluboko do období první československé republiky, ale jeho reálný účinek na spotřebitelské strategie obyvatel zůstává sporný.

V politické sféře došlo k relativnímu uvolnění od roku 1905, kdy byl na základě tzv. moravského paktu změněn volební řád do zemského sněmu na základě národnostních katastrů, kterým se vytvořil stabilní poměr odpovídající reálnému národnostnímu složení na Moravě (cca 2:1) mezi českými a německými poslanci.⁵⁷ K zásadní změně poměrů došlo až po vypuknutí první světové války, jejíž tíživé hospodářské důsledky, lístkové přiděly a všeobecný nárůst cen, sice dopadaly jak na místní Čechy, tak na Němce, ale válečná politika rakouského státu v této době selektivně cílila spíše na první z nich. Všeobecná bída, která v zimě předposledního válečného roku 1917 vyvolala hladovou demonstraci místních dělníků, vedla k opětovnému vyhrocení nacionálního napětí, které se projevovalo vzájemným obviňováním – Němců z rozpoutání války a Čechů z vlašného přístupu k jejímu vedení.⁵⁸

Vznik Československa v říjnu 1918 představoval významný mezník ve vývoji česko-německých vztahů v regionu. Jestliže se až doposud především vyšší městské vrstvy mohly opírat o podporu ze strany rakouských státních úřadů, která byla především v době válečného hospodářství první světové války značná, vedlo vyhlášení československé státní suverenity

⁵⁵ „Ostré česko-německé rozdíly se nejdříve vyvíjely ve veřejných záležitostech a zjevně až později v soukromé sféře života.“ In: COHEN, G. B.: *Němci v Praze 1861-1914*. Praha, 2000. s. 41.

⁵⁶ Tělocvičný spolek občanů německé národnosti Jahn.

⁵⁷ VESELÝ, Z.: Reforma volebního řádu do Moravského sněmu. In: *Dějiny českého státu v dokumentech*, 2. vyd. Praha: Epoque, 2003.

⁵⁸ SPURNÝ, F.: *Stručné dějiny Mohelnice*. In *Mohelnice včera a dnes*. 1. vyd. Šumperk: ONV Šumperk, 1973.

k nárůstu pocitu nejistoty a odcizení. Německé obyvatelstvo města zaujalo rezervovaný postoj k nově vzniklým státním poměrům a obecní samospráva se přihlásila ke vznikajícímu rakouskému Sudetenlandu. Pro stabilizaci poměrů byla Mohelnice na konci listopadu obsazena nepočetnou posádkou československé armády, která byla vnímána zástupci městské samosprávy vnímána jako cizorodý prvek.

Sociální struktura Čechů a Němců v mohelnickém soudním okrese byla podle sčítání lidu z roku 1921, kdy ji můžeme poprvé začít sledovat, velmi podobná. Největší podíl obou národních společenství tvořili živnostníci a dělníci, kteří v součtu tvořili celých 90% ekonomicky aktivního obyvatelstva.⁵⁹ Z volebních preferencí v prvních parlamentních volbách v roce 1920 se v rámci českých stran profilují jako nejsilnější českoslovenští agrárníci (*Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu*) následovaní sociálními demokraty (*Československá sociálnědemokratická strana dělnická, ČSSD*) a lidovci (*Československá strana lidová, ČSL*). Německému prostředí dominovali němečtí sociální demokraté DSAP a svaz zemědělců BdL.⁶⁰ V samotném městě Mohelnici, kde zaujímali většinové postavení místní čeští Němci, tvořili jádro sociální struktury příslušníci středních vrstev – kvalifikovaní dělníci zaměstnaní v místních průmyslových podnicích, drobní zemědělci a živnostníci.⁶¹ V parlamentních volbách roku 1920 se jako nejsilnější strany ve městě vyprofilovali sociální demokraté z DSAP, následovaní německými křesťanskými sociály DCV a německou volební skupinou tvořenou německými nacionalisty DNP a nacionálními socialisty DNSAP.⁶²

Těživě vystupovala v prvních poválečných letech otázka přetrvávající hospodářské recese a narůstajícího sociálního napětí. V řadách místního dělnictva sílilo už od posledního roku první světové války významné sociální hnutí, které v jeho řadách vedlo k posilování pozic sociálních demokratů. Sociální rozpory se plně projevíly v dubnu 1919, kdy proběhla protestní stávka místního dělnictva proti přetrvávající drahotě a nedostatkům v zásobování. Drobní živnostníci a zemědělci všeobecně podporovali křesťanské sociály z DCV, popřípadě středostavovské strany jako byl Svaz zemědělců BdL. Příslušníci úřednictva ze střední vrstvy

⁵⁹ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. II. díl: Povolání obyvatelstva. 2. část: Morava a Slezsko. *Československá statistika*. Svazek 21. Řada VI., sešit 3. Praha, 1925. Soudní okres Mohelnice. s. 418-419.

⁶⁰ Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919. *Československá statistika*. Svazek 1. Řada I., sešit 1. Praha, 1922. Kraj XII. Olomouc. s. 26-27.

⁶¹ Struktura místních podniků a živností je odvozena ze seznamu živností z roku 1933 v kronice města Mohelnice 1927-1944; podle záznamů o převzetí živností do národní správy od roku 1945 se nijak výrazně neproměňovala. In: Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Část nazvaná *Rok 1945 - Osvobození*. Strojopis: s. 10-15. SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice. Inv. č. 491, fascikl 1.

⁶² TEICHMANN, E.: Zwanzig Jahre unter der Herrschaft der Tschechen. In: *Die Geschichte der Stadt Müglitz bis zur Heimkehr ins Reich*. 1. vyd., Mohelnice: hrsg v. Stadtgemeinde Müglitz, 1941. s. 146-147.

a svobodných povolání z vyšší vrstvy střední třídy naopak výrazněji podporovali německé nacionální strany DNP a DNSAP. Němečtí nacionálové vstupovali do veřejného prostoru města intenzivně především v prvním půlroce po vzniku Československa. Poprvé uspořádali již 26. října 1918 tzv. Německý lidový den, na kterém řečníci Eduard Teichmann, místní lékař Dr. Josef Smital a kněz Johannes Rossner, vyjádřili podporu vznikajícímu Německému Rakousku a vznášeli požadavky na sebeurčení českých Němců. Druhé veřejné setkání se konalo 4. března 1919, při příležitosti prvního zasedání rakouského parlamentu, a neslo se v duchu protestu proti československému státu. Po podepsání Versailleské mírové smlouvy s Německem v letních měsících roku 1919 však postupně jejich vliv ustupoval.

V první polovině dvacátých let byla sice nejsilnější politickou stranou DSAP, ale díky celkové převaze občanských stran měla velice nízký koaliční potenciál a nikdy se jí nepodařilo obsadit pozici starosty. Zemědělec Franz Leitner (BdL) a obchodník Josef Schubert (DGP, *Deutsche Gewerbeartei*), kteří zastávali funkci starosty v tomto období, byli obklopeni městskou radou sestávající většinou ze zástupců sociálních demokratů DSAP, německých občanských stran DCV a BdL, německých nacionálů z DNP. Do městské rady byl zvolen jeden zástupce českých menšinových stran. V tomto období to byl úředník místního berního úřadu Jan Křička a posléze od roku 1924 řídící učitel místní menšinové školy Antonín Chmela.⁶³

Česká menšina ve městě se v období let 1910 až 1921 trojnásobně rozrostla, zatímco počet německého obyvatelstva ve městě spíše stagnoval. Oporou českých menšinových aktivit byla nadále Národní jednota pro severní Moravu, která ve městě zřídila svoji místní pobočku, a od roku 1923 také místní organizace Sokola, které významně pomáhala její spřátelená organizace ve Vysokém Mýtě, jejíž členové se účastnili řady událostí organizovaných místními Čechy. Za další úspěchy české menšinové politiky ve městě můžeme považovat zřízení české menšinové obecné školy a české živnostenské pokračovací školy v roce 1919. Centrem místní české menšiny se stal v roce 1921 zřízený český hotel Slavia.⁶⁴ Jistá znejistění dosavadního dominantního postavení místních Němců v nových podmínkách československého státu můžeme vysledovat ze zakládání obdobně národně orientovaných spolků také v jejich prostředí.⁶⁵ Mimo již existujících sdružení jako byl Turnverein nebo Bund der Deutschen, vznikl v roce 1920 v Mohelnici úzce nacionalisticky vyprofilovaný Německý kulturní svaz (*Deutscher Kulturverband*). Němečtí nacionalisté se

⁶³ Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Část nazvaná *Dějiny města Mohelnice do roku 1928*. Strojopis: s. 5. SOkA Šumperk, c. d.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 1-2.

⁶⁵ K vývoji českého a německého obyvatelstva viz Přílohy, tabulka č. 3, s. 89.

v této době ohradili vůči dvěma zásahům do veřejného prostoru města. Prvním bylo v roce 1922 nařízené odstranění pomníku císaře Josefa II. z Josefského náměstí, které bylo následně přejmenováno na náměstí F. L. Jahna, a druhým byly oslavy pětisetletého výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova na mohelnickém náměstí v roce 1924.⁶⁶

Ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 1925 došlo oproti výsledkům voleb z roku 1920 v mohelnickém soudním okrese k výrazným změnám. Mezi československými stranami došlo k oslabení pozic agrárníků a sociálních demokratů, kteří obsadili druhou a třetí příčku za posílenou ČSL, která se stala nejsilnější stranou. Obdobný posun lze zaregistrovat také v táboře německých stran, kde došlo k výraznému oslabení pozic německých agrárníků BdL, kteří se ale přesto stali nejsilnější německou stranou, a k úplnému propadu DSAP. Počet hlasů odevzdaných pro DNP a DNSAP, které tentokrát kandidovaly samostatně, se snížil asi na polovinu. Němečtí křesťanští sociálové DCV si udrželi své pozice z roku 1920, ale díky propadu ostatních německých stran se stali v regionu druhou nejsilnější německou stranou.⁶⁷

Ve druhé polovině 20. let došlo také v mohelnické městské radě k oslabení pozic jak sociálnědemokratické DSAP, tak nacionalistické DNP. Starostou byl zvolen za nezávislé komunální uskupení kandidující Rudolf Köhler a pozice zástupců starosty obsadili zástupci aktivistických stran Franz Leitner (BdL) a Wilhelm Ernest (DCV). K opětovnému nárůstu sociálního napětí v této době vedlo propouštění dělníků z místního cukrovaru a velkostatku v rozmezí let 1926-1929.⁶⁸ Dalším důležitým momentem byla aplikace jazykového vládního nařízení č. 17 z roku 1926, které v Mohelnici znejistilo především úřednické vrstvy zaměstnané ve státních institucích, což vedlo německý parlamentní svaz a členy DNP ke svolání protestní schůze.⁶⁹ V létě roku 1928 se v Mohelnici konal národní den olomouckého volebního kraje DNSAP, který strana pořádala před plánovanými volbami do zemských zastupitelstev. Jejich výsledky ovšem potvrdily prozatím přetrvávající okrajové postavení této strany, když v mohelnickém soudním okrese získali nejvíce hlasů němečtí agrárníci BdL a křesťanští sociálové DCV.⁷⁰

Hospodářská krize v regionu a vzestup Sudetoněmecké strany

Příznivý hospodářský vývoj města byl přerušen v roce 1931 nástupem důsledků velké hospodářské krize, která zastavila rozvoj nejsilnějšího místního podniku – závodu na výrobu

⁶⁶ TEICHMANN, E.: c. d., s. 158 an.

⁶⁷ Volby do Poslanecké sněmovny v listopadu 1925. *Československá statistika*. Svazek 31. Řada I., sešit 2. Praha, 1926. Kraj XII. Olomouc. s. 24-25.

⁶⁸ Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Část nazvaná *Dějiny města Mohelnice do roku 1928*, c. d., s. 4.

⁶⁹ Ve smíšených soudních okresech s 20-66,6% menšinového obyvatelstva se musela podání vyřizovat v obou jazycích – v jazyce menšiny a v československém jazyce. KURAL, V.: *Konflikt místo...*, c. d., s. 93-95.

⁷⁰ Volby do zemských zastupitelstev roku 1928. *Československá statistika*. Svazek 60. Řada I., sešit 3. Praha, 1929. Kraj XII. Olomouc. s. 34-35.

elektromotorů, který byl od roku 1928 definitivně v majetku akciové společnosti Siemens, a ostatní závody ve městě prakticky paralyzovala. Úměrně souvislostem se zvýšil počet nezaměstnaných, který přes státní a městské zásahy proti důsledkům krize (nouzové práce, stravovací akce pro nezaměstnané apod.) kulminoval až v roce 1933. Částečně také díky místně nízké míře organizovanosti dělníků v odborových hnutích, na kterém bylo závislé vyplácení podpory v nezaměstnanosti, vyvolala náhlá vysoká nezaměstnanost vyhocení sociálního napětí, které německé negativistické strany DNP a DNSAP delegovaly na československý stát. Ve volebním roce 1929 již byly znatelné určité posuny v politickém spektru. Mezi československými politickými stranami se v mohelnickém soudním okrese víceméně dělili o prvenství agráři se sociálními demokraty, zatímco lidovci zaznamenali částečný propad. U německých stran obsadili sice první dvě příčky křesťanští sociálové DCV a sociální demokraté DSAP, ale na třetí příčce skončili nacionální socialisté z DNSAP za výrazného propadu svazu zemědělců BdL.⁷¹

V samotném městě Mohelnici byly změny v politických preferencích obyvatelstva ještě patrnější a to již ve výsledcích komunálních voleb z roku 1929, ve kterých sice opět zvítězila DSAP, ale funkci starosty obsadil německý nacionál Franz Harra zvolený za DNP, kterému výrazně pomohly hlasy druhé nejsilnější strany, kterou se stala nacionálně socialistická DNSAP. Jako zástupci starosty byli zvoleni Sigmund Bock (DSAP) a Hans Morawek (DNSAP). V parlamentních volbách v témže roce si nacionálně socialistická DNSAP, kontrastně k výsledkům za celý soudní okres, ve městě upevnila postavení druhé nejsilnější strany po křesťanských sociálech z DCV. Ve veřejném životě města se dostávaly do popředí osobnosti zastávající nacionálně vyhocené názory, jako soudci okresního soudu Knoblauch a Höchsmann, přednosta berního úřadu Hackenberg, vrchní poštovní Franz Josef Winkler nebo odborný učitel Hans Morawek. Jejich politický profil je dlouhodobě spojoval se stranami DNSAP a DNP, které od komunálních voleb v roce 1929 kvapně rozvíjely svoji činnost. V roce 1930 tak byla v Mohelnici založena místní organizace polovojenské složky strany DNSAP „Verband Volkssport“, která byla svým charakterem podobná říšské SA. Těsně před zákazem těchto stran v roce 1933, kdy v Německu dosáhl úřadu říšského kancléře Adolf Hitler, byla jejich orientace na německou NSDAP již více než zjevná. Starosta města Franz Harra předal v dubnu 1933 úřad starosty Hansu Morawkovi, po jehož rezignaci v červnu téhož roku byl za starostu zvolen Rudolf Köhler, který kandidoval za nezávislé komunální uskupení. V lednu 1934 byla v Mohelnici založena místní pobočka Sudetoněmecké vlastenecké fronty (*Sudetendeutsche Heimatsfront*, SHF). U jejího vzniku

⁷¹ Volby do Poslanecké sněmovny v říjnu 1929. *Československá statistika*. Svazek 70. Řada I., sešit 4. Praha, 1930. Kraj XII. Olomouc. s. 24-25.

stáli zastánci velkoněmeckého nacionalismu a bývalí členové DNP a DNSAP jako např. Hans Morawek, kteří byli později počítáni k tzv. starým bojovníkům nacionálního socialismu.⁷²

Tato skupina zůstávala stát v pozadí utvářeného sudetoněmeckého hnutí v době, kdy postupně získávalo masovou podporu. Předsedou mohelnické organizace byl zvolen bývalý radní za DNP Adolf Ulrich, jeho zástupcem obchodník Franz Linhart, další obchodník Josef Šebesta se stal jednatelem a zástupce dělníků od Siemense Franz Patz pokladníkem. Vůdce sudetoněmeckého hnutí Konrad Henlein sice apeloval na sjednocení německého etnika bez rozdílu dosavadních stran a tříd, to vše ale omezitelně v mezích proklamované věrnosti československému státu. Německá veřejnost ve městě jako všude jinde se postupně rozdělovala na zastánce původní aktivistické politiky německých stran DCV a DSAP, a tábor Henleinových příznivců, který se postupně rozšiřoval. Na podzim roku 1934 se ve městě konal zemský sjezd německé zemědělské mládeže Landständische Jungmannschaft⁷³, která byla výrazně nakloněná spolupráci s nově vznikajícím henleinovským hnutím.

Vyjma voličské základny zrušených stran DNP a DNSAP, která byl tvořena příslušníky horní a střední vrstvy střední třídy a stala se jádrem sudetoněmeckého hnutí, se SHF dařilo úspěšnou agitací mezi drobnými živnostníky a zemědělci odčerpávat příznivce křesťanským sociálům DCV a svazu zemědělců BdL. Krokem vstříc nezaměstnaným a deklasovaným vrstvám se stala tzv. Sudetendeutsche Volkshilfe, do které se zapojily i místní německé spolky Turnverein a Bund der Deutschen. Výpomocná sociální akce založená na idejích všenněmecké vzájemnosti napříč společenskými vrstvami měla překrýt třídní vědomí, kterým argumentovaly levicové strany, především DSAP. Postupné narůstání napětí bylo znát před květnovými volbami do poslanecké sněmovny v roce 1935, kdy se začínaly projevovat při SHF nově zřízené polovojenské skupiny tzv. Ordnerů, které napadly na počátku dubna 1935 místní zasedání DSAP. Jejich jádrem se stávali především starší dorostenci místního Turnvereinu. Vytvořením SdP v dubnu 1935 přešlo sudetoněmecké hnutí definitivně do politické sféry. Na počátku května 1935 při předvolební návštěvě Konrada Henleina a bývalého německo-agrárního poslance Franze Hodiny, který nyní kandidoval za SdP, již Ordneři spolu s dalšími uniformovanými organizacemi jako Wandervogel nebo Turnverein tvořili hrdý špalír ne nepodobný nacistickým parádám v sousedním Německu.⁷⁴

Výsledek parlamentních voleb ve městě jen potvrdil masovou úspěšnost sudetoněmecké agitace, když SdP se svými 1639 hlasy opanovala téměř tři čtvrtiny politického spektra, následována s velkým odstupem DSAP a DCV. Svaz zemědělců BdL po

⁷² SPURNÝ, F.: c. d.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

přechodu severomoravských poslanců do SdP přestal být reálnou politickou silou. Pojmenování mohelnického náměstí⁷⁵ po prezidentu republiky Tomáši Garrigue Masarykovi v únoru 1935 a nákladná přestavba Masarykovy české měšťanské školy, ukončená až v roce 1937, zůstaly ve vzrůstající konfrontační atmosféře posledními pomníky německého aktivizmu ve městě. V průběhu posledních předválečných let zatlačili mohelníctí Němci svou aktivitou na druhé místo v okrese i lidnatější Zábřeh⁷⁶. Snad nejvíce aktivní byly měsíce následující po anšlusu Rakouska, na jehož počest se na Mohelnicku 10. března 1938 rozhořely oslavné ohně. Částečnou předzvěstí nadcházejícího vývoje se stalo rozbití pamětní desky křesťanskosociálního starosty města Vídně a mohelnického rodáka Richarda Schmitze 24. března 1938. Volby do obecních zastupitelstev konané v červnu 1938 se staly zdrcujícím vítězstvím Sudetoněmecké strany, když získala celých 93% všech odevzdaných hlasů a v obecním zastupitelstvu obsadila 24 křesel. Německý národní den na konci června, který pozdravným telegramem podpořil sám Adolf Hitler, se stal oslavou manifestací tzv. německého charakteru města. Vzrůstající militarismus celého hnutí postupně zatlačoval jakoukoliv opozici a otevřeně se začal projevovat ustavením dobrovolnických ochranných sborů, tzv. Freikorps, po vzoru nacistických SA a SS. Při takzvaných májových slavnostech, organizovaných 1. května 1938 místní organizací SdP, již z oken říšskoněmeckých příslušníků visely vlajky s hákovým křížem. Celou atmosféru léta roku 1938 postupně opanovalo otevřené nepřátelství proti Československé republice, korunované přechodem příslušníků Freikorps do ilegality po vyhlášení všeobecné mobilizace 23. září 1938. Němečtí nacionalisté si již v této době nebrali servítky a většina německého obyvatelstva se k československému státu stavěla, když ne otevřeně nepřátelsky, tak přinejmenším lhostejně. Československá armáda se ve městě nacházela od vyhlášení částečné mobilizace 30. května 1938, měla tedy v potýkání se s „bojůvkáři“ dlouhodobé zkušenosti. Ti nejagresivnější, jako např. Willi Reichel, byli na konci září dopadeni a předáni do internace. 7. října 1938 bylo oficiálně oznámeno, že většina území tzv. Hřebečska byla začleněna do německé Říše. Smutnou tečkou za událostmi raného podzimu roku 1938 se stal urychlený odchod velké části mohelnických občanů české národnosti, ať už z řad pracovníků místních československých úřadů nebo části dělníků místních závodů, dále německých antifašistů a také většiny místních Židů do sousedních Loštic. Kronikář Eduard Teichmann k této události jen cynicky poznamenal „*Mit Mann und Ross und Wagen, so hat sie Gott geschlagen...*“.⁷⁷ Z původního

⁷⁵ Viz Přílohy, foto č. 1, s. 96.

⁷⁶ Německy Hohenstadt.

⁷⁷ „[*Odcházejí s mužem, koněm a vozem, tak je Bůh potrestal...*“ In: TEICHMANN, E.: Gedenkbuch der Stadt Müglitz 1927-1947, pg. 438. SOKA Šumperk. Fond AMMo. Inv. č. 174, kniha 169.

českého obyvatelstva zůstaly v Mohelnici po dobu připojení k Říši jen necelé dvě desítky rodin.⁷⁸

Připojení města k Říši

Pompézní oslavy připojení města k Třetí říši, jejichž slavnostní nálada vydržela téměř celý týden po 10. říjnu 1938⁷⁹, byly následovány postupným začleňováním města do nacistických struktur, které se projevovalo především urychlenou instalací říšské správy.⁸⁰ Vedení města bylo reorganizováno podle říšského vzoru. Na místo voleného starosty nastoupil zábřežským landrátem jmenovaný starosta, kterým zůstal do roku 1941 dosavadní starosta Alois Schad⁸¹, který měl k dispozici 3 poradce a pětičlennou městskou radu. Již 15. října navštívil Mohelnici SS-Gruppenführer Erich von dem Bach-Zelewski, později nechvalně proslulý velitel Einsatzgruppen na východní frontě, aby provedl přehlídku ve městě nově zformovaných jednotek SS, které složily 9. listopadu slavnostní přísahu.⁸² Ještě před vyznáním svého „ANO“ Adolfu Hitlerovi v doplňovacích volbách do říšského sněmu, proběhla v Mohelnici 7. listopadu 1938 Křišťálová noc, při níž byla významně poničena místní židovská modlitebna.⁸³ Po odeznění přelomové euforie město pomalu upadalo do své každodennosti, v níž se postupně projevovaly přípravy na válku, která vypukla v září 1939. Mimo odvodů do wehrmachtu a říšské pracovní služby se válečnou filiálkou přímo ve městě stal také mohelnický Siemens, začleněný do říšskoněmeckého koncernu Siemens-Schuckert Werke AG. Veškerý veřejný život ve městě byl ochromen zákazem shromažďování a vycházení po setmění, který vydal starosta města v roce 1940.⁸⁴ Plná tíha válečné zkušenosti dolehla na město po zahájení rozsáhlého německého útoku na Sovětský svaz v roce 1941, kdy se zvýšilo množství odváděných branců. Na jejich pracovní místa byli vedle Čechů z okolního venkova umisťováni polští a francouzští váleční zajatci a političtí vězni z věznic na Mírově. Počet těchto nuceně nasazených zaměstnanců vzrostl také v jednotlivých zemědělských usedlostech, kam byli přidělováni Ortsbauernführerem Franzem Leitnerem na výpomoc při sezónních pracích. Životní podmínky v mírovské věznici, určené pro nemocné a těžké práce neschopné, stejně jako pracovní podmínky v mohelnickém elektrotechnickém závodu, který

⁷⁸ Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Část nazvaná *Německá okupace*. Strojopis: s. 1, c. d.

⁷⁹ Viz Přílohy, foto č. 3-5, s. 97-98.

⁸⁰ 12. října byla ve městě ustanovena Nazionalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV) a ostatní důležité složky NSDAP, do které byla 5. listopadu 1938 inkorporována SdP. Ve městě byla zřízena pobočka šumperského Gestapa a říšského pracovního úřadu (Arbeitsamt), usadili se zde příslušníci pohraniční stráže (Grenzpolizei) a motorizovaný oddíl německého četnictva. Od léta 1939 se začal v mohelnickém parku stavět barákový tábor Reichsarbeitsdienst (RAD), po jehož bok se postavila technická nouzová pomoc (Technische Nothilfe).

⁸¹ V roce 1941 byl vystřídán Franzem Josefem Winklerem.

⁸² Viz Přílohy, foto č. 6, s. 98; foto č. 10, s. 100.

⁸³ TEICHMANN, E.: Gedenkbuch..., c. d., pg. 451.

⁸⁴ Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Volně vložené listy strojopisu, nedatováno, nestránkováno. SOKA Šumperk, c. d.

se stal centrem regionální nucené práce, byly tíživé a ke konci války se stále zhoršovaly. Kromě vězeňských dozorců měli největší podíl na špatném zacházení se zaměstnanci a nuceně nasazenými vězni především dílovedoucí a členové některých organizací NSDAP, kteří spolupracovali s nacistickým režimem v zájmu změny svého sociálního postavení.

Lístkové přiděly potravin, které se v roce 1939 staly prvním příznakem blížícího se válečného konfliktu, se od roku 1943 výrazně snížily. Největší snížení zaznamenali místní zemědělci, kteří dostávali jako samoživitelé místo klasických potravinových lístků snížené přiděly potravin na tzv. Selbstversorger-Karte, ačkoliv sami odevzdávali relativně vysoké naturální odvody. Po zásadním obratu ve vedení východní válečné kampaně od jara 1943, doplněném o sílící příliv válečných uprchlíků z bombardovaných německých měst⁸⁵ a celkové utužení veřejného života vedlo k atmosféře strachu a deprese. Mezi českými dělníky, kteří ke konci války tvořili hodně přes 10% dělnictva Siemensu, se šířily odbojové letákové kampaně, kterými byli vyzýváni k sabotování pracovního výkonu.⁸⁶ Po neúspěšném vyšetřování šumperským Gestapem se pracovní podmínky pro české dělníky a nuceně nasazené ještě více zpřísnili. Oslavy „Osvobození Sudet“ připojením k Říši, které byly naplánovány na 1. říjen 1943, byly po dlouhé době jedinou a zároveň i poslední oficiální parádou NSDAP, při které defillovaly všechny její uniformované stranické složky, předtím než strana začala postupně ztrácet jakoukoliv reálnou sílu k udržení svých pozic. Přesto a možná právě proto se v této době enormně navýšil počet udavačů v řadách místního obyvatelstva. Od počátku roku 1944 se většina aktivního obyvatelstva z města vylidňuje v důsledku nuceného nasazení na nouzové práce. Kromě žen v domácnosti s dětmi tvořili jádro městského osídlení starší muži, kteří od listopadu 1944 zformovali místní domobranu – Volkssturm. Celá země jako by se dala do pohybu – přes město procházely tisícové zástupy uprchlíků z Východu, doplněné od počátku roku 1945 o nucené pěší pochody válečných zajatců a železniční transporty vězňů z východních koncentračních táborů, za kterými zůstávaly podél cest spousty mrtvých.⁸⁷

Regionální české odbojové hnutí, které bylo v průběhu období 1943-1944 výrazně oslabeno rozsáhlým zatýkáním, se v závěru války omezovalo na jednotlivé sabotážní akce menších rozptýlených skupin. Mohelnice ležela v koridoru vymezeném na jihu Prostějovem a na severu Zábřehem, který představoval poslední otevřenou únikovou linii z Moravy směrem do Čech. Koncem dubna 1945 se město, po obsazení 40 kilometrů vzdáleného Šternberku Rudou armádou, naplnilo další vlnou uprchlíků. 6. května byl již obsazen nedaleký Uničov, jednotky 4. Ukrajinského frontu Rudé armády se však soustředily především na dobytí

⁸⁵ Na začátku roku 1945 se jich ve městě podle neúplně dochovaných seznamů nacházelo již téměř jeden tisíc.

⁸⁶ SPURNÝ, F.: c. d.

⁸⁷ Pamětní kniha mohelnické farnosti. Archiv Farního úřadu Mohelnice.

Litovle a Olomouce, kde kladly jednotky Wehrmachtu tvrdý odpor.⁸⁸ V okolí města došlo k řadě represivních akcí, které měly zabránit rozvoji partyzánského hnutí, z nichž nejhorší bylo vypálení vsi Javoříčka nedaleko hradu Bouzova. Již 7. května 1945 vydal starosta města Franz Winkler nařízení k vyvěšení bílého praporu na mohelnickou radnici, načež byl Gestapem spolu s dalšími zatčen a v Moravské Třebové odsouzen k trestu smrti, který však již nebyl vykonán. Následující den se město dostalo po menší potyčce mezi německými a sovětskými tanky u přechodu přes řeku Moravu pod přímou palbu sovětského dělostřelectva. Frontální útok na město byl znemožněn demolicí strategicky důležitého mostu přes řeku Moravu, po které se stáhly poslední jednotky německé armády Střed od Mohelnice na Moravskou Třebovou, a obrana města byla svěřena místní domobraně. Muži podléhali zákazu opustit město, hodně žen a dětí bylo evakuováno. Většina zbývajících obyvatelstva se ukryla ve sklepích před dělostřeleckou palbou.⁸⁹ Sovětské vojsko postupovalo dále směrem na Dubicko a Leštinu, kde zůstal zásluhou místního partyzánského hnutí poslední funkční most přes řeku Moravu; 1. Československá tanková brigáda ustoupila opačným směrem přes obec Královou na Litovel. Po obsazení Zábřehu se sovětské jednotky vydaly ze severu na Mohelnici, z jihu vstoupily první jednotky Rudé armády přes Loštice do Mohelnice v půl šesté ráno 9. Května.⁹⁰

⁸⁸ BARTOŠ, J.: *Odboj proti nacistickým okupantům na Olomoucku v letech 1939-1945*. Olomouc, 1997. s. 116-119.

⁸⁹ STENZL, E.: Müglitz vor dem bitteren Ende 1945. In: *Schönhengster Heimat*, č. 5/1995, s. 6.

⁹⁰ Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Část nazvaná *Rok 1945 – Osvobození*. Strojopis: s. 1. SOKA Šumperk c. d.

Vyhnutí a živelná retribuce

Živelná doba května a června 1945

Po ukončení válečných operací projížděly 9. května 1945 Mohelnicí vojenské konvoje sovětské armády a 1. Československé tankové brigády od Litovle směrem na Prahu. Silnice byly přeplněné válečnými uprchlíky, kteří se snažili opustit město, ale byli sovětskými vojsky vytlačováni ze silnic a vraceni zpět do města, kde pro ně byl v některé z místních továren zřízen improvizovaný internační tábor. Vlna rabování zasáhla Mohelnici vzápětí po průjezdu prvních konvojů osvobozené armády. Nemalé množství obyvatel okolního venkova a sousedního města Loštic se vypravilo s vidinou osobního obohacení do mohelnických obchodů. Tomuto spontánnímu počínání byla učiněna přítrž až příjezdem narychlo sestavené Stráže národní bezpečnosti a Revoluční gardy z Loštic, doplněné o bývalé členy místního a loštického československého četnictva. V čele města stanul, po obsazení jednotkami Rudé armády v pozdních večerních hodinách 9. května 1945, vojenský komisař sovětského oddílu č. 04703, který město spravoval společně s nově utvářeným revolučním národním výborem, ustaveným již 9. května⁹¹ 1945, do jehož čela byl zvolen 15. května⁹² 1945 nový předseda Karel Šincl, český továrník původem z Mohelnice. Společně s nimi začala v Mohelnici působit sovětská kontrarozvědka NKVD v čele s kapitánem Mešcerjakovem. Bezpečnost měla být nadále zajištěna zákazem vstupu civilního obyvatelstva do města, který byl dán na vědomí jmenovitě Národnímu výboru v Lošticích 11. května 1945. Jistá solidarita byla patrná k místním Němcům, především k těm, kteří během uplynulých let neprojevovali žádné zvláštní sympatie k nacistickému režimu, ze strany českých starousedlíků. Někteří z nich podle zpráv například v prvních dnech po osvobození hlídkovali u shromaždiště německých válečných uprchlíků a komunikovali s ruskými vojáky, kteří až na výjimky jednali s českým obyvatelstvem shovívavěji. Po obsazení města stálou ruskou posádkou se však možnosti pomoci stále více omezovaly.⁹³

Již 8. května 1945 byl ze zástupců odbojových organizací vytvořen revoluční okresní národní výbor v Zábřehu, který podle vládního nařízení č. 4/1945 Sb. převzal pravomoci bývalého okresního zastupitelstva, okresního úřadu a okresního hejtmana a postupně přebíral

⁹¹ 9. května se z místních Čechů ustavil první revoluční národní výbor ve složení Karel Šincl, Josef Spurný, kovář Václav Kratochvíl, čalouník Kalivoda, František Skýpala, Jaroslav Mořka, Zdeněk Kratochvíl, z Loštic Josef a Jaroslav Hájíčkovi, poručík Teodor Ševčík a učitel Jan Tomíček; v čele s předsedou Janem Drbalem.

⁹² 15. května byl revoluční národní výbor přeorganizován kvůli nemoci Jana Drbala. Do jeho čela byl zvolen Karel Šincl, jeho zástupcem se stal František Skýpala, členstvo tvořili Josef Spurný, František Bárta, Teodor Ševčík, pí Hájíčková, Emil Korkyš a Josef Tichý.

⁹³ LASSMANN, K. A.: Der Verhalten der Sowjetsoldaten und der Tschechen nach dem Einmarsch der Roten Armee in Müglitz. In: *Vertreibung und Abschub*. Deutsche in Mähren 1945-1947. [Ed.] Hrabovec, E. München, 1980. s. 44.

kontrolu nad jednotlivými revolučními národními výbory na území politického okresu Zábřeh (soudní okresy Zábřeh, Mohelnice a Šilperk). K plně organizovanému převzetí kontroly však docházelo velmi pomalu až od druhé poloviny června 1945. Do této doby byly místní správní orgány odkázány na kusé organizační informace a zvolený postup při upevňování pořádku byl přenechán jejich uvážení.⁹⁴

Prvních čtrnáct dnů platil zákaz vycházení pro německé obyvatelstvo, vystavené velké vlně násilností ze strany ruských vojáků, kteří, vedle různých jiných pokleslých živlů z řad revolučních gard nebo samozvaných partyzánů, dům od domu prohledávali město a rabovali. Nastalé situaci neprospero ani osvobození trestnice na Mírově, při kterém se mimo politických vězňů dostala na svobodu celá řada těch, kteří zde odpykávali dlouholeté tresty za kriminální delikty.⁹⁵ Ve výpovědích o situaci ve městě se opakovaně objevují zmínky o ukryvání německých žen a dívek, které nebyly z města evakuovány, na senících a dalších místech. Byl zaznamenán zvýšený počet žen nakažených pohlavními chorobami a vzrostl též počet sebevražd v závislosti na násilnostech.⁹⁶ Dobytek zabavený místním sedlákům byl shromažďován na obilném poli, které téměř celé spásal, a odtud spolu s dalšími stády z okolního venkova 13. května hnán vybranými německými muži za asistence ruských vojáků do Čech až na polské hranice.⁹⁷ V týdnu následujícím po osvobození neúměrně vzrostl počet sebevražd – pro oběti byly zřizovány masové hroby na mohelnickém hřbitově, protože možnost veřejného pohřbu byla pro Němce omezena. Od druhé poloviny května jsou místní němečtí muži organizováni k vyčišťovacím pracím ve městě spolu s námezdními dělníky z okolního venkova, kteří byli ubytováni v místních hostincích. Mezi nejdůležitější pracovní činnosti patřilo uklízení sutin, vybitého skla, zprůchodnění chodníků a silnic, stejně jako pohřbívání mrtvých a uhynulého dobytka. Na nutnost zapojení všech pracovních sil, tedy nejen německých ale i českých, reagoval Okresní národní výbor v Zábřehu zřízením okresní Zprostředkovatelny práce k 17. květnu 1945. Bývalí členové místní domobrany byli nasazeni na opravu poškozeného mostu přes řeku Moravu směrem na obec Třeštinu. Na pořádek ve městě měla od 11. května 1945 dohlížet místní Národní stráž, obdoba národních gard, složená částečně též z českých starousedlíků, do jejíhož čela byli postaveni poručíci Josef Jarmara a

⁹⁴ Protokoly schůzí pléna ONV Zábřeh. SOKA Šumperk. Fond ONV Zábřeh 1945-1960, inv. č. 99, karton 149.

⁹⁵ Přípis revolučního NV v Mohelnici ONV Zábřeh z 13. května 1945. SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 85, karton 2. K nastalé situaci ve věznicích také viz STANĚK, T.: *Retribuční vězni...*, c. d., s. 21-23. Trestnice na Mírově byla provizorně přebrána justiční správou až v polovině května 1945, přičemž k ustálení poměrů došlo v následujícím měsíci červnu.

⁹⁶ Např. u jisté paní Wolaschkové z Mohelnice se dopustila skupina 7 ruských vojáků opakovaného znásilnění jí a jejích dvou dcer, které skončilo uškrcením jedné z jejích dcer. Matka s pozůstalou dcerou se další den dobrovolně utopily v řece Moravě. In: JANISCHEK, A.: Bericht über die Austreibung aus Müglitz/Nordmähren In *Zeitzeugen der „Ethnischen Säuberung“ 1945/46*. Katholische Priester berichten aus dem Schönhengstgau. Regensburg, 2003. s. 40.

⁹⁷ JANISCHEK, A.: c. d., s. 40.; LASSMANN, K. A.: c. d., s. 45.

Alois Přidal, oba z nedaleké obce Třeštiny. Po provedení mobilizace záložníků byl do Mohelnice přidělen šedesátičlenný Strážní oddíl československé armády, předaný pod velení poručíka Aloise Přidala, který byl rozpuštěn až na konci srpna 1945.

Souběžně s ustavením Národní stráže se v Mohelnici objevili příslušníci z řad partyzánského svazku „Rikitan“ – partyzánské skupiny „Pepa“ (podle velitele Josefa Nováka). Členové této skupiny působili v regionu výrazněji od poloviny roku 1944, kdy naplánovali několik pokusů o poškození železniční trati Mohelnice – Červenka. Bohatě zkušenosti získali svou účastí na „vyčišťovacích“ operacích na Litovelsku. Společně s příslušníky jugoslávské partyzánské skupiny „Jucko“ se někteří členové této skupiny účastnili zastřelení Johanna Unzeitiga, pekaře Franze Teltschera a dalších 2 Němců v nedaleké obci Líšnice a zastřelení asi 3 Němců v sousední obci Svinov.⁹⁸ Členové této skupiny Vladimír Gottwald, Oldřich Navrátil, Antonín Navrátil, Boleslav Frank, Jaroslav Fogl a František Hrubý, všichni z nedalekých Moravičan, byli nasazeni na pátrání po zamlčených zbraních. Při této příležitosti navštívili 18. května 1945 mohelnickou škrobárnu bratří Rafeldů, kteří byli vyslechnuti kvůli svému eventuálnímu angažmá v nacistických organizacích. Zbraně nalezeny nebyly a oba bratři popírali jakoukoliv účast v nebezpečných nacistických organizacích. Po provedení domovní prohlídky byl mladší Heinrich konfrontován s nalezenými předměty, které ho měly usvědčovat z nacistického smýšlení⁹⁹, a když se ani následně nepřiznal, byl Vladimírem Gottwaldem v afektu střelen do krku a následně doražen další střelou do spánku Oldřichem Navrátilem. Dohlížející člen Národní stráže Eduard Vařeka z Loštic celou událost následně nahlásil na Národní výbor, který členy této partyzánské organizace z města vykázal.

Provedení živelného vyhnání německého obyvatelstva z města není známo, podobně jako ustavení revolučních soudních tribunálů se městu vyhnulo. Kromě jednotlivých, avšak nikoliv ojedinělých, excesů na německém obyvatelstvu vyvíjela značnou aktivitu především výše zmiňovaná NKVD ve spolupráci s jí přidělenou četou národní gardy. O průběhu a výsledcích vyšetřování se nedochovaly žádné přímé pramenné materiály¹⁰⁰, docházelo ovšem

⁹⁸ Penka z Líšnice nebyl přímo zastřelen, ale donucen vydíráním k sebevraždě. Mezi konkrétními jmény líšnického případu je ve vyšetřovacím spisu uveden Boleslav Frank z Moravičan a jistý Novák a Pecha z Pavlova. ABS Kanice – Sign. A2/1. Karton 57.

⁹⁹ Pravděpodobně byly nalezeny jeho legitimace SS nebo SA, z výpovědí však není jasné, o jaký důkazní materiál se jednalo.

¹⁰⁰ V jedné z mála publikovaných vzpomínek o událostech května 1945 v Mohelnici je uvedena zmínka o provedení divokého odsunu, ale chybí jakákoliv další návaznost na další prameny. „*In jenen Wochen mußten die deutschen Müglitzer sich alle melden, und die wilden Aussiedlungen begannen. Wir selbst konten,..., vorerst bleiben...*“ Citováno podle: LASSMANN, K. A.: c. d., s. 48. Jedná se však pravděpodobně o odkaz na vysídlení přibližně 600 zbývajících válečných utečenců – Říšských Němců, kteří byli v druhém červnovém týdnu z Mohelnice vysídleni do sběrných středisek ve Slezsku k odsunu. Viz Přípis revolučního NV v Mohelnici ONV Zábřeh z 8. 6. 1945. SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 85, karton 1.

ke zvýšené koncentraci tzv. provinilých Němců, kteří byli shromažďováni ve vazbě v mohelnické soudní věznici. Metody zde užívané k vyšetřování údajných či opravdových provinilců a kolaborantů byly podle dochovaných vzpomínek brutální.¹⁰¹ Někteří z internovaných byli následně transportováni do sběrných táborů u Opavy. Z této oblasti poté opravdu došlo na popud armádního velení k provedení řady násilných přesunů obyvatelstva, při kterých mohlo dojít také na bývalé mohelnické občany.¹⁰² Mohelničtí Němci byli zpočátku shromažďováni také v internačním táboře v mohelnickém parku, od této praxe se ovšem od počátku srpna 1945 upustilo, zejména kvůli řadě excesů, které se v tomto zařízení udály.¹⁰³ Absence centrálních nařízení a pomalé konsolidování roztržštěné státní správy vedla revoluční národní výbor k přijímání řady přechodných ustanovení ve vztahu k německému obyvatelstvu a celkové situaci ve městě. Německému obyvatelstvu bylo nařízeno nosit viditelně na oděvu 10 cm velké bílé písmeno „N“ a německé domy byly, v rámci provádění dekretu prezidenta republiky ze dne 19. května 1945 č. 5/1945 Sb.¹⁰⁴, označeny českým a ruským nápisem „Národní majetek. Zabaveno národním výborem v Mohelnici“. Pojem národní majetek byl ovšem některými chápán scestně a výše zmiňovaný nápis dlouho chápali jako pozvánku k návštěvě. Mimo zbavení možnosti nakládat s vlastním majetkem, které postihlo všechny německé občany paušálně bez výjimky, byl Němcům znemožněn svobodný pohyb a s ním související volné používání jakýchkoli dopravních prostředků včetně jízdního kola. Tak bylo 23. května 1945 vydáno nařízení k nahlášení všech motorových vozidel, jehož neuposlechnutí se trestalo smrtí. Shromažďovány byly kromě zbraní, po kterých bylo neustále pátráno, také drahá technická zařízení, hudební nástroje a v některých případech vlastně jakýkoliv německý majetek. Přísné kontrole podléhal stavební materiál a potraviny, především maso. Dlouhodobě bylo prosazováno také pracovní nasazení Němců na různé výpomocné práce, za které jim ovšem od konce května byla vyplácena týdenní mzda.¹⁰⁵

¹⁰¹ JANISCHEK, A.: c. d., s. 42.: „Die verhafteten Deutschen wurden besonders bei Nacht herausgeholt und in den Gefängnissen bis zur Unkenntlichkeit verprügelt, bis sie bewußtlos zusammenbrachen. Dann wurden sie mit kaltem Wasser begossen und wieder in die Zellen gesteckt...“

¹⁰² Viz STANĚK, T.: *Perzekuce 1945...*, c. d., s. 126 an.

¹⁰³ JANISCHEK, A.: c. d.; LASMANN, K. A.: c. d.; Docházelo zde jak k újmě na majetku, kdy byli zadrženi Němci okrádání, tak k násilným excesům ze strany dozorcích a také vojáků Rudé armády, kteří na tábor opakovaně zaútočili a internované Němce surově napadli.

¹⁰⁴ O neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Např. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty.* [Eds.] Jech, K. – Kaplan, K., c. d., s. 216 an.

¹⁰⁵ SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 1, kniha 1. Ibidem, inv. č. 85, karton 1-3.

Upevnění místní správy a situace v letních měsících 1945

Na veřejném táboru lidu na Masarykově náměstí byl 7. 6. 1945 v Zábřehu ustaven 24 členný Okresní národní výbor, který podléhal Zemskému národnímu výboru (ZNV) v Brně a spravoval místní národní výbory (MNV) a místní správní komise (MSK) v politickém okrese Zábřeh. Podobně také v Mohelnici byl konci května 1945 prozatímní nebo revoluční národní výbor proměněn v MSK, jejíž složení zůstalo v podstatě neměnné.¹⁰⁶ Do čela této komise byl Zemským národním výborem v Brně jako správní komisař jmenován dne 6. června 1945 Čeněk Sládek, který byl účastníkem odbojového hnutí na Blanensku. K postupné konsolidaci poměrů ve městě patřilo shromáždění německých finančních prostředků, kdy došlo mimo zabavení žoldu bývalého Volkssturmu ve výši 30.000 RM také k obstavení finančních prostředků místní německé spořitelny a zajištění pokladních hotovostí místních průmyslových závodů. Již na konci května 1945 byl převzat místní elektrotechnický závod pod správu utvořené závodní rady Siemens pod Zemskou národní správou v Praze a do jeho čela byl jako technický vedoucí dosazen Maxmilián Hurník.

Následovalo postupné přidělování dalších průmyslových podniků a živností pod národní správu, se kterým souviselo od prvních červnových týdnů souběžné přidělování neobývaných a zabavených německých bytů, včetně přerozdělování zabaveného movitého majetku. Všechny německé byty větší jedné místnosti podléhaly od 6. června 1945 ohlašovací povinnosti na bytovém referátu pod přísným trestem. Národní správci se zpočátku stěhovali sami, až po přidělení bytu se za nimi stěhovali jejich rodiny. Na základě dekretu prezidenta republiky ze dne 21. června 1945 č. 12/1945 Sb.¹⁰⁷ započalo od konce června 1945 také přidělování zemědělských usedlostí, což měla na starost zvláštní komise v čele s Janem Hájíčkem a Bohdanem Rozsypalem. Rodiny německých starousedlíků byly zpočátku vysídlovány do bývalého tábora Reichsarbeitsdienst (RAD) v parku a barákového tábora u železniční trati v areálu firmy Siemens. Od druhé poloviny srpna jsou ponechávány na usedlostech v hospodářských nebo jiných místnostech, přidělených jim ustanoveným národním správcem. Na neobsazených usedlostech hospodařili kvůli zajištění žně nadále dosavadní němečtí hospodáři pod přímým dohledem správní komise. Kvůli zajištění dostatku

¹⁰⁶ Na konci června bylo složení MSK Mohelnice zhruba toto: Předseda Čeněk Sládek, místopředseda Karel Šínel, Jaroslav Jarmara, Alexandr Prášil, František Bárta, Jaroslav Kotrle, Karel Plhák, Jakub Pulkert. Dále zde nadále působil právní poradce Dr. Hubert Kunc (soudce okresního soudu), živnostenský referent Antonín Hlavsa, zemědělský referent Břetislav Kotrle, hospodářský referent František Bárta, kulturní a školský referent učitel Alois Přidal, bytový referent Alexandr Prášil, bezpečnostní referent Teodor Ševčík, zásobovací referent Bohumil Vachtka, pokladník Josef Spurný, tajemník Jan Dostál.

¹⁰⁷ O konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Dokumenty. JECH, K. – KAPLAN, K. [Eds.], c. d., s. 276 an.

pracovních sil ke sklizni úrody byla ONV Zábřeh zřízena v Mohelnici k 19. červnu 1945 pobočka okresního Úřadu ochrany práce. MSK byla dále vyzvána k přidělování pracovních sil do zemědělství z řad nezaměstnaných i za cenu použití donucovacích prostředků a při neuposlechnutí měla případ předat bezpečnostním orgánům.¹⁰⁸

Po vysídlení zbývajících německých válečných uprchlíků v polovině června se počet obyvatel města ustálil na 4327 Němcích a 657 Češích. Po zahájení osídlování se však podíl českého obyvatelstva rychle navyšoval a do konce roku 1945 se oproti červnu téměř zdvojnásobil. Nejvíce novousedlíků přicházelo z bezprostředního okolí města, tedy z jižní části zábřežského okresu a přilehlého Litovelska.¹⁰⁹ K přidělení národní správy bylo vyžadováno potvrzení o národní spolehlivosti, vystavené v původním místě bydliště. Přednostní právo dostávali aktivní účastníci odboje a partyzáni, kteří také dokládali svoji činnost za války příslušným potvrzením. Řada z nich však byla vystavena ledabyle nebo falšována, takže ani Mohelnici se nevyhnulo tzv. zlatokopectví, kdy se noví příchozí pouze obohatili, ale natrvalo se neusadili.¹¹⁰

Na udržování pořádku dohlížela od počátku července místní služebna Sboru národní bezpečnosti v čele se štábním strážmistrem Teodorem Ševčíkem, spolu s od června zřízenou městskou policií organizovanou Rudolfem Doubravským¹¹¹. Jejich činnost spočívala v této době především v pokračujícím pátrání po ukrytých zbraních¹¹² a nepoužitého vojenského materiálu v souvislosti s činností německého podzemí, tzv. werwolfu, na které byla automaticky svalována řada větších či menších konfliktů vyvolaných Němci. Žádná aktivní činnost podobného hnutí se však v Mohelnici a jejím okolí nikdy neprokázala.¹¹³ Dohled nad místním německým obyvatelstvem spočíval především v kontrolování předepsaného označení na oděvu a potravinových přídělů, které si němečtí pracovníci často obohacovali ve službě u českých sedláků, čímž se vystavovali nebezpečí udělení pokuty nebo uvalení do vazby. Vznikají též ojedinělé konflikty mezi Němci a novými národními správci.¹¹⁴ Důležitá byla též spolupráce s vyšetřující komisí místní správní komise, která je zřízena na počátku července 1945 v závislosti na tzv. Velkém retribučním dekretu, v čele s Dr. Hubertem Kuncem. Zdrojem stálých incidentů a problémů byla až do pozdního léta posádka vojáků

¹⁰⁸ SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 1, kniha 1.

¹⁰⁹ Největší počet novousedlíků byl jmenovitě z Loštic, Moravičan, Palonína, Obectova, Bouzova a okolních obcí. Ze zbývajících pocházela největší část z ostatních částí Moravy, minimum novousedlíků přicházelo z Čech nebo ze Slovenska.

¹¹⁰ VLK, F. – TUN, K.: České veřejnosti. In: *Moravský sever*. Ročník XI., č. 2, 1946. Archiv OVM Šumperk.

¹¹¹ Posléze byl vystředán Oldřichem Opravilem z Hrabové.

¹¹² Podle Deníku městské policie došlo např. v červenci 1945 k nálezu jedné bedny malých nábojů ve zdemolované továrně bratří Geislerů u silnice z Mohelnice na Křemačov. Deník policejní stanice. SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 14, kniha 14.

¹¹³ STANĚK, T.: *Perzekuce 1945...*, c. d., s. 94.

¹¹⁴ Např. 3. 9. 1945 Němec Rašner vyhnal ze své usedlosti nově ustaveného národního správce.

československé a Rudé armády, která přebývala u mohelnického nádraží. Podnapilí a často velice agresivní vojáci tropili výtržnosti po celém městě, v místních. Ojedinelé nebyly ani případy, kdy Rusové ohrožovali německé nebo i české obyvatelstvo města stělnými zbraněmi.

Městský veřejný prostor byl postupně očišťován od veškerých připomínek jeho německé minulosti a přetrvávající přítomnosti německého etnika. Němcům bylo dovoleno navštěvovat obchody jen v určené brzké ranní hodiny, podobně jako byli vyloučeni z církevního života, když se v němčině směla z nařízení správní komise konat jen jitřní nedělní mše.¹¹⁵ 18. července 1945 byla na mohelnické náměstí svolána národní manifestace české Mohelnice, při které byl žádán neprodlený odsun Němců.¹¹⁶ Postupně byly během léta 1945 obnovovány nebo nově vytvářeny české veřejné kulturní instituce. Během prázdnin tak došlo k znovuobnovení české měšťanské školy a pod českou vyučovací řeč byla převedena škola rolnická. Svou činnost se snažily již od léta 1945 opětovně rozvíjet české národní organizace Sokol a Národní jednota. Němečtí řemeslníci byli postupně nahrazováni nově příchozími Čechy, z nichž nejpodstatnější byl asi příchod českého lékaře Dr. Škrabala a zvěrolékaře Dr. Bimka. První krok k očištění veřejného prostoru byl učiněn 8. srpna 1945, kdy bylo vydáno nařízení k odstranění německých nápisů ze všech budov pod pokutou 100 Kčs. Následně bylo místní správní komisí vydáno nařízení k odstranění německého pomníku padlým Velké války z Jahnova náměstí, který byl v noci ze 4. na 5. srpna 1945 významně poničen neznámými pachateli. Na konci září 1945 byla následně přejmenována řada mohelnických ulic, z veřejného prostoru tak byl odstraněn Hitler, Schiller, Jahn, Wagner, Beethoven i Mozart.¹¹⁷ Veřejný jazyk zachvátila vlna purismu od německých výrazů a celkový vztah k německé menšině byl v některých případech dáván najevo okázalým psaním malého počátečního písmena v jejich jméně.¹¹⁸

¹¹⁵ Pamětní kniha mohelnické farnosti. Svazek II.: 1942-1975, s. 14. Archiv Farního úřadu Mohelnice.

¹¹⁶ Slavnostním řečníkem byl předseda ONV Zábřeh Dr. Josef Plachetka. In: Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Část nazvaná *Rok 1945 – Osvobození*. Strojopis: s. 6. SOKA Šumperk, c. d.

¹¹⁷ Dřívější náměstí Ringplatz, přejmenované v době okupace na náměstí Adolfa Hitlera, neslo nově jméno Dr. Edvarda Beneše. Schillerstraße byla přejmenována na Třidu Rudé armády, Jahnplatz na náměstí Tyrše a Fügnera, Beethovenstraße zpět na Masarykovu ulici, Wagnerstraße na ulici Svatopluka Čecha, Mozartstraße na Dvořákovu. In: Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Část nazvaná *Rok 1945 – Osvobození*. Strojopis: s. 8. SOKA Šumperk c. d.

¹¹⁸ Nehanobme svoji řeč! In: *Moravský Sever*, roč. XI., č. 2, 1946. Archiv OVM Šumperk.

Retribuce

Procesní provádění dekretu č. 16/1945 Sb.

Průběh vyšetřování a internace provinilců podle dekretu č. 16/1945 Sb.

První vlna zatýkání nacistických zločinců, zrádců a kolaborantů začala ihned po osvobození v květnu a během června 1945. V této době ovšem probíhala bez přijaté zákonné normy, která by upravovala jaký druh provinění stíhat a jaké osoby internovat. V Mohelnici prováděly první vyšetřování jednotky sovětské kontrarozvědky NKVD ve spolupráci s revolučními národními gardami. Internována byla celá řada osob, u kterých bylo podezření na bývalou činnost v nacistických organizacích spolu s podporou nacistického hnutí. Určujícím faktorem byla povětšinou buďto všeobecně rozšířená nechvalná pověst, osobní udání od českých starousedlíků nebo již internovaných německých provinilců. K internaci v této revoluční době většinou postačovalo, že byl dotyčný v době připojení města k nacistické Třetí říši členem jakýchkoli uniformovaných jednotek, což kvůli bohatosti nacistického období na uniformy vedlo k internaci obrovského množství podezřelých osob.¹¹⁹ Některé osoby byly internovány dlouhodobě, jiné propuštěny a následně opakovaně předvolávány k výslechům a opětovně internovány.

Po vydání dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. ze dne 19. června 1945¹²⁰ byla zřízena při okresním soudě v Mohelnici pobočka Vyšetřující komise Okresního národního výboru v Zábřehu v čele s jejím předsedou Dr. Hubertem Kuncem. Na základě výše uvedeného dekretu byl v sídle Mohelnici příslušného Krajského soudu v Olomouci ustaven Mimořádný lidový soud, jehož zřízení bylo plánováno již od června 1945 a který svou činnost definitivně zahájil 3. 9. 1945. Po nabytí účinnosti Velkého retribučního dekretu 9. července 1945 následovalo další rozsáhlé zatýkání podezřelých podle nově uveřejněných paragrafů, které však neobsahovaly konkrétní výčet postihovaných organizací¹²¹. V létě 1945 tak došlo k přeplnění vězeňských zařízení obrovským množstvím podezřelých, z nichž celá řada nakonec ani nebyla před mimořádnou spravedlnost postavena. V nejvýznamnější místní věznici na Mírově, kde bylo na konci června 1945 uvězněno pouhých 139 osob¹²², se v druhé polovině září 1945 nacházelo již 450 osob pouze ze zábřežského okresu, z nichž celých 117

¹¹⁹ Nejčastěji uváděnými důvody v udáních bylo zcela vágní „choval se nepřátelsky vůči českému národu a nosil během okupace nějakou uniformu“ nebo „byl členem SS, SA nebo některé jiné organizace“. Žalobní spisy MLS Olomouc, ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc. Signatury Ls/45, Ls/46, Ls/47.

¹²⁰ O stíhání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Viz Přílohy, foto č. 9, s. 99.

¹²¹ Ten byl připojen ve směrnicích Ministerstva vnitra ČSR č.j. Z/II-31366-45 ze dne 16. ledna 1946(!)

¹²² STANĚK, T.: *Retribuční vězni...*, c. d., s. 22.

spadalo do oblasti mohelnické vyšetřovací komise¹²³. Ta měla být veřejnému žalobci při MLS nápomocna sestavením alespoň základního spisu a shromážděním důkazního materiálu. Mohelnická vyšetřovací komise však k 19. říjnu 1945 měla podle vyjádření jejího předsedy přehled o zahájení trestního řízení u pouhých 4 osob z celkem 117 internovaných.¹²⁴ Neefektivní administrativní proces, v rámci kterého Mimořádný lidový soud v Olomouci úkoloval vyšetřovací komisí ONV Zábřeh, její mohelnickou pobočku a místní úřadovnu SNB zvláště, přičemž tyto orgány nedostatečně komunikovaly mezi sebou, v konečném důsledku zpomaloval již tak nepřeborným množstvím případů zahlcený soud. Není divu, že se průměrná úhrnná délka vyšetřovací vazby¹²⁵ u zadržených v období od května do září 1945 pohybovala od 10 do 14 měsíců. Procesní průtahy, které způsobovala nedbalost vyšetřovacích komisí, ztěžovaly Mimořádnému lidovému soudu v Olomouci předběžné vyšetřování a zpomalovaly celý proces.¹²⁶

V průběhu roku 1945 bylo zadrženo něco málo přes 2/3 podezřelých z celkového počtu 60 sledovaných případů.¹²⁷ Hlavní podíl podezřelých byl zatčen od jara do konce léta 1945. Samotné trestní řízení bylo u většiny z nich zahájeno až od počátku roku 1946. V samotném roce 1945 se konalo přelíčení u pouhých 4 případů, u kterých veřejný žalobce rozhodl o relevanci zahájení trestního řízení.¹²⁸ Většina podezřelých byla internována v táboře v mohelnickém parku, odkud byli nasazováni na vykonávání veřejných prací. Menší část se nacházela ve věznici na Mírově, internačním táboře v Postřelmově a Olomouci – Nových Hodolanech. Do vazební věznice Krajského soudu v Olomouci byli již obžalovaní vězni převáženi před konáním hlavního přelíčení MLS Olomouc, většinou však kvůli přeplnění vazební věznice v řádu několika dnů, kdy se konaly závěrečné výslechy. Doba pobytu ve vazební věznici byla v mnoha případech prvním internačním obdobím, které se započítávalo do výkonu nepodmínečného trestu.¹²⁹

¹²³ Tedy do oblasti mohelnického soudního okresu.

¹²⁴ Zpráva Dr. Huberta Kunce na VK ONV Zábřeh z 19. října 1945. SOkA Šumperk. Fond ONV Zábřeh, inv. č. 208, karton 178.

¹²⁵ Tedy od zatčení do konání přelíčení před MLS v Olomouci.

¹²⁶ Tak např. 10. října 1945 prokurátor MLS Olomouc výslovně napomíná místní vyšetřovací komisi, především jejího předsedu, že obviněné nelze dodávat do vazby MLS bez dostatečného předběžného vyšetření případu. Z dodaného spisu prý vůbec nebylo jasné, o jaký trestný čin se vlastně jedná, když byl v protokolu důsledně používán obrat „zločin spáchaný na českém národě“, který retribuční dekret vůbec neznal. Sign. Ls 711/46 MUDr. Hans Eiselt. Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc. Fond MLS Olomouc.

¹²⁷ Viz Přílohy, tabulka č. 6, s. 91; foto č. 7/č.8, s. 99.

¹²⁸ Ls 42/45 Treutner Josef, 132/45 Řezníček František, 152/45 Puchmann Otto, 201/45 Patz Ervín. Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc. Fond MLS Olomouc, signatura Ls/45.

¹²⁹ K podobnému závěru došel např.: GRÉZL, J.: *Činnost MLS Olomouc v Olomouci*. Šumperk, 2007, s. 15.

Základní struktura žalobních důvodů a vynášených rozsudků

Došlé trestní oznámení, udání, popřípadě již základní utříděný trestní spis musely být nejdříve poté, co byly uznány za vůbec relevantní pro zahájení trestního řízení ve smyslu dekretu č. 16/1945 Sb., některým z příslušných veřejných žalobců¹³⁰ při MLS přeloženy do skutkové trestní podstaty podle jednotlivých paragrafů příslušné zákonné normy¹³¹. Mezi nejčastěji žalované trestné činy z doby tzv. zvýšeného ohrožení republiky¹³² patřilo členství v nacistických organizacích Schutzstaffeln der NSDAP (SS) a jim podobných¹³³ (automaticky sem bylo zařazováno též SA a FS) podle §2 dekretu č. 16/1945 Sb.¹³⁴, které bylo žalováno ve více jak polovině případů¹³⁵. Členství ve výše jmenovaných nacistických složkách bylo následováno činovnictvím¹³⁶ v nacistické straně NSDAP nebo SdP¹³⁷, doplněné o propagaci nacistického nebo fašistického hnutí, které upravoval §3, a bylo žalováno ve většině zbývajících případů.¹³⁸ Posledním žalobním důvodem, který ve spisovém materiálu zastupuje větší skupinu případů, bylo udavačství upravené §11 jmenovaného dekretu.

Samotné řízení před mimořádným lidovým soudem se konala ve zkráceném řízení v logice výjimečného stavu v československé republice¹³⁹ a stanného charakteru těchto soudů, který určoval maximální délku trvání soudního přelíčení na 3 dny. O rozsudku se usnášel pětičlenný senát, tvořený soudci z lidu, za předsednictví soudce z povolání. Rozsudek byl vynášen ihned po hlasování tajné porady senátu a nebylo proti němu opravných prostředků.

¹³⁰ Těch bylo při MLS Olomouc celkem 9 a byli jmenováni po schválení vládou prezidentem republiky 23. srpna 1945. GRÉZL, J.: c. d., s. 13.

¹³¹ Logika Velkého retribučního dekretu č. 16/1945 Sb. vycházela ze zachování nepřetržité kontinuity československého práva. Na základě toho odkazovala při určení trestní podstaty k původním československým zákonům. Mimo zákona na ochranu republiky ze dne 19. března 1923, č. 50./1923 Sb., se často jednalo o zákonné normy ještě z doby Rakouského císařství, např.: trestní zákon ze dne 27. května 1852, č. 117 ř. z. ve znění pozdějších novel (např. V/1878).

¹³² Tedy v době od 21. května 1938 (podle §18 dekretu č. 16/1945 Sb.) do 31. 12. 1946 (určeno později vládním nařízením č. 217/1946 Sb.).

¹³³ Jak jsem uvedl již výše, tak výčet dalších organizací byl upřesněn až směrnicí MV ČSR č. j. Z/II-31366-45 ze dne 16. ledna 1946.

¹³⁴ Schutzstaffeln der NSDAP (SS) byly původně založeny roku 1925 jako elitní ochranná jednotka říšského vůdce Adolfa Hitlera. Později nabyly charakteru masové militantní organizace a plnily úlohu interní stranické policejní služby. Jejich struktura se rozvětvila do mnoha složek, z nichž některé páchaly závažné zločiny. Sturmabteilung der NSDAP (SA) byla organizace velmi podobné povahy, která ovšem po tzv. Noci dlouhých nožů v roce 1934 postupně ztrácela na významu a stala se spíše rezervoárem významných stranických kádrů a plnila úlohu zachování všeobecné brannosti, obzvlášť ke konci války, kdy dodávala lidský potenciál do Volkssturm. Na konci války byla nařízením Spojenecké kontrolní rady č. 2 z 10. října 1945 rozpuštěna a zakázána spolu s NSDAP. Norimberským soudním tribunálem nebyla uznána jako zločinná organizace. K těmto organizacím se v literě dekretu č. 16/1945 Sb. připojovala ještě Freiwilliger deutscher Schutzdienst (FS), což byla polovojská organizace podobné povahy jako SA, zřízená od počátku roku 1938 při Henleinově SdP.

¹³⁵ Celkem 23 případů ze 36 sledovaných.

¹³⁶ Tedy zastáváním vedoucí pozice.

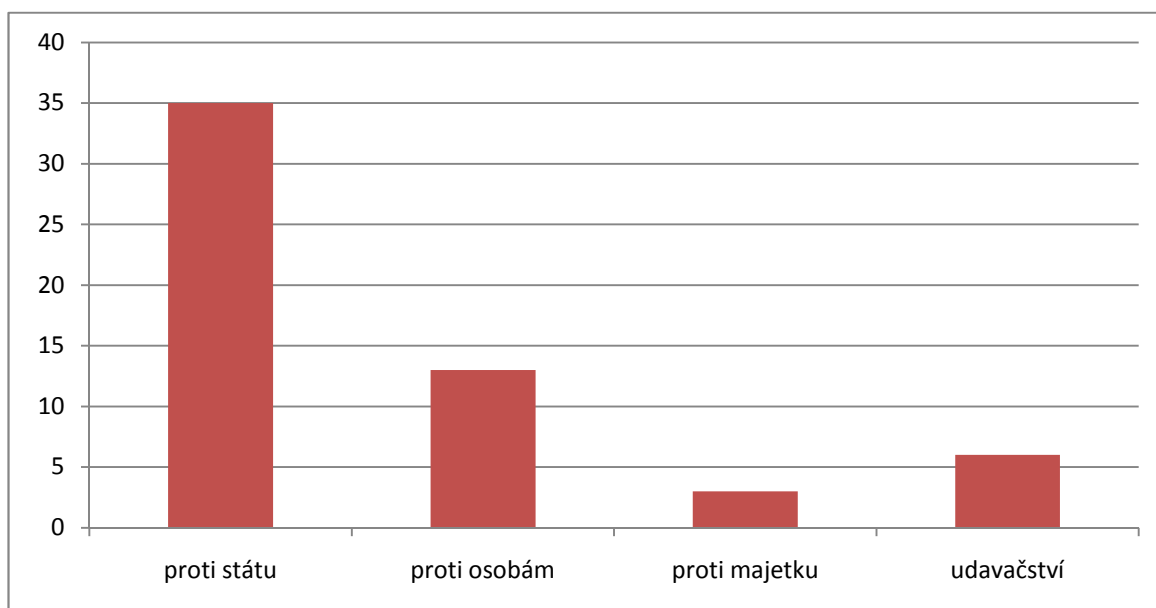
¹³⁷ Jmenovány byly také další organizace jako Vlajka, Hlinkova nebo Svatoplukova garda.

¹³⁸ Celkem 24 případů ze 60 sledovaných.

¹³⁹ Jak vyplývalo ze stanovení období tzv. zvýšeného ohrožení republiky. Již původní londýnský text dekretu počítal s uplatněním retribučních nařízení ještě v období válečného stavu na osvobozeném území republiky, za stále ještě probíhajících bojů. Viz např. FROMMER, B.: c. d.

Trest smrti se měl vykonat do dvou hodin od vynesení rozsudku a žádost o milost kýmkoliv podaná neměla odkladný účinek. U olomouckého MLS bylo popraviční místo zbudováno na nádvoří Věznice Krajského soudu.

Trestné činy, za které byly před mimořádným lidovým soudem vynášeny rozsudky, lze podle jejich charakteru rozdělit do 4 velkých skupin. Za zločiny proti státu¹⁴⁰, tedy zločiny trestné podle zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb., dále členství a činnost v nacistických organizacích, propagaci nacismu a rozvracení odbojového hnutí, byli obžalováni odsouzeni v 35 případech (více jak 1/2 sledovaných případů). Zločiny proti osobám¹⁴¹, které se vztahovaly k násilným deliktům, způsobení ztráty svobody druhých osob nebo organizování nucených prací, vedly k odsouzení 13 obžalovaných (necelá 1/4 sledovaných případů). Samostatným trestním přečinem bylo udavačství¹⁴², které vedlo k vynesení rozsudku nad 6 obžalovanými. Zločiny proti majetku¹⁴³ představovaly skupinu majetkových deliktů jako poškození či neoprávněné zabavení majetku československých občanů a byly soudem shledány ve 3 sledovaných případech.

Graf I: Struktura naplněných skutkových podstat obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc.¹⁴⁴

Trest byl zpravidla udělován za nejtěžší spáchaný zločin, tedy s nejvyšší trestní sazbou, ale jeho výši ve většině případů ovlivňovalo naplnění skutkových podstat více paragrafů Velkého retribučního dekretu současně. Tato situace byla považována za zvlášť

¹⁴⁰ §§1-4 dekretu č. 16/1945 Sb.

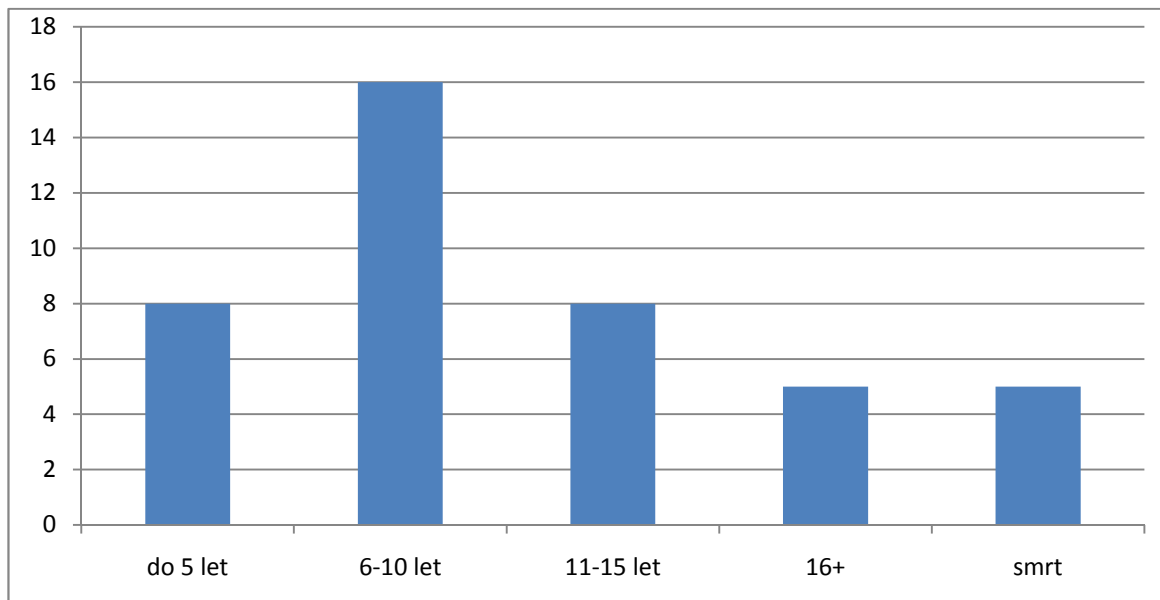
¹⁴¹ §§5-7 dekretu č. 16/1945 Sb.

¹⁴² §11 dekretu č. 16/1945 Sb.

¹⁴³ §§8-10 dekretu č. 16/1945 Sb.

¹⁴⁴ ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc. Signatura Ls/45, Ls/46, Ls/47.

přítěžující okolnost a vedla k posunutí vyneseneho rozsudku k vyšší, v některých případech až k maximální trestní sazbě. K odsouzení s odkazem na více paragrafů zároveň přistoupil soud v zhruba 1/3 sledovaných případů.¹⁴⁵ Nejčastěji udělovaná trestní sazba se pohybovala v rozmezí od 6 do 10 let nepodmíněně (16 případů) a byla udělována většinou za členství v nacistických organizacích typu SS. Poměrně vysoký počet trestů se pohyboval nad touto hranicí, když byl v 8 případech vynesena trest od 11 do 15 let, v 5 případech od 16 let výše nebo na doživotí a celkem 5 obžalovaných bylo odsouzeno k trestu smrti¹⁴⁶. Tresty nižší než 5 let byly uděleny v 8 případech, v jednom případě bylo od trestu upuštěno s ohledem na použití §16 odst. 2 dekretu č. 16/1945 Sb.¹⁴⁷, a ve dvou sledovaných případech soud zprostil obžalované viny.

Graf II: Struktura rozsudků vynesenech nad obžalovanými z Mohelnice před MLS Olomouc.¹⁴⁸

Tresty na svobodě byly doprovázeny ztrátou občanské cti a propadnutím majetku ve prospěch státu. Mohly být nadále zpřísněny odpykáním trestu ve zvláštních nucených pracovních oddílech (ZNPO)¹⁴⁹, které bylo nařizováno u trestů přesahujících 5 let. Jako další možnosti se zde nabízel půst, tvrdé lože nebo temná komora, které ovšem nebyly využity ani

¹⁴⁵ Celkem 23 případů.

¹⁴⁶ Do statistiky je započítáno soudní řízení s vedením věznice na Mírově, který měl souvislost s místním závodem Siemens-Schuckert Werke AG.

¹⁴⁷ Ten umožňoval soudu v případech zvláště zřetele hodných snížit trest pod dolní hranici trestní sazby nebo od potrestání i upustit, pokud obžalovaný svým jednáním po provedení trestného činu prospěl českému nebo slovenskému národu, popřípadě se zasadil o pozdější snížení důsledků svého trestného činu. V případě Mohelnice tak byl osvobozen německý starosta města Franz Josef Winkler, který prokazatelně pomáhal Čechům během připojení Sudet k Říši a byl následně nápomocen i MNV v Mohelnici.

¹⁴⁸ ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc. Signatura Ls/45, Ls/46, Ls/47.

¹⁴⁹ Zvláštní nucené pracovní oddíly byly zřízeny dekretem prezidenta republiky č. 126/1945 Sb. ve věznicích krajských soudů a trestních ústavech Plzeň, Valdice, Mikulov, Mírov a Řepy, popřípadě v internačních táborech.

v jednom ze sledovaných případů. Upuštění od trestního stíhání před Mimořádným lidovým soudem v Olomouci nevyklučovalo zahájení trestního řízení před řádným soudem, případně stíhání podle dekretu č. 138/1945 Sb. Pokud ovšem bylo rozhodnuto o zastavení trestního řízení u občanů německé národnosti, kteří tvořili ve sledovaném spisovém materiálu většinu, byl upřednostněn před dalším postihem odsun.¹⁵⁰

Průběh a ukončení výkonu trestu

Po vynesení rozsudku byli odsouzení předáni do Krajské soudní věznice v Olomouci, kde si odpykali prvních několik měsíců výkonu trestu. Následným místem výkonu trestu byla pro drtivou většinu z nich trestnice na Mírově, kam v letech 1945 až 1947, tedy v prvním období retribučního soudnictví, putovala více než polovina sledovaných odsouzených. Odtud byli nasazováni na práce v rámci ZNPO nejčastěji do železáren „Moravia“ v Mariánském údolí. Poměry ve vězeňských ústavech byly v průběhu roku 1946 stále ještě poměrně neutěšené, kvůli jejich přetrvávající přeplněnosti a špatnému zdravotnímu stavu vězňů. Nejčastějším důvodem úmrtí vězňů byla epidemie TBC, na kterou zemřeli dva bývalí dozorcí trestnice na Mírově ještě před uskutečněním soudního přelíčení.¹⁵¹ Mezi vězni se též vyskytoval skvrnitý tyfus, na který zemřel jeden dozorce¹⁵², a další choroby. Nikoliv ojedinělé byly také útoky vězňů, především z pracovního nasazení. K jistému konsolidování poměrů docházelo v průběhu roku 1947, ke kterému vedlo ukončení etapy revoluční justice, se kterým souvisela i kritika některých praktik zneužívání moci ze strany vězeňských dozorců.¹⁵³

Do konce roku 1947 byla propuštěna jen zanedbatelná část odsouzených (celkem 12). Jednalo se o odsouzence k nižším trestním sazbám, kteří si větší část trestu odpykali již ve vyšetřovací vazbě, nebo těch, u kterých byl upřednostněn odsun před odpykáním trestu na československém území. Překvapující je vysoká míra odsouzených, kteří si odpykali větší část nebo i celý trest (celkem 16). Jednalo se o skupinu odsouzených k trestům v rozmezí od 6 do 10 let, kterým byla zamítnuta většina nekončící řady žádostí o milost a o odsun do Německa. Ministerstvo spravedlnosti předávalo jejich žádosti k připomínkovému řízení k národnímu výboru v místě trvalého bydliště, v tomto případě k Městskému národnímu výboru (MěNV) v Mohelnici. Po uskutečněním odsunu většiny původního obyvatelstva se zde ovšem neměl k žádosti kdo vyjádřit, protože jmenované již v místě jejich trvalého

¹⁵⁰ K dalším charakteristikám odsouzených viz Přílohy, tabulka č. 6, s. 91.

¹⁵¹ Jednalo se o dozorce vězňů Arnolda Václavka a Františka Bergera. Ls 190/47. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

¹⁵² Hugo Giesel. Ls190/47. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

¹⁵³ STANĚK, T. *Retribuční vězni...*, c. d., s. 67-71. Obecně se u přečinů horší povahy hovořilo o tzv. gestapismu, vůči kterému se ohrazoval v některých svých projevech i prezident Beneš.

bydliště nikdo neznal. Ministerstvo tak dostávalo opakovaně odpověď se zamítavým stanoviskem, které se opíralo o zdůvodnění, že jmenované nikdo ve městě nezná, ale jejich odsouzení bylo jistě oprávněné.

Z vlny propouštění retribučních vězňů, kterou odstartovala prezidentská amnestie ze 4. května 1953, získali především odsouzenci, kteří odpykávali vyšší tresty od 10 let do doživotních. V individuálním amnestijním řízení byla velké části retribučních odsouzenců prominuta průměrně až polovina zbývajících trestu. Vzhledem k ukončení organizované fáze odsunů a dlouhodobému pozastavení individuálních odsunů do Německa Hlavní správou StB byla v Československu řada bývalých německých vězňů nadále zadržována, většinou v odsunovém středisku Ostravě – Kunčicích. Na počátku roku 1954 byla ve spolupráci s Československým červeným křížem provedena od 15. ledna do 26. března série celkem 11 odsunů do Německé spolkové republiky a Německé demokratické republiky (NDR).¹⁵⁴ Další odsouzení byli transferováni individuálně po propuštění z výkonu trestu v průběhu roku 1955. Jako poslední byl v listopadu 1959 propuštěn bývalý dozorce mírovské věznice Raimund Sockele, odsouzený na doživotí. Průměrná délka vykonaného trestu činila 7 let u odsouzených na 10 až 15 let, u odsouzených na 15 let až na doživotí činila 10 let.

Provinění proti národní cti podle dekretu č. 138/1945 Sb.

Provádění prezidentského dekretu z 27. října 1945 č. 138/1945 Sb.¹⁵⁵, který vešel v platnost dne 26. listopadu 1945 zároveň s doplňujícími směrnicemi ministerstva vnitra ČSR¹⁵⁶, představovalo samostatnou kapitolu potrestání přečinů z doby nacistické okupace a připojení pohraničních území ČSR k Říši. Doplnění tzv. velkého retribučního dekretu (dekret č. 16/1945 Sb.) dalším předpisem, který by postihoval skutkové podstaty, které sice nemohly MLS kvůli svému zákonnému vymezení postihovat, ale které přesto vzbuzovaly pohoršení „obecného mínění“ a ušly by potrestání, se rýsovalo již od počátku působení MLS. Procesní specifikum spočívalo především ve zřizování tzv. trestních komisí nalézacích (TKN) v sídlech příslušných okresních národních výborů (ONV), které podléhaly ministerstvu vnitra. Hlavním úkolem těchto komisí bylo zpočátku přezkoumání všech dosud projednaných trestních případů, jejichž vyšetřování bylo zastaveno vyšetřovací komisí ONV (resp. MLS), veřejným žalobcem MLS nebo u nichž příslušný MLS vynesl osvobozující rozsudek. Pokud bylo při revizi zjištěno, že skutkové podstaty odpovídají ustanovením pro zahájení trestního řízení

¹⁵⁴ Ibidem, s. 137-141.

¹⁵⁵ O trestání některých provinění proti národní cti. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Dokumenty. JECH, K. – KAPLAN, K. [Eds.], c. d., s. 946 an.

¹⁵⁶ Jedná se o směrnice B-2220-23/11-45-1/2, publikované v Úředním listu č. 607 z 20. prosince 1945 a postupně třikrát doplněné 7. května 1946, 28. listopadu 1946 a 7. ledna 1947. In: KUKLÍK, J.: c. d., s. 385 an.

podle dekretu č. 138/1945 Sb., mělo být TKN neprodleně zahájeno. Dalším úkolem byla spolupráce s bezpečnostními komisemi MNV (resp. MSK), které shromažďovaly došlá trestní oznámení a prováděly ve spolupráci s bezpečnostními orgány jejich prvotní prošetření.¹⁵⁷ Samotná trestní podstata¹⁵⁸, kterou dekret vymezoval, byla specifikována především na hlášení se k německé nebo maďarské národnosti, spolupráce a členství v nacistických organizacích, veřejná podpora nacismu a nepřátelských projevů a činů, odborná spolupráce s Němci nebo Maďary, ucházení se o povýšení u německých a maďarských úřadů nebo jejich funkcionářů, zneužívání postavení na vedoucím místě, týrání nebo terorizování Čechů a Slováků.¹⁵⁹ Trestní komise mohla udělovat tresty vězení do 1 roku, peněžité pokuty do 1 milionu Kčs nebo veřejné pokárání, které se mohly udělovat kumulativně. Trestní skutky se promlčovaly do půl roku od nabytí účinnosti dekretu.¹⁶⁰

Na základě výše uvedených nařízení byla 20. prosince 1945 při ONV Zábřeh jmenována podle zásady paritního zastoupení politických stran NF jmenována čtyřčlenná TKN v čele s předsedou ONV JUDr. Josefem Plachetkou (KSČ).¹⁶¹ Tato komise je reorganizována 10. března 1947 s posíleným zastoupením KSČ, v jejímž čele zůstává Dr. Plachetka.¹⁶² V prvním období retribuční do 4. května 1947 projednala celkem 254 případů, z nichž ve 31 případech udělila trest, ve 122 případech bylo trestní řízení zastaveno, 51 případů bylo navraceno k prošetření bezpečnostním komisím místních národních výborů a 50 případů bylo předáno k došetření řádným okresním soudům.¹⁶³ Původní poslání TKN bylo postupně rozšiřováno o prošetřování členství v různých nacistických a fašistických organizacích, jejichž kartotéky se zachovaly, jakož i k podávání důvodových zpráv k žádostem o navrácení československého státního občanství podle dekretu č. 33/1945 Sb. apod.,¹⁶⁴ což vedlo k narůstání agendy a nakonec k několikerému prodloužení účinnosti malého dekretu s konečným datem 4. 5. 1947. Ve druhém období retribuční od 2. dubna 1948 do 31. prosince 1948, obnovením účinnosti malého retribučního dekretu po únorovém

¹⁵⁷ Ibidem, s. 385-387.

¹⁵⁸ „Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky... nepřístojným chováním, urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu, vzbudil veřejné pohoršení, bude potrestán...“; In: *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Dokumenty. JECH, K. – KAPLAN, K. [Eds.], c. d. s. 946.

¹⁵⁹ Směrnice B-2220-23/11-45-1/2, s. 2-3. SOkA Šumperk. Fond ONV Zábřeh, inv. č. 208, karton 180.

¹⁶⁰ KUKLÍK, J.: c. d., s. 387.

¹⁶¹ Dalšími členy byli František Bednář (ČSNS), ředitel obecné školy v Zábřehu, P. Vincenc Hurník (ČSL), kaplan ze Zvole, a Josef Šváb (ČSSD), velitel místní policie v Zábřehu. 25. ledna je P. Hurník nahrazen na svoji žádost Miroslavem Žváčkem, profesorem státního reálného gymnázia v Zábřehu.

¹⁶² Dr. Josef Plachetka (KSČ), Bohumil Keprt (KSČ), Miroslav Žváček (ČSL), Josef Šváb (ČSSD) a František Bednář (ČSNS).

¹⁶³ Úhrn výše vězení činil 29 měsíců, 106 dnů a 24 hodin, úhrnná výše udělených pokut 34.000,- Kčs a veřejné pokárání bylo vysloveno ve 30 případech. Statistika dle nařízení B-220-28/2-47-1/2 ze dne 9. 5. 1947. SOkA Šumperk. Fond ONV Zábřeh, inv. č. 208, karton 182.

¹⁶⁴ K podobnému závěru dospěl také: MACHALA, J.: c. d.

převratu roku 1948 zákonem č. 34/1948 Sb., bylo prošetřeno celkem 166 případů, z nichž byl udělen trest ve 33 kauzách.¹⁶⁵

Vzhledem ke struktuře obžalovaných z Mohelnice podle dekretu č. 16/1945 Sb. a k charakteru národnostní struktury, kdy většinu z obžalovaných tvořili občané německé národnosti, u kterých byl po osvobozujícím rozsudku MLS upřednostněn odsun, se uplatňování nařízení malého retribučního dekretu mohelnických občanů v podstatě nedotklo. Z celkového počtu 40 případů z Mohelnice bylo u dlouhodobě internovaných (celkem 8) zahájeno trestní řízení podle malého retribučního dekretu, které skončilo předáním trestních spisů MLS v Olomouci. V případě Čechů, kteří se přihlásili v době zvýšeného ohrožení republiky k německé národnosti (1), a drobných provinění místních Němců (18) byl v 19 případech upřednostněn odsun. Pro nedostatek důkazů bylo trestní řízení zastaveno u několika starousedlíků z řad Němců (4) a nově příchozích Čechů (6). Trest byl udělen ve třech případech.

Nařízení malého retribučního dekretu se konkrétně v Mohelnici nesetkala s vhodnou půdou, protože ve městě s převažujícím německým etnikem odpovídaly trestní podstaty ideálně ustanovením velkého retribučního dekretu a zbývající obžalovaní byli ponejvíce odsunuti z území Československa.

Sociální původ a sociální mobilita obžalovaných podle dekretu č. 16/1945 Sb. v Mohelnici

Sociální stratifikace nacistického režimu jako výkladové pole

Dosavadní historiografie zabývající se retribuční výzkum sociální mobility a fenoménu s ní spojených opomíjí. Omezuje se na typologii jednotlivých druhů provinění, která jsou povětšinou předem rámcována skutkovými podstatami obsaženými v retribuční legislativě. Soudní spisy přitom obsahují relevantní informace, z nichž můžeme vytvořit alespoň částečný obraz specifického sociálního pohybu, který provázel dobu nacistického opanování českých zemí. Dynamika procesu zahájeného po připojení pohraničí pramenila ze snahy o strukturální přestavbu celé společnosti s cílem kompletně ji ovládnout a zapojit maximum výrobních sil do válečného úsilí. Zároveň vytvářela specifické podmínky, které umožňovaly vzestup určitých typických skupin. Věřící lid měl nalézt své místo v „sevřené bojové frontě národa“, která člověka od Jugendvolku, přes Hitlerjugend, Arbeitsdienst a wehrmacht až ke straně a jejím organizacím nikdy nepropustí a neopustí. Strana zde není ničím jiným než znovu narozeným rasovým jádrem německého národa, který je přirozeně určen k vládě. Poslednímu

¹⁶⁵ Závěrečná zpráva k přípisu KNV Olomouc 255/00-/-50-III/5 z 12. července 1950. SOkA Šumperk. Fond ONV Zábřeh, inv. č. 208, karton 182.

metaři, pokud bude chtít slyšet na ono rasu zjevující volání Vůdce, poskytuje možnost považovat se za článek rasově nejlepší národní vrstvy.¹⁶⁶ Pro interpretaci tohoto pohybu je nutné stanovit výkladové pole, na kterém se lépe vyjeví jejich strategie a cíle.

Sociální stratifikace představuje ideální hierarchii množin sociálních statusů a s nimi spojených rolí jednotlivých individuí. Lidská společnost se však dělí podle nesčetného množství různých kritérií, které ze sociální stratifikace tvoří složitou a těžko uchopitelnou problematiku. V této studii nám ovšem postačí, že sociální stratifikace je výrazem distribuční nerovnosti („*Kdo co dostává a proč?*“), tedy nerovného rozdělení vzácných statků, které chápeme především jako materiální blahobyt, moc a prestiž.¹⁶⁷ Nacistický režim se snažil vytvořit přísně hierarchizovanou společnost, v níž se autorita šířila z jednoho centra prostřednictvím přesně dané sítě subordinačních vztahů. Každá z pozic ve stranické struktuře tak měla jasně danou míru mocenského potenciálu a exkluzivity, kterou propůjčovala svému nositeli. Aniž by byl opomenut složitý vztah mezi nároky totalitního systému na ovládnutí společnosti a jeho skutečným působením v této společnosti, můžeme z umístění ve stranickém aparátu usuzovat na sociální status jedinců, kteří do něj vstoupili. Takto vytvořené výkladové pole nám umožní identifikovat i takový druh sociálního pohybu, který byl spojen především s akumulací symbolického kapitálu a mocenského potenciálu v rámci nacistických hierarchických struktur.

Díky přísně hierarchické struktuře stranického aparátu můžeme při zvážení dalších okolností určit míru exkluzivity jednotlivých typů pozic na stranickém žebříčku. Říšská župa Sudety (Reichsgau Sudetenland), do níž od listopadu 1938 Mohelnice náležela, měla centrum v Liberci. Organizační struktura NSDAP na jejím území se dělila na 45 okresů, 1 821 místních skupin, 4 797 buněk a 23 942 bloků. Nejmenší společenství, na kterém byl vystavěn blok, byla domácnost. Jeden blok se skládal ze čtyřiceti až šedesáti domácností. Jedna buňka zahrnovala čtyři až osm bloků.¹⁶⁸ Místní skupina NSDAP neměla zahrnovat více než 1 500 domácností; její velikost ovšem nezávisela na počtu těchto domácností, ale na počtu podniků evidovaných Německou pracovní frontou (DAF)¹⁶⁹. Pokud tedy vezmeme např. v úvahu gauleitera NSDAP v říšské župě Sudety (kterým byl Konrad Henlein), zjistíme, že byl pouze jeden na celém území této župy. Z toho vyplývá vysoká exkluzivita této pozice ve společnosti. Naopak pozice blockleitiera sice nebyla tak exkluzivní; ve společnosti říšské

¹⁶⁶ NOLTE, E.: *Fašismus ve své epoše*. Praha, 1999. s. 518- 522.

¹⁶⁷ LENSKI, G. H.: *Power and Privilege*. New York, 1966.

¹⁶⁸ LEY, R.: *Organisationsbuch der NSDAP*. 3er Auflage, München: 1937. s. 99 an.

¹⁶⁹ Deutsche Arbeitsfront byla nacistická organizace sdružující všechny zaměstnavatele a zaměstnance, členství v ní bylo povinné a plnila částečně funkci podobnou odborové organizaci. Jako všechny nacistické organizace příslušné k NSDAP byla založena na vůdcovském principu. V čele každého závodu stál Betriebsobmann, který měl ve své pravomoci několik Blockwalter DAF (podle velikosti závodu).

župy Sudety představovali přibližně 1% obyvatelstva. Pokud ale uvážíme jejich funkci ve stranickém aparátu a zohledníme vůdcovský princip, vyplyne nám jejich poměrně vysoký mocenský potenciál oproti zbytku neangažovaného obyvatelstva.

Co se distribuce materiálního blahobytu týče, nabízí nám určitý detailněji hierarchizovaný obraz společnosti práce zabývající se fenoménem „arizace“ v letech 1939-1945.¹⁷⁰ Autoři zde vytvořili model sociální struktury společnosti českých zemí na přelomu 30. a 40. let 20. století, který zohledňuje majetek a výši příjmů, přičemž obsahuje také další kategorie, jako politický a ekonomický vliv či aktuální společenskou prestiž jednotlivých povolání. Představuje tedy vhodný základ pro charakterizování sociálního původu, majetkových poměrů a aktuálního ekonomického potenciálu nacistických aktivistů, které jsou částečně nezávislé na jejich pozici v režimních strukturách. Můžeme tak sledovat zastoupení a dynamiku jednotlivých společenských tříd, jakož i míru jejich aktivity v rámci nacistického zřízení. Propojením těchto dvou perspektiv se nám otevírá cesta k odkrytí sociálních strategií určitých ideálně typických skupin pro-režimně angažovaného obyvatelstva.

Základní struktura sociální mobility vzhledem k charakteru spisového materiálu

Sociálního původ před listopadem 1938 byl zjistitelný nebo odvoditelný u 54 obžalovaných z celkového počtu 60 ve sledovaném vzorku. Těžiště leželo ve střední třídě, zejména v její spodní (28 obžalovaných) a střední vrstvě (18 obžalovaných). Nižší a vyšší vrstva střední třídy byly zastoupeny 4 obžalovanými, vyšší vrstva nebyla zastoupena vůbec.¹⁷¹

Určité dominantní centrum zde tvořili kvalifikovaní dělníci (obráběči kovů, zámečníci, elektroinstalatěři) z továrny Siemens, která se od počátku století profilovala jako největší zaměstnavatel pro Mohelnici a okolí. Představitelé střední vrstvy střední třídy zastupovali dílenští mistři této továrny a dále drobní živnostníci, státní zaměstnanci a učitelé. Vyšší vrstva byla zastoupena především akademicky vzdělanými ve svobodných povoláních (lékař, lékárník) a obchodníky.

Pokud se podíváme na sociální stratifikaci totožného vzorku obyvatelstva na konci sledovaného období, tzn. ke květnu 1945, došlo k významné sociální změně, vyjádřené sociálními přesuny v rámci střední třídy. Těžiště sociální struktury se významně posunulo směrem do středních vrstev střední třídy (28 obžalovaných) a vyšších vrstev střední třídy (14 obžalovaných). Spodní vrstva střední třídy oproti tomu výrazně snížila své zastoupení (7 obžalovaných), zatímco zastoupení nižší vrstvy stagnuje (4 obžalování) a u jednoho obžalovaného byl zaznamenán přesun do vyšší třídy.

¹⁷⁰ JANČÍK, D. – KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-1945). Praha, 2005. Viz Přílohy, tabulka č. 5, s. 90.

¹⁷¹ Viz Přílohy, graf č. 1/č. 2, s. 93; graf č. 3, s. 94.

Už při prvním, zatím víceméně nediferencovaném, pohledu je zřejmé, že v době od listopadu 1938 do května 1945 lze u obžalovaných zaznamenat vlnu sociální mobility, orientovanou především k posilování jejich stávajícího sociálního statusu. Pokud se opět orientačně podíváme na konkrétní rozložení sociální struktury, představuje mohelnická pobočka říšského koncernu Siemens-Schuckert Werke, A.G. dominantní centrum, především díky svému zapojení do systému nucených prací. Řada obžalovaných, kteří byli původně jakožto kvalifikovaní dělníci příslušníky spodní vrstvy střední třídy, si zajistila postavení dílenských mistrů a dílovedoucích, což bylo většinou také provázeno vstupem do nacistických organizačních struktur. Další poměrně velká skupina prodělala společenský vzestup vstupem do státní a stranické správy. U této skupiny je zřetelná akumulace symbolického kapitálu a mocenského potenciálu v rámci stranické hierarchie, aniž by se tento fakt často odrážel v jejich materiálních poměrech. V neposlední řadě je třeba uvést skupinu obžalovaných, kteří vstupem do stranických struktur legitimizovali své stávající sociální postavení v rámci nacistického zřízení (sem patřili většinou příslušníci vyšší vrstvy střední třídy) nebo nebyli natolik schopní, aby své postavení zlepšili (zde naopak příslušníci nižší třídy a spodní vrstvy střední třídy). Úplně samostatnou skupinu obyvatel tvořili udavači, které poválečná justice taktéž postihovala a kteří sledovali obecně jiné zájmy než společenský vzestup.

Další zajímavé aspekty se nám odkrývají, když zaměříme svoji pozornost na otázky spojené s členstvím v nacistickém hnutí. Zde musíme perspektivu rozšířit ze samotné NSDAP na předchůdce nacionálně-socialistických a německo-nacionálních myšlenek z doby Rakouska a první československé republiky. Asi polovina pozdějších členů NSDAP a aktivistů nacistického hnutí byla totiž původně členy Sudetendeutsche Heimatsfront resp. Sudetendeutsche Partei, přičemž u některých z nich jsou zřetelné kontinuity až k rakouské DNSAP, respektive její pozdější československé větvi. U většiny obžalovaných byla objektivně dohledatelná data jejich vstupu do SdP ze spisů Mimořádného lidového soudu. Z těchto dat vyplývá, že asi jedna třetina obžalovaných vstoupila do této strany v rozmezí let 1933 až 1935, tedy před zdrcujícím vítězstvím v parlamentních volbách roku 1935, přičemž jedenáct z nich později splňovalo kritéria pro označení za tzv. starého bojovníka (Alter Kämpfer), respektive zasloužilého sudetoněmeckého průkopníka nacionálního socialismu¹⁷². Další významnou skupinou, která se profiluje ještě v rámci sudetoněmeckého hnutí, jsou členové strany, kteří do ní vstoupili od ledna do října 1938. Tato vlna představuje ty, kteří se nechali strhnout postupnými úspěchy sudetoněmecké politiky a také zřetelnými úspěchy nacionálního socialismu v sousedním Německu (především po anšlusu Rakouska v březnu

¹⁷² JANČÍK, D. – KUBŮ, E.: c. d., s. 118.

1938). S úspěchy nacistické politiky úzce souvisí také poslední jasně profilovaná skupina obžalovaných, kteří vstoupili již přímo do NSDAP v období od připojení pohraničí k Říši v listopadu 1938 zhruba do roku 1941, kdy je ve sledovaném vzorku zaznamenán poslední vstup do strany.¹⁷³

Na základě výše uvedených zjištění se nám rýsují ideálně-typické skupiny obyvatelstva, které se vyznačují shodnými rysy svých motivací, cílů a zvolených strategií, jak těchto cílů dosáhnout. Navíc jsou podobným způsobem vnímány ze strany nacistických struktur a následně také v poválečných retribučních procesech. Jsou to: a) Zasloužilí sudetoněmečtí průkopníci nacionálního socialismu a dlouholetí členové Sudetoněmecké strany, b) Noví aktivisté sudetoněmeckého hnutí a nacionálního socialismu, c) Příznivci nacionálního socialismu.

Ideálně-typické skupiny obžalovaných a jejich strategie

a) Zasloužilí sudetoněmečtí průkopníci nacionálního socialismu a dlouholetí členové Sudetoněmecké strany

Instituce starého bojovníka nacionálního socialismu (Alter Kämpfer) byla v Německu zavedena v říjnu 1933 pro ty členy NSDAP, kteří patřili k tvrdému jádru nacistického hnutí před jeho uchopením moci v Německu. Po připojení k NSDAP byla tato instituce rozšířena také na členy Sudetoněmecké strany. Pro dosažení tohoto označení bylo důležité prokázat dlouholetou horlivou angažovanost v nacionálně socialistickém hnutí a to buď příslušností k DNSAP před jejím zákazem (roku 1933), členstvím v SdP před 19. květnem 1935, příslušností a aktivní účastí na akcích Sudetendeutsche Freikorps nebo příslušností k bojovým svazům Sudetendeutsche Freikorps a osobním nasazením na jejich aktivních akcích. Již z této charakteristicky vyplývá, že se jednalo o skupinu, která dlouhodobě prosazovala ideály nacionálního socialismu. V domácím společenství českých Němců je zřejmý navíc akcent na revizionismus a dlouhodobé bojovné nepřátelství k československému státu.

K této bojovné skupině patřilo 11 obžalovaných, kteří prokazatelně získali insignie „Starého bojovníka“ při vstupu do některé z přidružených organizací NSDAP nebo splňovali některé z výše uvedených kritérií. Typologicky k těmto obžalovaným dále patří také ti členové SdP, kteří do ní stačili vstoupit do konce roku 1935 (dalších 5). Jednalo se o kompaktní málo diferencovanou skupinu, jejíž těžiště k roku 1938 spočívalo ve střední třídě a to především v její spodní vrstvě (11). Střední vrstva byla zastoupena podstatně méně (4) a

¹⁷³ Ke srovnání věku vstupu do strany SdP/NSDAP viz Přílohy, graf č. 4, s. 94; k věkové struktuře graf č. 5/č. 6, s. 95.

vyšší vrstva jen zcela sporadicky (1). Svou věrnost projevovali také v novém nacionálně socialistickém zřízení, kde jejich se cesty spojovaly a vedly do elitních složek NSDAP, především do SS a SA. Díky své osvědčenosti tvořili základní stavební kameny při zakládání místní stranické organizace a budování stranických struktur. Vstupovali také do významných pozic státní správy nebo získávali významnější pozice v rámci svého zaměstnání. Naopak od režimu vyžadovali satisfakci za své dlouholeté úsilí, které se jim dostávalo v podobě rychlého postupu v hierarchii zmiňovaných organizací a dalšími stranickými poctami.

V celém vzorku v období let 1938 až 1945 probíhá významná sociální změna směrem do střední a vyšší vrstvy střední třídy, když na konci sledovaného období náleželo ke střední vrstvě střední třídy 10 obžalovaných. Tento pohyb byl zapříčiněn z části tím, že pozice dílenských mistrů obsadili dřívější kvalifikovaní dělníci, kteří se zapojili do stranických struktur a profitovali z nich. Posílení vyšších vrstev střední třídy (5 obžalovaných) mělo svůj původ především v akumulaci mocenského potenciálu, spojeného se zastáváním exponovaných stranických nebo správních funkcí. Naopak spodní vrstva střední třídy se v podstatě vyprázdnila (zůstal v ní 1 obžalovaný).

Základní motivací strategií dlouholetých přívrženců nacionálně socialistických myšlenek představovala právě určitá satisfakce za léta trvajících boj a vizionářské přesvědčení o konečném vítězství. Ve vydobytém nacistickém ráji očekávali zlepšení svých stávajících životních podmínek a sociálního postavení, což se jim zpočátku po vstupu do nacistické hierarchie dařilo. V militantních složkách NSDAP se jim za jejich dlouholeté zásluhy dostávalo vyšších hodností a poct. Díky své prověřené věrnosti měli snadnější přístup ke správním a řídicím funkcím. Tak je najdeme na pozicích jako dílenský mistr, Betriebsobmann, vrchní dozorce vězňů, starosta města apod. Díky tomu, že byli při vykonávání těchto svých funkcí každému na očích a většina si je pamatovala ještě z doby první republiky, si vysloužili pověst zarytých nacistů. Po květnu 1945 patřili do kategorie nejdříve zatýkaných, nad kterými byly vynášeny tresty z horních sazeb retribučního práva.

Gustav Ficker (Dílenský mistr a Betriebsobmann Siemens-Schuckert Werke AG)¹⁷⁴

Gustav Ficker sice nepředstavuje úplně nejideálnější případ starého bojovníka, ale zato jako jeden z mála obdržel u MLS v Olomouci nejvyšší trest.¹⁷⁵ Zatčen byl v červenci 1945, kvůli udání, podle kterého měl ke konci války v dubnu 1945 na své usedlosti v Zavadilce zastřelit člena partyzánského hnutí. Ficker vypověděl, že se na dvůr jeho usedlosti inkriminovanou noc mezi 9 a 10 hodinou večerní vloupalo 5-6 mužů. Vyrušen způsobeným

¹⁷⁴ Ls 36/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

¹⁷⁵ Viz Přílohy, foto č. 11, s. 100.

hlukem vyšel na verandu, kde zpozoroval muže, který na něj mířil puškou. Popadl tedy karabinu, kterou měl při ruce a vystřelil jeho směrem, načež se zabarikádoval v domě a vyčkal příchodu členů Volkssturmu. Dalším vyšetřováním MLS bylo zjištěno, že se jednalo o partyzána Jaroslava Juřínka z Bezděkova. Ficker byl dán 9. 8. 1945 do zajišťovací vazby.

Gustav Ficker uváděl do protokolu, že byl od roku 1934 pouhým členem SdP, následně převedeným do NSDAP. Kromě toho vyšlo však v průběhu listopadu a prosince 1945 najevo, že Ficker zastával od zimy 1938 funkci Betriebsobmann DAF v mohelnickém závodě Siemens-Schuckert Werke AG. Na této pozici se od roku 1943 dlouhodobě jako politický vedoucí závodu a dílenský mistr vyznačoval podle výpovědí českých zaměstnanců hrubým až násilným chováním vůči českým zaměstnancům a politickým vězňům z trestnice na Mírově. V době zpřísnění nacistického režimu v druhé polovině roku 1944 podal několik udání na české zaměstnance závodu, některé dokonce na gestapo v Šumperku, a zapříčinil tak jejich vyšetřování nebo krátkodobé uvěznění. S blížícím se koncem války se uchyloval při vyslýchání nasazených politických vězňů a ostatních zaměstnanců k jejich fyzickému napadání a vyhrožování gestapem.

Poté, co vyšlo najevo, že jako člen Ordnerů v říjnu 1938 spolu s dalšími brutálně napadl několik českých občanů obce Zavadilka, byl 7. února 1946 odsouzen k trestu smrti provazem, který byl proveden neveřejně téhož dne o půl sedmé večer.

MUDr. Hans Eiselt (závodní lékař Siemens-Schuckert Werke AG)¹⁷⁶

Rodák z Krásné Lípy byl zosobněním ideálního typu starého bojovníka. Po imatrikulaci na Pražské německé univerzitě vstoupil a jako zastánce velkoněmeckého smyšlení vstoupil do Burschenschaft „Teutonia“. Na počátku roku 1915 své studium přerušil a nahlásil se jako dobrovolník do armády, kde absolvoval důstojnický výcvik a od podzimu 1915 byl nasazen na východní frontě. Do vlasti se vrátil až v roce 1920. Po promoci působil krátce v Mostě a Duchcově až do doby než v roce 1925 otevřel svoji praxi v Mohelnici. Následující rok vstoupil do DNSAP a v roce 1934 se stal členem SdP. V listopadu 1938 vstoupil do SA, kde brzy dosáhl nižší důstojnické hodnosti Truppführera a plnil funkci lékaře místní skupiny SA (Sturmbannarzt). Pole působnosti se mu nadále rozšířilo, když se stal členem okresního vedení Německého červeného kříže, přijal funkci revírního lékaře, v závislosti na níž se stal členem krajského vedení DAF pro oblast zdravotnictví, a od roku 1940 mu byla přidělena funkce závodního lékaře Siemens-Schuckert Werke AG.

V květnu 1945 byl pověřen spolu s MUDr. Fiedlerem revolučním národním výborem zřízením nemocnice, ve které působil do příchodu českého lékaře v srpnu 1945.

¹⁷⁶ Ls 711/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc. Viz Přílohy, foto č. 7, s. 99.

V této době požádal MSK v Mohelnici o vyjmutí z opatření proti Němcům a navrácení československého státního občanství s odvoláním, že do roku 1920 sloužil v československé vojenské nemocnici č. 5 u Vladivostoku, čímž na sebe upozornil místní vyšetřovací komisi. Dne 14. září 1945 byl zatčen a bez podrobnějšího vyšetřování předán MLS v Olomouci. Nově ustavenou závodní radou mohelnického podniku Siemens mu bylo dáváno za vinu, že jako závodní lékař dlouhodobě a bezcitně zanedbával péči českých dělníků a zahraničních válečných zajatců, které posílal do práce i přes jejich závažná onemocnění. Dále bylo MLS v Olomouci dodáno udání o jeho spoluúčasti na zatýkání sociálních demokratů a komunistů 10. října 1938.

Podrobným vyšetřením celého případu vyšlo najevo, že Eiselt zatýkání vůbec nebyl přítomen a Karel Fiedler pouze vypověděl, co kdesi zaslechl. Na základě znaleckého posudku soudního znalce MUDr. Evžena Prachaře, který potvrdil, že při počtu zaměstnanců u Siemense přesahujícím 1500 zaměstnanců byla s připočtením válečných podmínek odpovídající zdravotní péče neudržitelná, byl Eiselt dále zproštěn obvinění ze zanedbání péče. Bylo mu prokázáno členství v SA a činovnictví v nacistických organizacích, ačkoliv je on samotný vytrvale odmítal a připouštěl pouze držení uniformy DRK. Po téměř rok trvajícím zajišťovací vazbě byl 3. července 1946 nepodmínečně odsouzen za členství v nacistických organizacích a podporu válečného úsilí Německa na 5 let těžkého žaláře. Upřednostněn byl v jeho případě nakonec transfer do Německa, který byl proveden 15. října 1946 ze sběrného střediska v Olomouci – Nových Hodolanech přímo do amerického okupačního pásma v Německu.

b) Noví aktivisté sudetoněmeckého hnutí a nacionálního socialismu

Do této skupiny obžalovaných patří ti, kteří nemohli prokázat dlouholetou věrnost nacionálně socialistickým myšlenkám, ale kteří naopak vstupují do SdP mezi lednem a říjnem 1938, případně přímo do NSDAP od listopadu 1938 do roku 1941. Tedy v době, kdy nacionální socialismus dosahuje jistě svého vrcholu: když se po anšlusu Rakouska stupňují požadavky na československou vládu, když je následně k Říši připojeno i české pohraničí a když německé armády krácejí zatím vítězně Evropou. Tato skupina obžalovaných se opět rekrutuje ponejvíce z řad střední třídy a to zejména z její spodní (obžalovaní vstupující do SdP) a střední vrstvy (obžalovaní vstupující do NSDAP).

Můžeme zde rozlišit dvě základní strategie, se kterými obžalovaní do stranických složek vstupují. První skupina obžalovaných využívala stranické struktury k upevnění svého stávajícího sociálního statusu. Po převedení nebo vstupu do NSDAP zastávali zpravidla některou z nejnižších stranických funkcí nebo se stali řadovými členy přidružených

stranických organizací SS, SA nebo NSKK. K získání opory pro jejich stávající sociální postavení jim v novém režimu posloužil symbolický kapitál, který byl spojen s angažovaností ve stranických strukturách. Vykazují zpravidla minimální aktivitu a téměř nulový sociální pohyb. Po květnu 1945 byli většinou postiženi právě za své „činovnictví“ nebo členství v organizacích jmenovaných v retribučním dekretu.

Druhou výrazně profilovanou skupinou nových nacistických aktivistů, tvořili pozdější obžalovaní, kteří nový režim přijali jako vhodnou šanci pro zlepšení svého sociálního postavení. Mezi nejvýraznější aspekty jejich strategie patří bezesporu kvapná akumulace symbolického kapitálu v podobě vstupování do vícera složek nacistické strany a zastávání řady více či méně významných funkcí. Tak vytvářeli přesvědčivý obraz o své stávající loajalitě, který starým bojovníkům zajišťovala jejich dlouholetá aktivita. Oproti starým bojovníkům patří mezi jejich charakteristiky výrazně vyšší dynamika společenského vzestupu. Snažili se využít opravdu nejširší spektrum příležitostí, které byly v nových společenských podmínkách vytvořeny. Většinou se nespokojovali s pouhou akumulací symbolického kapitálu a získaný mocenský potenciál úspěšně proměňovali na hmotné statky, ke kterým se jim otevírala cesta. Dařilo se jim tak významně zlepšit svou stávající pozici a prodělali významný sociální posun, většinou do vyšší vrstvy střední třídy nebo dokonce do třídy vyšší. Skupinu starých bojovníků ve svém kariérním postupu nechávali hluboko pod sebou.¹⁷⁷ Retribuční soudnictví jejich aktivitu následně paušalizovalo do podobné kategorie přečinů jako u starých bojovníků s tím, že tresty nebylo možné udělovat kumulativně. Vybráno tedy bylo vždy provinění s nejvyšší trestní sazbou.

Hugo Alexandr Ressel (majitel vápenky ve Vitošově)¹⁷⁸

Jako obchodník s psacími a počítacími stroji se přistěhoval do Mohelnice někdy v průběhu roku 1940 z Liberce. V polovině července 1945 byl udán za pronesení hanlivého výroku na adresu českého obyvatelstva, který měl pronést v zimě roku 1945, a 16. 7. 1945 byl zatčen a předán do předběžné vyšetřovací vazby. Ačkoliv zadržený prokazatelně nebyl v průběhu války členem nacistických organizací, sešlo se na jeho účet v průběhu vyšetřování obvinění z hospodářské kolaborace, doplněné o stížnosti na špatné zacházení s dělníky.

Hugo Alexandr Ressel byl členem strany NSDAP od roku 1940 do léta 1943, kdy ze strany vystoupil. V tomto období, přesněji řečeno v průběhu roku 1941, se mu podařilo odkoupit majetek Družstevní vápenky ve Vitošově, která byla od počátku roku 1939 pod německou správou, za odpovídající tržní cenu v celkové hodnotě 95.000,- RM (podle

¹⁷⁷ Tento proces byl patrný ve společnosti Třetí říše již od poloviny 30. let 20. století. GRUNBERGER, R.: *A Social History of the Third Reich*. London, 1971, s. 55-60.

¹⁷⁸ Ls 855/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

stanoveného kursu tedy cca 950.000,- Kčs). Některé pozemky v celkové hodnotě 22.300,- RM byly po dohodě odprodány firmě Huberta Schmeisera, která ve Vitošově provozovala druhou vápenku. Ressel byl pravděpodobně o situaci ve vápence velice dobře informován a k jejímu nákupu mu napomohla celá řada kontaktů z doby jeho předchozího působení v Liberci a stranou jistě nezůstal ani jeho dopis gauleiterovi Konrádu Henleinovi, ve kterém žádal o intervenci za své požadavky, jakožto přesvědčený nacionální socialista a otec pěti dětí. V následujících 4 letech se mu podařilo zpronevěřit velkou část majetku vápenky a zatížit podnik obrovskými dluhy, které v roce 1945 přesahovaly 2.000.000,- Kčs.

Mimořádný lidový soud v Olomouci Hugo Alexandrovi Resselovi navíc prokázal udání na několik českých zaměstnanců vápenky pro špatnou pracovní morálku na pracovní úřad v Zábřeze. Na základě těchto prokázaných trestných činů byl odsouzen k 10 letům těžkého žaláře. Do západního Německa byl odsunut po odpykání trestu 6. července 1955.

Leopold Svoboda (Untersturmführer Waffen-SS, majitel obchodní společnosti)¹⁷⁹

Leopold Svoboda pocházel z Brna z národnostně českého prostředí a do Mohelnice přišel spolu se svou německou manželkou ze Svitav v roce 1941. V té době byl již členem NSDAP, do které byl převzat jako člen SdP, ve které byl organizován od poloviny roku 1938. V roce 1940 jako občan hlásící se k německé národnosti narukoval ke 4. pěšímu pluku Waffen-SS v Praze-Dejvicích jako poručík (Untersturmführer). Díky jeho zkušenostem z obchodního prostředí byl pověřen organizováním vyzbrojení tohoto pluku před jeho nasazením na západní frontu do Holandska. V téže době založil v Mohelnici a Postřelmově obchodní hospodářské družstvo. Pro vzniklé problémy při vyzbrojování mužstva byl od roku 1941 převelen do Berlína k Funkschutzkompanii, která hlídala protiletectvé radary. K dispozici dostal služební vojenský vůz, do něhož fasoval palivo, které načerno prodával. Na konci roku 1942 byl obviněn z defraudace 20.000 litrů paliva a měl být postaven před vojenský soud. Svoboda se pod vzniklým tlakem svou služební zbraní v cele střelil do spánku, ovšem tak nešťastně, že oslepl. Následně bylo od jeho potrestání upuštěno a byl pouze propuštěn z aktivní služby.

Od konce roku 1942 tak stále pobýval v Mohelnici, kde rozvíjel své podnikání. Přesto, že byl k 1. listopadu 1943 definitivně propuštěn z Waffen-SS, nosil celkem často uniformu, která mu byla ponechána. To byl jeden z hlavních důvodů, proč byl v květnu 1945 přímo na ulici napaden neznámými pachateli a následně v červenci 1945 na udání zatčen a následně předán MLS v Olomouci. Ten od jeho stíhání nakonec upustil a podle §190 t. ř. ho předal k odsunu do Německa, který byl uskutečněn v květnu 1946.

¹⁷⁹ Ls 586/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

c) Příznivci nacionálního socialismu

Tato kategorie obžalovaných zde nahrazuje šedou zónu, tedy tu část obyvatelstva, která se jeví za stanovených podmínek sledování jako inaktivní nebo se vyznačuje jinými skupinovými charakteristikami. Jako její nejvýraznější specifikum je třeba zmínit především alespoň částečnou angažovanost v nacistických strukturách, díky které byli zachyceni poválečnými retribučními procesy. Bez splnění této podmínky by pravděpodobně splynuli v kategorii, která byla v rámci procesu denacifikace v poválečném Německu označena jako tzv. Mitleufer. Tito lidé sice neměli žádný pozoruhodný podíl na zločinech nacionálního socialismu, ale zároveň nemohli prokázat žádnou aktivní snahu jim zabránit. Představují tedy mlčící většinu, která legitimizovala nacistickou vládu a následně se stala jejím rukojmím.¹⁸⁰ Liší se sice ve zvolených strategiích, míře akomodace a sympatií vůči nacionálnímu socialismu, ale spojuje je bezpochyby překročení akceptované hranice stanovené retribučním právem, což vedlo k tomu, že jejich životní příběhy vystupují z řady a objevují se v retribučních spisech.

Nejčastěji se objevovali obžalovaní, kteří se sice nevyznačovali nějakou zvláštní aktivitou v rámci nacistických hierarchických struktur, ani neprodělali význačnou sociální změnu, ale kteří překročili pomyslnou hranici únosnosti aktivní činnosti v rámci nacionálního socialismu. Buď se stali na nějakou dobu činovníky některé ze stranických organizací, nebo byli svým okolím považováni za podporovatele nacistických myšlenek, ačkoliv nebyli v nacistických strukturách organizováni. Jako příklad nám zde může posloužit František Řezníček¹⁸¹, továrenský dělník českého původu a otec osmi dětí, který byl odsouzen k šestiletému vězení za podporu nacistického hnutí podle §3 (1) dekretu č. 16/1945 Sb. Trestného jednání se na základě došlého udání měl dopustit tím, že jako Čech posílal své děti do německých škol a Hitlerjugend. Dva z jeho synů a jedna dcera byli odvedeni do wehrmachtu a další z jeho dcer se provdala za Němce. Na základě amnestie byl v lednu 1949 propuštěn. Říšskému Němci, původem z Ludgeřovic na Hlučínsku, Leonhardu Pospiechovi¹⁸², který přišel do Mohelnice jako vrchní soudní tajemník, byl za jeho činnost v rámci tzv. Reichskolonialbundu¹⁸³, kde zastával funkci krajského vedoucího, vyměřen patnáctiletý trest. Po odpykání poloviny trestu byl v roce 1953 odsunut.

¹⁸⁰ Jaspers označuje Německo po vítězství nacionálního socialismu za káznici. Vina, která vedla k tomu, že se Němci ocitli v této káznici, je politická vina. *Jsou-li však jednou dveře káznice zavřeny, nemůže být káznice zevnitř otevřena.* In: JASPERS, K. *Otázka viny.* Praha, 2009. s. 91

¹⁸¹ Ls 42/45. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

¹⁸² Ls 173/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

¹⁸³ Organizace, která se snažila o obnovu německého koloniálního panství, byla činná v letech 1936-1943. V roce 1943 byla její činnost zastavena jako irelevantní k válečným cílům Říše.

Udavači

Nejucelenější skupinu představují udavači, na které Velký retribuční dekret pamatoval samostatným paragrafem. Motivace těchto lidí byly velice rozdílné – vyřizování starých účtů, snaha o odvedení pozornosti od vlastní činnosti, fanatická prorežimní zaslepenost, závist, strach. Všechny tyto motivace ovšem propojovala krátkozraká omezenost a neopatrnost. Ze soudních spisů jasně prosvítá skutečnost, že dalekosáhlé důsledky svých řečí si mnozí neuvědomili ani po válce. Největší výskyt udavačství byl opět zaregistrován v souvislosti s elektrotechnickým závodem Siemens-Schuckert Werke AG, kde se objevovaly především opakované stížnosti dílenských mistrů na snížený pracovní výkon některých zdejších zaměstnanců. Pokud navíc k těmto svým činům připojili angažmá v některých z nacistických organizací, mohl jim MLS vyměřit poměrně vysoké tresty. Tak byl například k trestu patnáctiletého vězení odsouzen dílenský mistr a člen závodní stráže Werkscharren der DAF Karl Alois Langer¹⁸⁴, který opakovaně vyhrožoval českým dělníkům udáním na gestapo, dopouštěl se na nich násilí a během roku 1941 několik dělníků správě závodu opravdu udal. Tím způsobil jejich zatčení a následné vyšetřování. Brusič kovů Karel Knirsch¹⁸⁵ sice nijak nefiguroval v nacistických strukturách, ale přesto vyhrožoval svým českým a německým spolupracovníkům udáním na gestapo, aby zajistil jejich vyšší pracovní výkon, čímž si vysloužil desetiletý nepodmíněný trest.

Mimo tovární haly se lidé dopouštěli přečinu udavačství buďto kvůli vyřizování osobních účtů, nebo z neopatrného pomlouvání, které mohlo mít ve válečném stavu nedozírné následky. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést nástrojaře Antona Wolfa¹⁸⁶, člena NSDAP a NSKK, který svou neopatrností zavinil vyšetřování Jaromíra Štěpánka, když 5. května 1942 na celnici mezi Mohelnicí a Lošticemi prohodil ke svému švagrovi, že se Štěpánek vybavuje s válečnými zajatci nasazenými k čištění příkopů podél silnice na Loštice. Veřejný žalobce nakonec upustil na základě § 259 tr. ř.¹⁸⁷ od stíhání poté, co se při soudním líčení vyjasnilo, že Wolf nejednal s úmyslem někoho poškodit, ale jen vedl nevhodné řeči. Příkladem vyřizování osobních účtů může být dvojice obžalovaných Terezie Ille a Adolfine Fritscher¹⁸⁸, které společně udaly mohelnickému četnictvu Františku Jílkovou za neúměrné hromadění potravinových zásob. Své motivace při soudním přelíčení vysvětlovaly jen velice ztěžka. Terezie Ille, která byla označena za pachatelku a navíc působila jako blockhelferin

¹⁸⁴ Ls 1086/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

¹⁸⁵ Ls 1198/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

¹⁸⁶ Ls 1182/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

¹⁸⁷ Ukončení trestního řízení na základě ujednané dohody mezi obžalovaným a poškozeným. V této době platil ještě původní říšský trestní zákoník, tzv. Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen. *Strafgesetz 1852 (Österreich)*. Wikisource. <http://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetz_1852> [cit. 2011-5-19].

¹⁸⁸ Ls 647/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

NSV¹⁸⁹, byla odsouzena ke dvanáctiletému trestu, zatímco za spolupachatelku označené Adolfine Fritscher byl vyměřen osmiletý trest.

V některých případech se soudu na základě došlých udání jen těžko určovala trestní podstata, obzvláště u překotného zatýkání z května a června 1945. Mohelnický rodák Robert Golda¹⁹⁰, který od roku 1940 působil jako vedoucím resortu přidělování dělníků na práci do Říše pracovního úřadu v Šumperku, byl v druhé polovině května 1945 zatčen pro údajné vyhrožování gestapem a udávání dělníků policii. V průběhu více než rok trvajících vyšetřování se nepodařilo dostatečně oddělit jednání vyvěrající z obžalovaného osobních ambicí od běžných úřednických povinností. Působení v německých správních úřadech, které nebylo vázáno na členství nebo činnost v postihovaných složkách NSDAP, nepostihovala žádná trestní podstata jmenovaná v dekretu č.16/1945 Sb. Soud tak nakonec upřednostnil odsun obžalovaného před vlastním trestním postihem.

¹⁸⁹ Nationalsozialistische Volkswohlfahrt – doslovně Nacionálněsocialistická péče o blaho lidu; nacionálněsocialistická organizace sociální péče byla mezi českými Němci jednou z nejlépe přijímaných organizací. ZIMMERMANN, V.: c. d., s. 363.

¹⁹⁰ Ls 949/46. ZA Opava-OL. Fond MLS Olomouc.

Transfer

Vytvoření Národní fronty a přípravy transferu do konce roku 1945

Okresní národní výbor v Zábřehu byl dne 30. 9. 1945 reorganizován na základě vládního nařízení č. 44/1945 Sb. a vyhlášky ministerstva vnitra ČSR z 24. srpna 1945 č. 45/1945 Sb. Na základě voleb do ONV prostřednictvím volitelů byl ZNV v Brně jmenován 24 členný Okresní národní výbor.¹⁹¹ Po celou druhou polovinu roku 1945 se v zábřežském okrese projevovaly závažné problémy s obnovením stálého zásobování, které celkově zpomalovalo obnovu regionu. Německé obyvatelstvo internované v táborových komplexech v Postřelmově, Zábřehu a Mohelnici bylo organizováno do pracovního nasazení, ale oddálení zahájení odsunové akce na počátek roku 1946 znemožňovalo efektivní osídlování regionu. Intenzivní osídlování probíhalo především ve větších obcích – v Zábřehu a Mohelnici. Velká část internovaných německých mužů byla během srpna a září 1945 odeslána na práce do ostravsko-karvinských dolů, což částečně ochromovalo průmyslovou výrobu. Mimo kontrolu zábřežského ONV se nacházely obce v hornatější severní části okresu, které byly z většiny německé.¹⁹²

V Mohelnici došlo ve stejné době k postupnému budování plně stranické struktury. Správu města Mohelnice ovládal již od května 1945 Revoluční národní výbor a Místní správní komise, zformované místními českými starousedlíky a Čechy z blízkého okolí, kteří měli k Mohelnici blízký vztah. Až do září 1945 působila na městské politické scéně jako jediná místní organizace KSČ, která byla obnovena pravděpodobně již v revolučních květnových dnech.¹⁹³ Od srpna 1945 pokračovaly přípravy k utvoření dalších stran na základě Košického vládního programu vzniklé Národní fronty Čechů a Slováků (NF). Ustavení místních organizací Československé sociální demokracie (ČSSD), Československé strany národně socialistické (ČSNS) a Československé strany lidové (ČSL) v září 1945 následovala reorganizace Místní správní komise na základě parity politických stran. Okresní národní výbor v Zábřehu jmenoval na základě žádosti představitelů nově utvořených stran devítičlennou správní komisi, vytvořenou ze dvou zástupců z každé politické strany NF a jednoho zástupce Československého svazu mládeže (ČSM). Jako předseda Místní správní komise byl zvolen zástupce ČSSD Petr Kvapil. Jeho předchůdce v této pozici Čeněk Sládek

¹⁹¹ Desetičlenná rada ONV v Zábřehu měla následující složení: KSČ – předseda + 3 členové, 2 členové za každou zbývající stranu NF. SOkA Šumperk. Fond ONV Zábřeh, inv. č. 99, karta 149.

¹⁹² Situační zprávy okresní pobočky ministerstva informací za období od srpna do prosince 1945. ABS Kanice. Sign. B7-9-2. Měsíční zprávy o místně-politické situaci.

¹⁹³ Kronika se pouze zmiňuje o tom, že KSČ byla do srpna jedinou místní stranou. Kdy a kým byla obnovena, není bohužel uvedeno. Původní místní organizace KSČ byla v Mohelnici založena již 11. 5. 1921. In: Kronika města Mohelnice. Díl II. 1948-1975. Rok 1946. SOkA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 491, kniha 1. s.67 an.

obdržel jako kandidát KSČ zásobovací referát a na konci září 1945, kdy bylo zahájeno vyšetřování jeho podezřelé činnosti v květnu a červnu 1945, Mohelnici definitivně opustil.¹⁹⁴

Obnovená organizace ČSSD vyrůstala na zbytcích původní předmnichovské strany¹⁹⁵ a jádrem její nově budované členské struktury byli místní živnostníci, maloobchodníci a nepatrné množství starousedlých dělníků, jejichž větší část inklinovala ke komunistické straně. Starousedlíci, kteří tvořili větší část funkcionářů ČSSD, znali velice dobře místní poměry a rychle se prosazovali v místní správě na úkor komunistů. U vzniku místní organizace ČSNS stáli z větší části úředníci a členové učitelských sborů, které postupně v členské základně doplňovali, vedle bývalých členů agrární strany, někteří obchodníci, drobní živnostníci a nově příchozí volyňští Češi. ČSNS se podařilo obsadit důležité pozice v místní správní komisi, především živnostenskou a rolnickou komisi. Silnou oporu měla tato strana v obnovené tělocvičné organizaci Sokol, čímž se stávala mnohdy rozhodující politickou silou ve městě. ČSL byla posledně dotvořenou stranou, která čerpala svůj členský potenciál prakticky pouze z nově příchozích obyvatel města ze sousedních Loštic, severních částí zábřežského okresu a jihovýchodní Moravy. Její voličstvo bylo tvořeno z většiny drobnými rolníky a oporu svého politického programu získávala, kromě velice silného zastoupení v Okresním národním výboru v Zábřehu, od místního katolického kléru.¹⁹⁶

V poslední třetině roku 1945 zaměstnávaly místní správní a bezpečnostní orgány především přípravu organizované fáze transferu německého obyvatelstva z města a okolí, jehož provedení bylo schváleno představiteli vlád třech vítězných mocností v závěru jednání v Postupimi na přelomu července a srpna 1945. Společně se schválením transferu německých menšin z Polska, Československa a Maďarska byly vlády těchto zemí vyzvány k dočasnému zastavení jakýchkoli masových přesunů obyvatelstva, dokud nedojde k dohodě o způsobu provádění organizované fáze.¹⁹⁷ V téže době došlo na základě dekretu prezidenta republiky z 2. srpna 1945 č. 33/1945 Sb.¹⁹⁸ k výraznému posunu v právním postavení československých státních občanů německé národnosti, kteří byli na jeho základě, nejpozději však k datu nabytí účinnosti dekretu 10. srpna 1945, zbaveni československého státního občanství.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Poznámky k pamětní knize města Mohelnice. Část nazvaná *Rok 1945 - Osvobození*, s. 7. SOKA Šumperk, c. d. (KSČ – Čeněk Sládek, Jaroslav Šustr, ČSSD – Petr Kvapil, Metoděj Indra, ČSNS – Karel Šincl, Alois Přidal, ČSL – O. Sadílek, Alexandr Prášil, ČSM – František Červinka).

¹⁹⁵ František Arnošt, Petr Kvapil, Metoděj Indra, František Skýpala, Karel Fritscher, Jan Mňuk.

¹⁹⁶ Kronika města Mohelnice. Díl II. 1948-1975. Rok 1946. SOKA Šumperk, c. d., s. 67-78.

¹⁹⁷ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 90-93.

¹⁹⁸ O úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Dokumenty. JECH, K. – KAPLAN, K. [Eds.], c. d., s. 345 an.

¹⁹⁹ Podrobněji k problematice dekretu č. 33/1945 Sb. viz KUKLÍK, J.: c. d., s. 277-288.; nebo STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 98-103.

Dekret vymezoval okruh osob²⁰⁰, k jejichž vysídlení z území Československa vytvářel společně se spojeneckými ustanoveními z Postupimské konference právní rámec, ale také jasně stanovoval osoby německé a maďarské národnosti, kterým mělo zůstat československé státní občanství zachováno.²⁰¹ Žádost o navrácení československého státního občanství se podávala u příslušného ONV (resp. OSK) do šesti měsíců od data, kdy dekret nabyl účinnost. Osoby zbavené československého státního občanství podléhaly pracovní povinnosti, upravené dekretem prezidenta republiky z 19. září 1945 č. 71/1945 Sb.²⁰², a na základě ustanovení dekretu prezidenta republiky z 25. října 1945 č. 108/1945 Sb.²⁰³ byl státně nespolehlivému obyvatelstvu konfiskován zbývající majetek.²⁰⁴

Prováděním nařízení týkajících se německého obyvatelstva byli v Mohelnici pověřeni příslušníci městské policie a místní služebny SNB. Od září 1945 byli zaměstnání především vytvářením přesných soupisů a evidencí německého obyvatelstva ve městě a spádové oblasti mohelnického soudního okresu. Vedle této činnosti museli dohlížet na dodržování nařízení upravujících pohyb německého obyvatelstva ve veřejném prostoru, což se týkalo předepsaného označení „N“ na oděvu, omezení nákupní doby jen na 8 až 12 hodin dopoledne, zákazu vycházení upraveném místní vyhláškou na noční dobu od 20:30 do 4:30 nebo opouštění místa trvalého bydliště bez úředně schválené propustky.²⁰⁵ Městskou policií byla evidována a shromažďována jízdní kola, fotoaparáty, radiopřijímače a další technická zařízení, včetně automobilů, motocyklů a vojenské techniky.

O přidělování německého obyvatelstva podléhajícího pracovní povinnosti rozhodoval sice okresní úřad ochrany práce v Zábřehu, ale významně do něj zasahovala také Místní správní komise. Němečtí muži byli od podzimu 1945 nejčastěji nasazováni na opravy bývalého tábora RAD v místním parku, který měl sloužit jako sběrné středisko pro německé

²⁰⁰ Mimo československé občany německé národnosti, kteří byli zbaveni československého státního občanství, se v Československu nacházelo velké množství říšských Němců, kteří byli repatriováni do Německa automaticky. KUKLÍK, J.: c. d., s. 278.

²⁰¹ Jednalo se o osoby, které „zůstaly věrny Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně účastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem...“; In: *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Dokumenty. JECH, K. – KAPLAN, K. [Eds.], c. d., s. 345.

²⁰² O pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Dokumenty. JECH, K. – KAPLAN, K. [Eds.], c. d., s. 454 an. K provádění tohoto dekretu viz STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 118-120.

²⁰³ O konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Dokumenty. JECH, K. – KAPLAN, K. [Eds.], c. d. s. 843 an.

²⁰⁴ Na základě tohoto dekretu byl konfiskován nejen majetek fyzických osob německé a maďarské národnosti, ale také fyzických osob označených za „zrádce a kolaboranty“ nebo za „osoby státně nespolehlivé“, a dále majetek německého a maďarského státu a právnických osob, které se podílely na vedení války nebo sloužily nacistům. Viz KUKLÍK, J.: c. d., s. 288-290.

²⁰⁵ Z dalších omezení je důležitý např. zákaz používání veřejných dopravních prostředků, který konkretizoval výnos ministerstva vnitra z 27. listopadu 1945. STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 120; Další: Zápis o plenární schůzi správní komise v Mohelnici ze 17. 10. 1945. SOkA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 22, kniha 22.

obyvatelstvo z mohelnického soudního okresu v rámci nadcházející organizované fáze transferu.²⁰⁶ Na zemědělských usedlostech, které byly přiděleny nově usedlým majitelům, zůstávali původní němečtí hospodáři se svými rodinami jako výpomocné síly. Podobně také kvalifikovaní dělníci z místní továrny Siemens byli ponecháni na svých původních místech až do plánovaného provedení odsunu. Organizovaná pracovní povinnost se tak nejvíce dotkla německého obyvatelstva, které bylo internováno v první vlně zatýkání od května do počátku července 1945. V barákovém táboře v mohelnickém parku mohlo být ještě na konci října 1945 internováno několik desítek osob, u kterých nebylo doposud zahájeno vyšetřování nebo které byly z jiných důvodů nuceny opustit své původní domovy a nyní se již neměly kam vrátit. Jednalo se zde zčásti o pracovníky zastávající různé správní funkce nebo živnostníky, kteří byli na svých původních pracovních místech plně nahrazeni nově příchozími obyvateli města v první vlně osidlování v červenci 1945.²⁰⁷ Pracovní tábor se stal také terčem útoku podnapilých vojáků Rudé armády, kteří se do něj pokoušeli 18. listopadu 1945 vniknout a byli zastaveni až přivolanou hlídkou SNB, která je eskortovala na ubikace u nádraží.²⁰⁸

Do životní situace německého obyvatelstva významně zasáhlo také omezení možnosti výběru z vázaných vkladů, které zaměstnávalo MSK v Mohelnici vydáváním osvědčení o hmotné nouzi, na jejichž základě byla v krajních případech uvolněna alespoň část finančních prostředků.²⁰⁹ Veřejný život ovlivnila také nařízení dekretu prezidenta republiky z 27. října 1945 č. 138/1945 Sb.²¹⁰, na jehož základě byly zřizovány při ONV trestní nalézací komise. Vzhledem k trvání období zvýšeného ohrožení republiky²¹¹ po celou dobu do odsunu většiny německého obyvatelstva z Československa, se českoslovenští občané, kteří se stýkali nebo pomáhali Němcům, vystavovali možnosti obvinění podle tohoto dekretu. Jakýkoliv větší než nutný styk s Němci mohl být tak žalovatelný, stejně jako bylo vyhláškami ministerstva vnitra upraveno povolování sňatků s osobami německé národnosti.²¹² Vyšetřování místními bezpečnostními složkami tak byl podroben např. vojín Emil Loveček z posádky československé armády v Hradisku u Olomouce, který byl zadržen u místní Němky Anny

²⁰⁶ Deník městské policejní stanice Mohelnice 1945. Soka Šumperk, c. d.

²⁰⁷ K internovanému obyvatelstvu: Zpráva Dr. Huberta Kunce na VK ONV Zábřeh z 19. 10. 1945. Soka Šumperk, c. d. K místním zemědělcům a živnostníkům: KUKULA, Ernst.: *Die Aussiedlung von Müglitz in Nordmähren nach Langenreichen in Bayern*. Unsere Vertreibung 1946 [CD-ROM]. Meitingen: 2005. [cit. 2011-06-11]. Soubor: <Vertreibung 1946.ppt.> Pozn.: SAA.

²⁰⁸ Deník městské policejní stanice Mohelnice 1945. Soka Šumperk, c. d.

²⁰⁹ Tato situace nastala po vydání vyhlášky ministerstva financí o výplatách z vázaných vkladů a účtů státně nespolehlivých osob z 29. října 1945. In STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 120.

²¹⁰ O trestání některých provinění proti národní cti, tzv. malý retribuční dekret.

²¹¹ Doba zvýšeného ohrožení republiky byla vládním nařízením č. 217/1946 Sb. stanovena na období od 21. května 1938 do 31. 12. 1946.

²¹² STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 120.

Zimmermannové, se kterou udržoval stálý milostný poměr.²¹³ K rozjitření atmosféry mezi nově příchozími obyvateli města přispělo nejvíce odebrání původních dekretů na zemědělské usedlosti asi 15 občanům města ve prospěch nově příchozích reemigrantů z řad volyňských Čechů.²¹⁴

Vývoj ve městě v průběhu transferu v roce 1946

Provedení organizované fáze transferu Němců z Československa nebylo v roce 1946 bezesporu jedinou důležitou událostí, která ovlivňovala veřejný politický a společenský život. Obnovená československá demokracie, ačkoliv se dovolávala kontinuity s předmnichovskou Československou republikou, doznala po druhé světové válce řady zásadních změn v rámci vytváření systému tzv. lidové demokracie. V důsledku významných událostí, které předcházely hrůzám druhé světové války, k nimž, kromě Mnichovské dohody a jejích bezprostředních důsledků v podobě nacistické okupace, můžeme zařadit především působení velké hospodářské krize 30. let a krize stranického a parlamentního systému liberální demokracie v první Československé republice, proběhla výrazná změna mentality obyvatelstva. Ta byla charakteristická všeobecným odvratem od liberalismu, přijímáním socialismu nebo jeho modalit v podobě „socializující demokracie“, omezením velkého kapitálu a zvýšenou rolí státu při regulaci hospodářství, doplněním politické demokracie a parlamentarismu o demokracii hospodářskou a sociální.²¹⁵ V roce 1946 se konaly v poválečné době první, a na dlouhou dobu také poslední, svobodné volby založené na přímém, rovném a tajném hlasovacím právu. Tyto volby vzhledem k mocenskopolitické struktuře NF, kde parlament přestával být hlavním centrem politického střetávání, rozhodovaly o rozdělení všech významných mocenských pozic ve státě.²¹⁶ V socioekonomické sféře navíc docházelo již od druhé poloviny roku 1945 k zásadním změnám, k nimž kromě konfiskace a rozdělování majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů spojeného s osídlováním pohraničí a pozemkovou reformou, patřilo bezesporu znárodnění bank, průmyslu a pojišťoven na konci října 1945.²¹⁷

²¹³ Loveček do protokolu uvedl, že svého činu lituje, ale že výše uvedená Němka je na rozdíl od jeho ženy čistotná a pořádná a že je mu u ní dobře. Deník policejní stanice Mohelnice 1945. SOKA Šumperk, c. d.

²¹⁴ Zápis o plenární schůzi správní komise v Mohelnici ze dne 9. 11. 1945. SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 22, kniha 22.

²¹⁵ SVÁTEK, F.: Transformace politických elit v Československu v letech 1945-1948 In *Procesy transformacyjne w Polsce i Czechosłowacji w latach 1944(1945)-1948*. Jan Jacek Bruski [Ed.] et al. Wrocław, Opole, 2000. s. 115-135.; KOCIÁN, J.: Transformace politického systému v Československu v letech 1945-1948 In: *Ibidem*, s. 33-53.

²¹⁶ KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha, 1993. s. 46, s. 57.

²¹⁷ *Ibidem*, s. 42-44.

Na místní úrovni NF v Mohelnici bylo znárodnění klíčového průmyslu 28. října 1945 přijato organizováním slavnostní manifestace, která se zároveň stala demonstrací české Mohelnice. Obdobně v otázce odsunu Němců z Československa zastávaly všechny místní strany NF jednotné stanovisko o historické nutnosti jeho provedení. Od druhé poloviny roku 1945 se však začínaly i na tomto poli projevovat první názorové rozdíly. Samotný transfer Němců sice nebyl nikým zpochybňován, ale vyvstávaly rozpory v provádění vyšetřování podezřelých z kolaborace podle dekretu č. 16/1945 Sb. a z provinění proti národní cti, podobně jako při posuzování německých antifašistů a osob žádajících o navrácení československého státního občanství. Tyto případy, souběžně s vytvářením podkladů pro žádosti o navrácení československého státního občanství podaných u ONV v Zábřehu, prošetřovala od letních měsíců roku 1945 tzv. Vyjímací komise MSK Mohelnice, kterou z větší části tvořili členové ČSSD a ČSNS, znalí místních poměrů, spolu s některými starousedlíky obecně považovanými za antifašisty.²¹⁸ Činnost této komise, která do listopadu 1945 projednala 160 ze 455 došlých žádostí, přičemž se k 129 vyjádřila zamítavě, se stala terčem kritiky místní organizace KSČ. Komunisté kritizovali kromě benevolentního přístupu komise k místním Němcům také to, že se komise spoléhala na svědectví člena předválečné místní organizace DSAP Sigmunda Bocka.²¹⁹ Po několikeré reorganizaci byla tato komise na počátku října 1945 zrušena a v průběhu roku 1946 došlo k celkové revizi rozhodnutí a některá z nich byla předána ONV k dalšímu přezkoumání. Komunisté, jejichž vnímání retribuice pregnantně vystihl již v dubnu 1945 předseda KSČ Klement Gottwald²²⁰, přešli po ostré kritice tzv. Vyjímací komise také ke zpochybňování postupu mohelnické pobočky Vyšetřující komise ONV Zábřeh, z jejíhož čela byl na počátku prosince 1945 odvolán předválečný mohelnický okresní soudce Dr. Hubert Kunc.²²¹

V první polovině roku 1946 před plánovanými květnovými volbami se již existující názorové rozdíly mezi místními stranami NF začaly postupně prohlubovat a narůstalo mezi nimi napětí. Místní organizace ČSL byla výrazně antikomunisticky orientovaná a měla silnou podporu ve stranickém vedení, když jí vyslovili podporu Helena Koželuhová a Bohdan

²¹⁸ Mosler, Dr. Hubert Kunc. Zápis o plenární schůzi správní komise v Mohelnici ze 4. 10. 1945. SOkA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 22, kniha 22.

²¹⁹ Sigmund Bock byl č. 1 na kandidátní listině DSAP v komunálních volbách roku 1938. In: Kronika města Mohelnice. Díl II. 1948-1975. Rok 1946. SOkA Šumperk, c. d., s. 99.

²²⁰ „Druhý nástroj, který dnes máme v boji o vůdcovství v národě, je boj proti zrádcům a kolaborantům, tj. proti fyzickým představitelům zkompromitovavší se slovenské a české buržoasie. To je nesmírně ostrá zbraň, kterou můžeme podetnout samé kořeny buržoasie, a to ve jménu národa, v zájmu celého národa, státu a republiky /.../ Všeobecně prosazený zákon o stíhání zrádců a kolaborantů je velmi ostrá zbraň, kterou můžeme buržoasii osekát tolik výhonků, že z ní zůstane pahýl. To je věc třídního boje proti buržoasii, /.../ Touto zbraní můžeme našeho nepřítelů postihnout přímo fyzicky.“ Převzato z: BORÁK, M.: *Spravedlnost...*, c. d., s. 14.

²²¹ Zápis o plenární schůzi správní komise v Mohelnici ze dne 19. 11. 1945. SOkA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 22, kniha 22.

Chudoba, a také velice silní zastoupení svých členů v ONV Zábřeh (např. František Hekele), čímž se stávala terčem útoků místní organizace KSČ.²²² Místní komunisté také kritizovali ostatní strany tzv. socialistického bloku z nedostatečné podpory zájmů dělníků a klientelismu, čímž se obraceli především proti místním starousedlíkům v řadách ČSSD a ČSNS. Naopak velmi silnou oporu získávala KSČ v ROH největšího místního závodu Siemens, které sehrálo rozhodující úlohu při začlenění tohoto podniku do vznikajícího národního podniku Moravské elektrotechnické závody (MEZ n.p.) na jednáních ve Zlíně v březnu 1946.²²³ V duchu vzájemné konfrontace se nesly i oslavy prvního máje, které proběhly na mohelnickém náměstí dvojí – na jedné straně náměstí manifestovali místní komunisté a na druhé straně náměstí zbývající strany NF.²²⁴ Po volbách do Ústavodárného národního shromáždění, které se značnou převahou vyhrála komunistická strana, došlo 5. července 1946 k reorganizaci MSK v Mohelnici, kterou nahradil třicetičlenný místní národní výbor, jehož nejsilnější složkou se stala také komunistická strana.²²⁵

Probíhající transfer německého obyvatelstva, pokud nějak přímo nezasahoval do běžného života obyvatelstva, byl pravděpodobně vnímán jako něco, co s životem nových obyvatel města tak úplně nesouvisí. Místní správní komise a posléze Místní národní výbor se samotným odsunem zabývali pouze v souvislosti s národním majetkem, popřípadě jeho zcizováním nebo nedovoleným prodejem, nebo s osobami německé národnosti, kterým měl být v Mohelnici dovolen další pobyt.²²⁶ Jako důležitá byla vnímána především urychlená obnova hospodářského života regionu, která byla spojená s revizí některých národních správců. Takzvané zlatokopectví nebylo bohužel jevem jen prvních měsíců po osvobození města, ale projevovalo se u některých podniků až postupem doby v prvních několika letech. V průběhu roku 1946 tak byl např. z nedovolených machinací s národním majetkem obviněn bytový referent MSK Alexandr Prášil. Terčem kritiky se stal také národní správce místní továrny na vat (bývalá firma Langer) Eduard Chvátal, u kterého ale mohla být, kvůli jeho členství v ČSNS, také stranicky motivovaná. Zvýšená pozornost byla věnována dění v místním strojírenském závodě Schmiedeberger, který byl sice částečně začleněn do nově vzniklého podniku MEZ Mohelnice, ale bylo vedeno řízení o jeho navrácení původním majitelům bratrům Kurtu a Ottovi Grätzerovým a jejich strýci Ernestu Grätzerovi. Celé řízení bylo vedeno od roku 1945 až do roku 1948, kdy skončilo definitivním začleněním strojíren do závodu MEZ. V roce 1947, když se mělo vykonat předběžné nařízení ZNV v Brně o předání

²²² Kronika města Mohelnice. Díl II.: 1948-1975. Rok 1946. SOKA Šumperk, c. d., s. 76-77.

²²³ Ibidem, s. 78-79.

²²⁴ Ibidem, s. 105.

²²⁵ Složení bylo následující: KSČ (11 zástupců), ČSSD (8), ČSNS (7), ČSL (4). Ibidem, s. 87-88.

²²⁶ Ibidem, s. 146.

závodu původním majitelům, zastavili dělníci závodu MEZ práci a uspořádali proti původním majitelům protestní shromáždění.²²⁷

Provádění transferu německého obyvatelstva města v průběhu roku 1946

Z oblasti zábřežského politického okresu nebyl, do počátku zahájení organizované fáze transferu v lednu 1946 proveden žádný větší přesun německého obyvatelstva směrem za hranice Československa. Směrnice k provádění „soustavného odsunu Němců z Československa“ byly schváleny vládou 14. prosince 1945 a publikovány oběžníkem ministerstva vnitra z 31. prosince 1945.²²⁸ V této době již byly přípravy na organizovanou fázi transferu Němců ve svém závěrečném stadiu, které vyžadovalo důkladnou spolupráci všech správních a bezpečnostních složek. V celé transferové akci se počítalo s přesídlením 2,5 milionu osob německého národnosti, z toho 750 000 do sovětské a 1 750 000 do americké okupační zóny. Sovětské úřady v prosinci 1945 transfer do svých okupačních zón zastavily a nadále pokračovaly ve víceméně individuálním přesídlování německých antifašistů; znovuobnoven byl až od června do října 1946. Hlavní transferová vlna v průběhu roku 1946 měla tedy směřovat do amerických okupačních pásem.²²⁹ V první fázi transferu do poloviny roku 1946 neměly být transferovány osoby zaměstnané v důležitých průmyslových podnicích, zemědělství a lesnictví. Ve druhé fázi měli přijít na řadu všichni ostatní kromě antifašistů, osob z národnostně smíšených manželství a specialistů s rodinami. V závěrečné fázi pak mělo dojít i na kvalifikované pracovní síly, ale kritéria postupu nebyla na počátku transferové akce ještě zcela jasná.²³⁰

Pro zábřežský soudní okres bylo počítáno podle dostupných údajů bezpečnostního referenta ONV Vojtěcha Berky se 22 000 Němců, z nichž 3 až 4 tisíce měly být počítány jako oběti války a zbytek měl být odsunut.²³¹ Od počátku ledna byla dokončována evidence Němců „určených k odsunu“ a sestavovány podrobné seznamy osob do transportů. Na území politického okresu Zábřeh se od května 1945 nacházely celkem tři střediska určená ke shromažďování Němců, která postupně získávala rozdílné funkce. Středisko Němců při vyšetřující komisi ONV Zábřeh, založené v červnu 1945 v areálu bývalého lihovaru firmy Gustav Fröhlich, bylo v průběhu druhé poloviny roku 1945 přeměněno na pracovní středisko

²²⁷ Ernst Grätzer byl kritizován za své protičeské chování v předválečné době a bratři Kurt a Otto, kteří oba sloužili v československé západní armádě, zase za udržování blízkých kontaktů s původními německými zaměstnanci jejich firmy bezprostředně po skončení války. In: Zpráva o stávce při předávání továrny Schmiedeberger. SNB Mohelnice, 10. května 1947. ABS Kanice, Sign. A15, Zemské velitelství SNB Brno. Inv. č. 153.

²²⁸ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 112.

²²⁹ *Ibidem*, s. 110-111.

²³⁰ *Ibidem*, s. 169-170.

²³¹ Oběžník ONV Zábřeh z ledna 1946. SOKA Šumperk. Fond ONV Zábřeh, inv. č. 175, karton 37.

Němců. Záchytné středisko MNV v Postřelmově, zřízené již 15. května 1945 pro osoby německé národnosti z obce a jejího okolí v areálu firmy Jiří Vaněk, bylo příkazem ONV v Zábřehu ze dne 3. prosince 1945 změněno na internační středisko Němců s přísnou ostrahou, kterou zajišťovalo 20 strážných SNB a 12 civilních strážných. Internační středisko v Mohelnici v bývalých objektech RAD v místním parku, které bylo 22. července 1945 přetvořeno v internační pracovní středisko pro oblast soudního okresu Mohelnice, bylo určeno jako sběrné středisko pro oblast politického okresu Zábřeh v nadcházející organizované fázi transferu. Protože původní objekty kapacitně nedostačovaly nárokům na přechodné shromáždění 1200 osob, byl ONV v Zábřehu nucen od 26. března 1946 převzít a upravit nedostavěné baráky v areálu firmy Siemens u železniční trati. Internační středisko v mohelnickém parku mělo charakter smíšeného střediska, kde se ještě v lednu 1946 před zahájením transferu Němců nacházelo úhrnem asi na šest desítek internovaných osob, které byly využívány k pracovnímu nasazení. Osoby internované pro podezření z trestných činů podle dekretu č. 16/1945 Sb. byly v prosinci 1945 a prvních měsících roku 1946 přesunovány do internačního střediska v Postřelmově a do Krajského internačního střediska v Olomouci - Nových Hodolanech.²³² V průběhu transferové akce sestávalo sběrné středisko v Mohelnici ze dvou barákových komplexů – 13ti dřevěných baráků v parku, 3 zděných a 2 dřevěných baráků v areálu firmy Siemens. Areál v mohelnickém parku byl zabezpečen 4 strážními věžemi a obehnán elektrickým vedením a oplocením s ostatným drátem.²³³ Velitelem sběrného a pracovního střediska byl od jeho přebrání pod správu ONV Zábřeh v červenci 1945 strážmistr SNB ve výslužbě Antonín Malík. Strážní službu vykonávali civilní dozorcí v součinnosti s místní služebnou SNB pod velením štabního strážmistra SNB Teodora Ševčíka (KSČ). Nad hospodařením střediska a částečně také strážní službou dohlížel Josef Haberland, původním povoláním řezník, a účetnictví dočasně obstarávali tři internovaní příslušníci střediska Bedřich Balvínek, Walter Unzeitig a Jan Pulkert.²³⁴ Služební řád pro dozorcí personál, který nebyl ve služebním poměru SNB, vydalo ministerstvo vnitřní věci 30. dubna 1946, kde přesně upravovalo služební profil dozorců.²³⁵

²³² Středisko bylo zřízeno výnosem NV hl. m. Olomouce 15. května 1945 a byli v něm původně internováni všichni němečtí muži od 10 do 60 let. Na základě výnosu ZNV byla postupně německá mládež do 14 let včetně propouštěna. K 30. srpnu 1945 se ve středisku nacházelo na dva tisíce internovaných osob. In: Zpráva za měsíc srpen, KV SNB Olomouc, 31. 8. 1945. ABS Kanice. Sign. B-7-5-1, Oblastní úřadovna StB Olomouc. Inv. č. 5, Měsíční zprávy o politické situaci, karton 1.

²³³ Zápis sepsaný dne 25. června 1947 v bývalém sběrném středisku pro Němce v Mohelnici, okr. Zábřeh. ABS Kanice. Sign. E-6, Správa internačních, sběrných a pracovních středisek. Inv. č. 87, karton 107.

²³⁴ Úřední záznam o likvidaci a hospodářsko-správní prohlídce středisek politického okresu Zábřeh. ABS Kanice. Sign. E-6, Správa internačních, sběrných a pracovních středisek. Inv. č. 87, karton 107.

²³⁵ Mělo se jednat o bezúhonné, národně a státně spolehlivé československé občany české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti starší 21 let, kteří splnili vojenskou povinnost a mohli nosit zbraň. Tento personál měl nosit stejnokroj podobný SNB, ale bez odznaků, výložek a distinkcí. In STANĚK, T.: *Tábory...*, c. d., s. 133.

Na základě konzultací s představiteli americké vojenské administrativy, které se konaly v Praze ve dnech 8. – 9. ledna 1946, byly dohodnuty podrobné podmínky provádění transferu Němců z československého území. Do transportů měly být zařazovány celé rodiny, popřípadě měly být zařazovány osoby, jejichž příbuzní opustili republiku již dříve. Každý člen transferované rodiny měl být vybaven osobními doklady a měla být vytvářena důsledná evidence všech osob transportu. Dohled nad organizací osob do vagónů měly vykonávat bezpečnostní složky a přepravu zajišťovala armáda. Důsledně se mělo dbát na provedení lékařské prohlídky a vybavení transportovaných věcmi denní potřeby a potravinami. Jednotlivé transporty složené ze 40 vozů po 30 osobách měly směřovat do železničních stanic v Domažlicích a Chebu, kde byly kontrolovány a pokračovaly dále na Furth im Wald (Brod nad Lesy) a Wiesau do Německa.²³⁶ Rodinám určeným do transferu byl v několikátýdenním předstihu ONV v Zábřehu zaslán příkaz k vystěhování opatřený podrobnými instrukcemi²³⁷, jak se na odsun připravit. Každý „odsunovaný“ člen rodiny mohl mít zavazadlo s celkovou maximální hmotností 50 kg, ke kterému prvních pět dnů neměl přístup. Z tohoto důvodu si měla každá rodina připravit ještě další příruční zavazadlo o celkové maximální hmotnosti 10 kg, do kterého měly být zabaleny věci nutné denní potřeby (základní nádobí, hygienické potřeby, náhradní oblečení, deky ad.). Zavazadla měla být bezpečně uzavřena, ale zároveň přístupná k rychlé kontrole jejich obsahu. Každá osoba měla být vybavena důležitými osobními dokumenty (křestním listem, domovským listem, odsunovým evidenčním listem²³⁸, občanskou legitimací) a zapomínat se nemělo na potravinové lístky. Důležité byly trvanlivé potraviny na sedm dní. V táborech i mimo ně nadále platila většina restriktivních opatření vůči Němcům, takže i potraviny byly přidělovány na základě potravinových přidělů. Na každého člena rodiny se počítalo s finančním obnosem 1000 RM²³⁹. Ve zvláštním balíku označeném přesnou adresou měly „odsunované“ rodiny zabalit své cennosti (hotovost v českých korunách nebo jiných valutách, vkladní knížky a cenné papíry, cenné hodinky, fotoaparáty, psací stroje, koberce, kožešiny apod.), které měly doplnit jejich detailním seznamem. Při opouštění svého domova měly být všechny východy uzavřeny a všechny klíče s označením přesné adresy měly být doneseny do sběrného střediska.²⁴⁰

²³⁶ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 171-173.

²³⁷ Viz Přílohy, foto č. 13, s. 101.

²³⁸ Viz Přílohy, foto č. 14, s. 102.

²³⁹ Tato částka se měla uvolnit z vázaných vkladů Němců, pokud jím ovšem disponovali. Od srpna 1946 byla tato částka snížena na 500RM a maximální hmotnost zavazadla zvýšena na 70 kg. In: *Ibidem*.

²⁴⁰ Übersiedlungs-Anzeige. In KUKULA, E.: *Die Aussiedlung von Müglitz in Nordmähren nach Langenreichen in Bayern*. Unsere Vertreibung 1946 [CD-ROM]. Meitingen: 2005. [cit. 2011-06-11]. Soubor: <Vertreibung 1946.ppt.> Pozn.: SAA.

V průběhu transferu se počítalo s osmidenní karanténní lhůtou, po kterou se musely transferované osoby zdržovat v táborovém zařízení.²⁴¹ Rodiny určené do transportů vypravovaných z Mohelnice se měly dostavit nejprve do tábora u železniční trati²⁴² k provedení zdravotní prohlídky, kterou prováděl úřední lékař z československé armády a bývalý místní německý lékař Dr. Fiedler²⁴³. Zde také ponechaly většinu svých zavazadel k provedení předepsané prohlídky a s příručními zavazadly byly eskortovány do tábora v parku. Kromě výše uvedených cenností se mělo z nařízení MSK Mohelnice a na doporučení místní služebny SNB zabavovat také nové resp. zánovní šatstvo.²⁴⁴ Ačkoliv tento majetek podléhal přísné evidenci jako „národní majetek“, musela MSK v Mohelnici několikrát zdůrazňovat zákaz obchodování s majetkem odsunutých Němců.²⁴⁵ Zejména u transferovaných přímo z Mohelnice se však délka pobytu ve sběrném středisku zkracovala na 2-3 dny před provedením transportu a byli ponecháváni v táboře u železnice.²⁴⁶ Delší karanténní lhůta se vztahovala především na rodiny určené do transportů z ostatních obcí zábřežského okresu. Mohelnické sběrné středisko přijímalo Němce až ze vzdálenosti několika desítek kilometrů, z odlehlých částí Šilperského soudního okresu nedaleko Králického Sněžníku, a některé dokonce ze Šumperského politického okresu z oblasti Nízkých Jeseníků. Z těchto obcí byly vysílány transporty o průměrném počtu 30-90 osob.²⁴⁷

Do 24. února 1946 měl být do amerického pásma vyslán jeden transport denně. Od 25. února měly být vysílány 2 transporty denně a od 1. dubna 1946 pak 4 transporty denně.²⁴⁸ Z Mohelnice byly zahájeny transfery až v třetí nejintenzivnější fázi odsunů z ČSR a to 1. dubna 1946. V měsíci dubnu a květnu byly vypravovány 2 transporty měsíčně s více než čtrnáctidenním rozestupem. Od června do září 1946 byly transfery posíleny na průměrně 3 transporty měsíčně, přičemž v nejvytíženějším období července a srpna 1946 odjížděly z Mohelnice transporty v šestidenních rozestupech. Všechny transporty byly plně vytíženy cca 1200 přesídlovanými, až na dva zbytkové transporty 26. října a 28. listopadu 1946,

²⁴¹ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 171-173.

²⁴² Viz Přílohy, foto č. 12, s. 101.

²⁴³ Dr. Fiedlerovi byla z nařízení ONV v Zábřehu uzavřena praxe již v listopadu 1945. Na prosbu MSK Mohelnice byla jeho praxe uzavřena až na počátku ledna 1946, kdy byl přesunut do sběrného tábora k vykonávání lékařské služby. In: Zápis o plenární schůzi správní komise v Mohelnici ze dne 6. 11. 1945. SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 22, kniha 22.

²⁴⁴ Zápis o plenární schůzi správní komise v Mohelnici ze dne 6. 11. 1945. MSK Mohelnice 1945-1946. SOKA Šumperk, c. d.

²⁴⁵ Zápis o plenární schůzi správní komise v Mohelnici ze dne 15. 1. 1946. MSK Mohelnice 1945-1946. SOKA Šumperk. Fond MěNV Mohelnice, inv. č. 22, kniha 22.

²⁴⁶ KUKULA, E.: *Die Aussiedlung von Müglitz in Nordmähren nach Langenreichen in Bayern. Unsere Vertreibung 1946* [CD-ROM]. Meitingen: 2005. [cit. 2011-06-11]. Soubor: <Vertreibung 1946.ppt> Pozn.: SAA.

²⁴⁷ Seznamy odsunovaných v transportech ze sběrného střediska Mohelnice. In: NA ČR Praha. MV-nová registratura, signatura B300.

²⁴⁸ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 173.

kterými byli přesídlováni nepostradatelní specialisté, lékaři a odborný zdravotnický personál.²⁴⁹ Pokud zaměříme svoji pozornost na strukturu vysídlovaného obyvatelstva, je zřetelné, že v počátečních transportech asi do přelomu května a června převažovaly transfery žen, dětí a práce neschopných osob.²⁵⁰ Od pozdního léta také postupně začínalo přibývat osob, které měly v poznámce v seznamech transportu uvedeno „*fanatical nazist*“ (fanatický nacista), což bylo částečně způsobeno postupným uvolňováním osob internovaných kvůli vyšetřování podle dekretu č. 16/1945 Sb., které spáchaly méně závažné trestné činy.²⁵¹ MěNV v Mohelnici projednával 18. října 1945 otázku smíšených manželství, u kterých bylo usneseno postupovat tak, aby byly v Mohelnici především ponechány děti ze smíšených manželství.²⁵² Celkově bylo od dubna do listopadu 1946 vypraveno 19 transportů, kterými bylo transferováno přes 20 tisíc osob.²⁵³

Železniční transporty měly na své cestě do amerických okupačních zón zpravidla jednu větší zastávku (většinou v Praze), které byly využívány k hygienickým účelům a rozdávání polévky. Cesta z Mohelnice do Bavorska trvala dohromady více než 30 hodin. Po provedení kontroly transportu na hranicích americkými okupačními úřady bylo první zastávkou uprchlické přestupní středisko²⁵⁴ Furth im Wald nebo Wiesau, kde byla provedena preventivní lékařská prohlídka a rozdělení odsunovaných do následných transportů. Disciplína odsunovaného německého obyvatelstva byla udržována také díky tomu, že jakékoliv překročení předepsaných nařízení mohlo rozhodnout o přidělení celé rodiny do pracovního tábora. Z přestupního střediska putovaly transferované německé rodiny železničními transporty do regionálních uprchlických středisek, kde byly zaregistrovány a po důkladné lékařské prohlídce naočkovány proti tyfu.²⁵⁵ V těchto střediscích strávilo odsunované obyvatelstvo dalších několik dnů, než bylo rozhodnuto o jeho přidělení do konkrétních obcí.²⁵⁶ V německých regionech vyvstávala v souvislosti s přílivem

²⁴⁹ Viz Přílohy, tabulka č. 7, s. 92.

²⁵⁰ Seznamy odsunovaných v transportech ze sběrného střediska Mohelnice. In: NA ČR Praha. MV-nová registratura, signatura B300. K podobnému závěru dospěl také STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 177.

²⁵¹ Podkladem se zde stal zákon č. 166/1946 Sb., který stanovoval pravomoc veřejného žalobce u MLS upustit od dalšího stíhání a odeslat obviněného do odsunu v případě, že zájem státu na odsunu převážil zájem na potrestání. In STANĚK, T.: *Tábory...*, c. d., s. 152.

²⁵² Kronika města Mohelnice. Díl II.: 1948-1975. Rok 1946. SOkA Šumperk, c. d., s. 146. Z jedenácti předkládaných případů bylo v šesti případech rozhodnuto o ponechání v ČSR, u jednoho o odsunutí bez rodiny a u zbývajících čtyřech případech o odsunu s rodinou.

²⁵³ Seznamy odsunovaných v transportech ze sběrného střediska Mohelnice. NA ČR, c. d.

²⁵⁴ Flüchtlingsdurchgangslager.

²⁵⁵ Viz Přílohy, foto č. 15, s. 102.

²⁵⁶ KUKULA, E.: *Die Aussiedlung von Müglitz in Nordmähren nach Langenreichen in Bayern*. Unsere Vertreibung 1946 [CD-ROM]. Meitingen: 2005. [cit. 2011-06-11]. Soubor: Vertreibung 1946.ppt. Pozn.: SAA.

transferovaného obyvatelstva řada ubytovacích, zdravotních a vyživovacích problémů.²⁵⁷ Díky odlišným sociálním a kulturním podmínkám, ze kterých tito noví obyvatelé přicházeli, ať už se jednalo např. o odlišný dialekt, zvyky, nebo které v novém prostředí získávali, jako např. deklasované postavení uprchlíků, bylo jejich celkové postavení v sociální a ekonomické sféře nového domova značně komplikované. Jejich postavení bylo navíc komplikováno tím, že příslušné úřady OSN na ně nepohlížely jako na uprchlíky nebo tzv. zavlčené osoby, kterým se měla poskytovat mezinárodní pomoc a ochrana. V novém prostředí trvalo v některých případech až několik desítek let než se odsunuté rodiny adaptovaly na nové prostředí a získaly alespoň částečně úroveň svého původního sociálního postavení. Výše popsané podmínky vedly také k zájmovému sdružování tzv. sudetských Němců do krajaňských spolků a sdružení, z nichž první byla křesťansky orientovaná Ackermann-Gemeinde.²⁵⁸

Průměrný počet internovaných osob německé národnosti ve sběrném táboře v Mohelnici, které byly internovány z jiných důvodů než za účelem transferu a byly využívány k pracovnímu nasazení, sahal od druhého pololetí roku 1946 k cca dvěma stovkám. Po provedení posledního transferu německého obyvatelstva z města zůstalo ve sběrném středisku ještě asi 300 internovaných osob německé národnosti. Podle výnosu ministerstva vnitra z 8. listopadu 1946 měla být do konce měsíce provedena likvidace pracovních středisek.²⁵⁹ Díky nařízení ministerstva vnitra, které vylučovalo další internaci osob, proti kterým nebylo vedeno trestní řízení, počal od 25. listopadu 1946 počet internovaných osob postupně klesat. Osoby, proti kterým bylo vedeno trestní řízení nebo se počítalo s jejich dalším odsunem, byly přesunuty do Krajského internačního střediska v Olomouci – Nových Hodolanech. Ostatní osoby byly přiděleny místním zemědělcům nebo do okresních kamenolomů, popřípadě byly prostřednictvím Okresního úřadu ochrany práce v Zábřehu zařazeny jiným způsobem do práce.²⁶⁰ V zimě roku 1946/1947 došlo k přerušení hromadného „odsunu Němců“, ale nadále pokračoval individuální odsun osob z rozdělených rodin, antifašistů a dalších. Ve sběrných táborech se v průběhu roku 1947 nacházely osoby německé národnosti, které neměly žádnou jinou možnost ubytování, čekající na možnost „odsunu“ nebo propuštění z výkonu trestu za účelem odsunu. Důležitý byl v této době výnos

²⁵⁷ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 178. Např. vesnice Langenreichen, kam byla odsunuta rodina Kukulova měla v roce 1939 434 usedlých obyvatel a v roce 1950 již 659, což představuje nárůst o zhruba 1/3. In: KUKULA, E.: c. d.

²⁵⁸ STANĚK, T.: *Odsun Němců...*, c. d., s. 179. Např. rodině Kukulových trvalo téměř 15 let než se osamostatnila z původního přidělení a získala alespoň částečně „normální“ byt a nábytek. Do té doby obývala čtyřčlenná rodina jednu místnost o cca 15 m². In: KUKULA, E.: c. d.

²⁵⁹ STANĚK, T.: *Tábory...*, c. d., s. 157.

²⁶⁰ Úřední záznam o likvidaci a hospodářsko-správní prohlídce středisek politického okresu Zábřeh. ABS Kanice. Sign. E-6, Správa internačních, sběrných a pracovních středisek. Inv. č. 87, karton 107.

ministerstva vnitra z 21. května 1947, kterým bylo upraveno přidělování Němců na zemědělské práce, čímž mělo dojít k jejich rozptylu z pohraničí do vnitrozemí.²⁶¹ Před likvidací střediska a jeho plánovaným převodem pod Ministerstvo sociální péče za účelem provádění repatriace volyňských Čechů, se v mohelnickém sběrném středisku nacházelo 25 osob.²⁶² V dalším období bylo z Mohelnice ještě vysídleno několik desítek osob hromadným transferem v březnu a dubnu 1950. Jednalo se především o přestárlé a nemocné osoby, které se nacházely v místním starobinci pro Němce a nemohly být transferovány v rámci hromadné fáze „odsunu“ v roce 1946, nebo o dodatečné slučování rodin.²⁶³

²⁶¹ STANĚK, T.: *Tábory...*, c. d., s. 172.

²⁶² STANĚK, T.: *Tábory...*, c. d., s. 185. Dále: Úřední záznam o likvidaci a hospodářsko-správní prohlídce středisek politického okresu Zábřeh. ABS Kanice. Sign. E-6, Správa internačních, sběrných a pracovních středisek. Inv. č. 87, karton 107.

²⁶³ Hromadné vysídlení do Německa – určení osob do transportu. ABS Kanice. Sign. E-6, Správa internačních, sběrných a pracovních středisek. Inv. č. 78, Přestárlé osoby, karton 95.

Závěr

Ve výzkumu poválečných „očistných“ procesů vyhnání, retribuční a transferu německého obyvatelstva, které byly v této práci sledovány na pozadí poválečného vývoje města Mohelnice v letech 1945-1948, se potvrdila jejich závislost na celé řadě regionálně důležitých historických faktorů, které ovlivňovaly jejich výsledný charakter a podobu. Mezi tyto faktory patřily z většiny motivace a jednání aktérů nebo ucelených skupin aktérů, kteří chtěli a mohli mít vliv na jejich výsledný průběh a provádění centrálních nařízeních s nimi souvisejících. V souladu s obecně přijímanými závěry vyplynulo, že v měsících bezprostředně následujících konci druhé světové války umocňovalo mocenské vakuum vzniklé mezi vrcholnými orgány státní správy a nižšími orgány místní samosprávy důležitost rozhodnutí samosprávných místních orgánů.²⁶⁴ Přítomnost vojenských jednotek československé a Rudé armády, NKVD a partyzánských jednotek v mohelnickém regionu vedla k eskalaci vlny násilí, kterou ovšem místní samospráva dokázala regulovat a také do určité míry regulovala (např. vypovězením partyzánských jednotek svazku Rikitan z města). Silná pozice, kterou v místní samosprávě zpočátku zastávali původní čeští starousedlíci a část německých antifašistů, vnášela do poválečného období živelně odplaty částečně diferencovaný pohled na místní německé obyvatelstvo. Tento vliv byl ovšem limitován absencí závazných centrálních norem pro postih obyvatelstva angažovaného v nacistických strukturách, což vedlo k internaci velkého množství osob a komplikovalo jejich následné vyšetřování. Exkluzivní postavení českých starousedlíků, vyplývající především z jejich znalosti místních poměrů, bylo v rámci celkové proměny socioekonomických a mocenskopolitických podmínek v poválečné československé společnosti a v závislosti na jejich přetrvávajícím minoritním postavení vůči nově přichozímu obyvatelstvu od konce roku 1945 a v průběhu roku 1946 postupně oslabováno. Proces oprošťování města od jeho minulosti souvisel v průběhu roku 1946 s klesající důležitostí probíhajícího transferu německého obyvatelstva ve veřejném životě města, který se přeorientoval na nové cíle vyplývající z nastoleného režimu tzv. lidové demokracie. V tomto diskursu transferované německé obyvatelstvo, paradoxně podobně jako čeští starousedlíci, již ztrácelo svou důležitost.

Dalším faktorem, který ovlivňoval podobu poválečných očistných procesů, byl sociální původ skupin obyvatelstva zasažených poválečnou retribuční. V kombinaci se sociálními strategiemi a motivacemi spolupráce s nacistickým režimem v době připojení města k nacistické Říši vyplynulo zakotvení retribučních případů ve specifických místních předválečných vývoje. Dlouhodobý vývoj česko-německých vztahů v regionu mohelnického

²⁶⁴ Např. FROMMER, B.: c. d.; STANĚK, T.: *Perzekuce 1945...*, c. d.

soudního okresu spolu se socioekonomickou strukturou města postupně formoval výrazně příhodné podmínky k rozvoji německého nacionalismu. Výzkum se v této otázce zaměřil na sociální kategorizaci obžalovaných z Mohelnice před MLS v Olomouci v době před připojením města k Říši v roce 1938 a dále sledoval vývoj sociálního statusu těchto obžalovaných v průběhu druhé světové války v souvislosti s jejich angažovaností v nacistických strukturách, kterou naplnili skutkové podstaty retribučních předpisů. Výsledky ukázaly významný sociální pohyb v prvních letech po připojení města k Říši, který vedl z nižších vrstev a středních vrstev střední třídy k posilování středních a vyšších vrstev střední třídy. Příslušníci místní německé menšiny z řad „zasloužilých průkopníků nacionálního socialismu a dlouholetých členů Sudetoněmecké strany“, kteří zastávali významné pozice v Sudetoněmecké straně v její zakladatelské éře, obsazovali významné pozice také v nově vytvářených strukturách NSDAP, motivováni snahou po upevnění nebo také zlepšení svého sociálního statusu. Spolu s další ucelenou skupinou „nových aktivistů sudetoněmeckého hnutí a nacionálního socialismu“ pak výraznou měrou přispěli k nacifikaci veřejného života města z vlastních zdrojů. Tento proces se pak odrazil ve výrazném postihu osob z výše uvedených kategorií, spolu s poslední ucelenou skupinou udavačů, v poválečných retribučních procesech. Chování udavačů, pokud se jimi nestali díky svému neopatrnému chování, bylo motivováno podobně jako u dvou výše uvedených skupin buďto bytostným zánícením pro myšlenky nacionálního socialismu, nebo snahou o upevnění či zlepšení vlastního sociálního postavení. Tyto výsledky rozšířily přijímané závěry ohledně zapojení původního obyvatelstva Říšské župy Sudety, které doposud vycházely spíše ze zkoumání vyšších stranických kruhů NSDAP na úrovni župních a krajských stranických vedení.²⁶⁵ V mohelnickém prostředí nedošlo k obsazení významných pozic říšskoněmeckými státními příslušníky. Naopak se zde profilovala převaha sudetoněmeckých starousedlíků, kteří využili nově vzniklé podmínky k upevnění nebo zlepšení svých stávajících společenských pozic.²⁶⁶

Dynamika vynášených trestů v retribučním řízení, kdy byly nejvyšší trestní sazby udělovány na počátku činnosti MLS Olomouc, byla v případě obžalovaných z Mohelnice velmi podobná obecně známým tendencím.²⁶⁷ Z velké části byla ovlivňována zveřejněním přesného soupisu postihovaných nacistických a fašistických organizací v lednu 1946 a také zahájením organizované fáze transferu německého obyvatelstva, který byl v případě méně

²⁶⁵ Např. ZIMMERMANN, V.: c. d.

²⁶⁶ Podobný druh korekce obecně přijímaných tezí přinesl již např. BIMAN, S.: Podíl sudetských Němců na správě Říšské župy Sudety (mýtus o svedených a bezmocných). In: *Nacionálno-socialistický systém vlády. Říšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko*. [Eds.] Glettler, M. – Lipták, Ľ. – Míšková, A. Bratislava, 2002, s. 115-134.

²⁶⁷ Např. FROMMER, B.: c. d.

závažných provinění upřednostňován před potrestáním. V případě postihování členů organizace SA měly vliv bezesporu také závěry Mezinárodního soudního tribunálu v Norimberku, který ji neoznačil za zločineckou organizaci, ačkoliv byla do té doby v Československu považována za organizaci podobné povahy jako SS. V průběhu výkonu trestu se obrážela jeho provázanost na obecní samosprávu místa, odkud odsouzený pocházel. Vzhledem k rozhodujícímu vlivu novousedlíků na místní samosprávu v Mohelnici se k žádostem o zařazení odsouzených do odsunu neměl kdo vyjádřit, což často mohlo prodlužovat jejich pobyt ve výkonu trestu. Celkově si odsouzení z Mohelnice, kteří obdrželi tresty do 10 let odnětí svobody, odpykali větší část nebo i celý trest, přičemž u nejnižších trestních sazeb mohl být trest odbyt již v rámci zajišťovací vazby. Z prezidentské amnestie v roce 1953 tak profitovali především odsouzení za těžší retribuční delikty a k vyšším trestům.

Zjištěné poznatky o charakteru poválečných „očistných“ procesů v Mohelnici poukázaly na důležitost sledování místně specifických faktorů ovlivňujících jejich bezprostřední průběh na regionální úrovni. Výše nastíněné vývojové tendence vzešlé z podrobného studia archivních materiálů rozdílné provenience, ale vztahujících se k jednomu konkrétnímu místu, by bylo vhodné v budoucnu rozšířit o obdobně podrobný archivní výzkum provedený v komparaci s městy a regiony s odlišnou sociální a národnostní strukturou. Především sledování sociálních strategií a úlohy českých Němců ve vytváření nacistických struktur na území Říšské župy Sudety je výrazně limitováno fragmentární povahou zachovaných fondů NSDAP a jejich přidružených organizací. Většinou velmi dobře zachované archivní fondy mimořádných lidových soudů naopak nabízejí ideální možnosti výzkumu sociální stratifikace, strategií a motivací obžalovaných podle retribučních dekretů. Komparativním rozšíření pole bádání na více MLS by mohlo přinést validní diferencovaný obraz zapojení českých Němců do nacistických struktur, podobně jako podrobný vhled do sociálních procesů, které ustavení Říšské župy Sudety provázely.

Použité prameny a literatura

Archivní prameny

Státní okresní archiv Šumperk

- **fond Archiv města Mohelnice**
Inv. č. 174, kniha 169: Gedenkbuch für die Stadtgemeinde Müglitz 1927-1944(7), autor Eduard Teichmann
- **fond Městského národního výboru Mohelnice**
Inv. č. 1, kniha 1: Zápisy ze schůzí MSK a MěNV v Mohelnici (1945-1949).
Inv. č. 14, kniha 14: Deník policejní stanice (1945-1947).
Inv. č. 22, kniha 22: Koncepty zápisů ze schůzí MSK a MěNV (1946-1948).
Inv. č. 85, kartony 1-3: Běžná korespondence MSK Mohelnice (1945).
Inv. č. 175, karton 37: Odsun Němců (1945-1946).
Inv. č. 229, karton 53: Němci a jejich odsun (1947).
Inv. č. 491, fascikl 1: Kronika města Mohelnice 1948-1975, různé autoři, psáno retrospektivně v 60. letech.
Dodatky ke kronice města Mohelnice 1945-1965 – části strojopisu:
Vyprávění odsunutých v Mohelnici v roce 1965, Okupace, Osvobození – rok 1945, Mohelnice 1918-1928, Situace města v roce 1948.
- **fond ONV Zábřeh 1945-1960**
Inv. č. 82a Situační zprávy okresní kriminální úřadovny a SNB 1945-1948(9), karton 134a.
Inv. č. 99 Protokoly schůzí pléna ONV Zábřeh (1945-1947), karton 149.
Inv. č. 151 Volby do MNV a složení MNV. Mohelnice, karton 158.
Inv. č. 202 Malý dekret 138/45 Sb., kartony 165-177. Sign. Tnč/45, Tnč/46, Tnč/47, Tnč/48.
Inv. č. 205 Provádění dekretu presidenta republiky ochranu národní cti, směrnice a hlášení.
Inv. č. 208 Vyšetřující komise ONV Zábřeh 1945/1946, kartony 178-182.
- **fond Okresní vedení NSDAP Zábřeh**
Inv. č. 1, karton 1: Zlomky osobních spisů členů NSDAP 1941-1942.
Inv. č. 3, karton 1: DAF Kreisleitung Hohenstadt, kartotéka členů DAF 1939-1944.
Inv. č. 5, karton 3: DAF Kreisleitung Hohenstadt, kartotéka průmyslových podniků s přehledem o vedoucích a počtu dělníků podle národnosti (1939-1940).
Inv. č. 13, karton 10: Organizační schéma s přehledem činitelů SA na Zábřežsku.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc

- **fond Mimořádný lidový soud Olomouc**
Sign. Ls 42/45 Treutner Josef, Ls 132/45 Řezníček František, Ls 152/45 Puschmann Otto, Ls 201/45 Patz Ervín, Ls 36/46 Ficker Gustav, Ls 41/46 Pudil Jan, Ls 52/46 Gebauerová Edeltrud, Ls 55/46 Kobeková Josefa, Ls 115/46 Penka František, Ls 135/46 Lauer Vilém, Ls 144/46 Barton Leo, Ls 173/46 Pospiech Leonhardt, Ls 211/46 Kulhanek Ervin, Ls 227/46 Blaschek Adolf, Ls 232/46 Sieber Adolf, Ls 254/46 Götzl Karel, Ls 299/46 Hlauschka Rudolf, Ls 386/46 Fritscher Štěpán, Ls 442/46 Rotter Quido, Ls 586/46 Svoboda Leopold, Ls 622/46 Ressel H. A., Ls 647/46 Illová Terezie, Fritscherová Adolfine, Ls 711/46 Eiselt Jan MUDr., Ls 830/46 Reichel Vilém, Ls 831/46 Habermann Herbert, Ls 857/46 Heger Josef, Ls 905/46 Höslger Gerhard, Beschorner Ignatz, Rýznar Klement, Ls 920/46 Wolf Rudolf, Ls 937/46 Patz Gustav, Ls 949/46 Golda Robert, Ls 950/46 Lerch František, Ls 966/46 Sapper Oskar, Ls 986/46 Neugebauer Edwin,

Ls 1025/46 Krösa Bruno, Ls 1037/46 Lukas Josef, Ls 1086/46 Langer K.A., Ls 1132/46 Ulrich Adolf, Ls 1182/46 Wolf Antonín, Ls 1198/46 Knirsch Karel, Ls 1235/46 Winkler F.J., Ls 1325/46 Ludwig Josef, Ls 1421/46 Hniopek Josef, Ls 1437/46 Kukula František, Ls 190/47 Trestnice Mírov: Bartel Walter, Deutsche Josef, Haupt Josef, Grünwald Arnošt, Mrha Augustin MUDr., Ramert František, Sökele Raimund, Ls 281/47 Fritscher Augustin, Ls 326/47 Martinek František.

Moravský zemský archiv v Brně

- **fond ZNV 1945-1949**

Inv. č. 652, Sign. III/26a. Odsun Němců, internační tábory, pracovní nasazení Němců; kartony 787-809.

Inv. č. 591, Sign. I-17. Okresní národní výbory; kartony 150-151.

Inv. č. 626, Sing. II-16. Veřejná bezpečnost. Odsun Němců a Maďarů; kartony 555-557.

Archiv bezpečnostních složek Kanice u Brna

- **Sign. B 7-9-2 Okresní oddělení MV Zábřeh**

Inv. č. 6. Seznam zatknutých členů SA ze dne 21. července 1945.

Inv. č. 17. Wilhelm Unzeitig.

Inv. č. 18. Wilhelm Reichel.

Inv. č. 73. Funkcionáři nacistické strany SdP.

- **Sign. B 7-5-1 Oblastní úřadovna Stb Olomouc**

Inv. č. 5. Měsíční zprávy o politické situaci.

Inv. č. 36. Týdenní zprávy o státně-bezpečnostních záležitostech.

- **Sign. E6 Správa internačních, sběrných a pracovních středisek**

Inv. č. 30. Hlášení z internačních středisek o útocích a situační plány.

Inv. č. 78. Přestárlé osoby.

Inv. č. 87. Likvidace pracovních středisek; karton 107, politický okres Zábřeh.

- **Sign. A 15 Zemské velitelství SNB Brno**

Inv. č. 153. Incident při odevzdávání továrny Schmiedeberger v Mohelnici 1947.

Inv. č. 159. Denní zprávy za r. 1947-1948.

- **Sign. A2/1**

I.j.1765/karton 57 – Porevoluční události v Mohelnici, okres Zábřeh.

Národní archiv v Praze

- **fond Ministerstvo vnitra – nová registratura**

Sign. B-300 Odsun Němců.

Publikované prameny

BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války*. Řeči, projevy a dokumenty z let 138-1945. Praha, 1947. 486 s.

Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty. [Eds.] JECH, K. – KAPLAN, K.: 2. vyd.: Brno, ÚSD AV ČR. 1066 s.

JANISCHEK, A.: Bericht über die Austreibung aus Müglitz/Nordmähren. In *Zeitungen der „Etnischen Säuberung“ 1945/1946*. Katholische Priester berichten aus dem Schönhengstgau. Regensburg, 2003.

LEY, R.: *Organisationsbuch der NSDAP*. 3er Auflage, München: Reichsorganisationsleiter, 1937.

STENZL, E.: Müglitz vor dem bitteren Ende 1945. In *Schönhengster Heimat*. Nr. 521. 5/1995. s. 6

TEICHMANN, E.: Zwanzig Jahre unter dem Herrschaft den Tschechen. In *Die Geschichte der Stadt Müglitz bis zum Heimkehr ins Reich*. Müglitz: Stadtgemeinde Müglitz, 1941.

VESELÝ, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*. 2. vyd., Praha: Epoque, 2003.

Vertreibung und Abschub. Deutsche in Mähren 1945-1947. [Ed.] HRABOVEC, E.: München, 1980.

Statistické prameny

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. II. díl: Povolání obyvatelstva. 1. část: Druhy, skupiny a třídy hlavního povolání.; 2. část: Povolání a sociální rozvrstvení obyvatelstva podle národnosti (také cizinců) a podle náboženského vyznání. *Československá statistika*. Svazek 104. Řada VI., sešit 8. Praha, 1934.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. II. díl: Povolání obyvatelstva. 2. část: Morava a Slezsko. *Československá statistika*. Svazek 21. Řada VI., sešit 3. Praha, 1925.

Statistický lexikon obcí v republice Československé. Část II.: Morava a Slezsko. Praha: SÚS, 1924.

Statistický lexikon obcí v republice Československé. Část II.: země Moravskoslezská. Praha: SÚS, 1935.

Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919. *Československá statistika*. Svazek 1. Řada I., sešit 1. Praha, 1922.

Volby do Poslanecké sněmovny v květnu 1935. *Československá statistika*. Svazek 134. Řada I., sešit 5. Praha, 1936.

Volby do Poslanecké sněmovny v listopadu 1925. *Československá statistika*. Svazek 31. Řada I., sešit 2. Praha, 1926.

Volby do Poslanecké sněmovny v říjnu 1929. *Československá statistika*. Svazek 70. Řada I., sešit 4. Praha, 1930.

Volby do zemských zastupitelstev roku 1928. *Československá statistika*. Svazek 60. Řada I., sešit 3. Praha, 1929.

Periodika

Moravský sever, ročník XI., 1946.

Elektronické prameny

KUKULA, E.: *Die Aussiedlung von Müglitz in Nordmähren nach Langenreichen in Bayern*. Unsere Vertreibung 1946 [CD-ROM]. Meitingen: 2005. [cit. 2011-06-11]. Soubor: Vertreibung 1946.ppt.

Literatura

BARTOŠ, J.: *Odboj proti nacistickým okupantům na Olomoucku v letech 1939-1945*. Olomouc: 1997.

BENEŠ, Z. et al.: *Rozumět dějinám*. Vývoj česko-německých vztahů na našem území 1848-1948. Praha: Gallery, 2002.

- BENZ, W. – GRAML, H. – WEIß, H. [Eds.]: *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1997.
- BORÁK, M.: Činnost Mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava v letech 1945-1948. In *Časopis Slezského zemského muzea*. č. 44, série B, 1995. s. 64-90.
- BORÁK, M. [Ed.]: *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu*. Praha-Opava: 2002.
- BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948). Ostrava: Tilia, 1998.
- BRANDES, D.: *Cesta k vyhnání 1938-1945*. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska. Praha: Prostor, 2002.
- BRENNER, Ch.: *Zwischen Ost und West*. Tschechische politische Diskurse 1945-1948. München: Collegium Carolinum, 2009.
- BRUSKI, J. J. [Ed.]: *Procesy transformacyjne w Polsce i Czechosłowacji w latach 1944(1945)-1948*. Wrocław, Opole, 2000.
- DEÁK, I. – GROSS, J. T. – JUDT, T.: *The Politics of Retribution in Europe*. World War Two and its Aftermath. Princeton: Princeton University Press, 2000.
- DEJMEK, J. – KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J.: *Kauza tzv. Benešovy dekrety*. Historické kořeny a souvislosti. Praha: HIÚ AV ČR, 1999.
- FROMMER, B.: *National Cleansing*. Retribution against Nazi Collaborators in postwar Czechoslovakia. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- GLETTLER, M. – LIPTÁK, L. – MÍŠKOVÁ, A. [Eds.]: *Nacionálno-socialistický systém vlády*. Ríšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko. Bratislava: AEP, 2002.
- GRÉZL, J.: *Činnost Mimořádného lidového soudu v Olomouci*. Šumperk: Reprotisk, 2007.
- GRUNEBERGER, R.: *A Social History of the Third Reich*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1971.
- HAVELKA, M.: Srovnání nesrovnatelného aneb Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu? In *Soudobé dějiny*. č.4. XVI/2009. s. 607-624.
- HENKE, K. D. – WOLLER, H. [Eds.]: *Politische Säuberung in Europa*. Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg. München: DTV, 1991.
- HROCH, M.: *Na prahu národní existence*. Touha a skutečnost. Praha: MF, 1999.
- JANÁK, D.: Činnost Mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945-1948. In *Časopis Slezského zemského muzea*. č. 43, série B, 1994. s. 245-283.
- JANÁK, D. [Ed.]: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955*. Opava: SÚ SZM, 2001.
- JANČÍK, D. – KUBŮ, E.: *„Arizace“ a arizátoři*. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-1945). Praha: Karolinum, 2005.
- JASPERS, K.: *Otázka viny*. Praha: Academia, 2009.
- JIŘÍK, V.: *Nedaleko od Norimberku*. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946-1948. Cheb: Svět křidel, 2000.
- JARKOVSKÁ, L.: *Odplata, či spravedlnost?* Mimořádné lidové soudy 1945-1948 na Královéhradecku. Praha: Prostor, 2008.
- JUDT, T.: *Postwar*. A History of Europe since 1945. London: Pimlico, 2007.

- KOČOVÁ, K.: Druhá retribuční: Činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948. In *Soudobé dějiny*. č. 3-4. XII/2005. s. 586-625.
- KOČOVÁ, K. – RADVANOVSKÝ, Z. – SUCHÁ, J.: *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945-1948*. Ústí nad Labem: ÚJEP, 2001.
- KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005.
- KŘEN, J.: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*. Praha: Academia, 1990.
- KUKLÍK, J.: *Mýtus a realita tzv. Benešových dekretů. Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Praha: Linde, 2002.
- KURAL, V.: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993.
- KURAL, V.: *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938-1945)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994.
- LENSKI, G. H.: *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification*. New York: McGraw-Hill, 1966.
- MACHALA, J.: Retribuce podle „malého dekretu“ (1946-1948). In *Archivní ročenka 2002*. Kroměříž: SOKA Kroměříž, 2002. s. 77-91.
- MATES, P.: K procesu retribuční v Československu v letech 1945-1947. In *Historický časopis*. SAV Bratislava, č.1/1983. s. 62-84.
- MELZER, M. et al.: *Vlastivěda Šumperského okresu*. Šumperk: OÚ Šumperk, OVM Šumperk, 1993.
- NOLTE, E.: *Fašismus ve své epoše*. Praha: Argo, 1999.
- SPOLEČNÁ německo-česká komise historiků: *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996.
- STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, 1991.
- STANĚK, T.: *Perzekuce 1945*. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu-srpnu 1945. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.
- STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: ÚSD AV ČR, 2005.
- STANĚK, T.: *Retribuční vězňové v českých zemích 1945-1955*. Opava: SÚ SZM, 2002.
- STANĚK, T.: *Tábory v českých zemích 1945-1948*. Ostrava: Tilia, 1996.
- STANĚK, T. – VON ARBURG, A.: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). In *Soudobé dějiny*. 1. část: č. 3-4. XII/2005. s. 465-533. 2. část: č. 1-2. XIII/2006. s. 13-49. 3. část: č. 3-4. XIII/2006. s. 321-376.
- SPURNÝ, F.: *Stručné dějiny Mohelnice*. In *Mohelnice včera a dnes*. 1. vyd., Šumperk: ONV Šumperk, 1973.
- TIGRID, P.: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha: Odeon, 1990.
- ZEMAN, P.: Česká literatura o retribučním soudnictví. In *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu*. [Ed.] BORÁK, M.: Praha-Opava, 2002.
- ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945). Praha: Prostor-Argo, 2001.

Přílohy

Seznam příloh

Mapy

Mapa č. 1, Národnostní složení českých zemí před druhou světovou válkou.....	88
--	----

Tabulky

Tabulka č. 1, Výsledky sčítání lidu v Mohelnici z roku 1921.....	89
Tabulka č. 2, Výsledky sčítání lidu v Mohelnici z roku 1930.....	89
Tabulka č. 3, Národnostní vývoj v soudním okrese Mohelnice 1880-1930.....	89
Tabulka č. 4, Struktura obyvatelstva soudního okresu Mohelnice podle poměru k povolání..	89
Tabulka č. 5, Sociální stratifikace československé společnosti na konci 30. let.	90
Tabulka č. 6, Přehled trestních spisů MLS Olomouc vztahujících se k Mohelnici.....	91
Tabulka č. 7, Seznam transportů.....	92

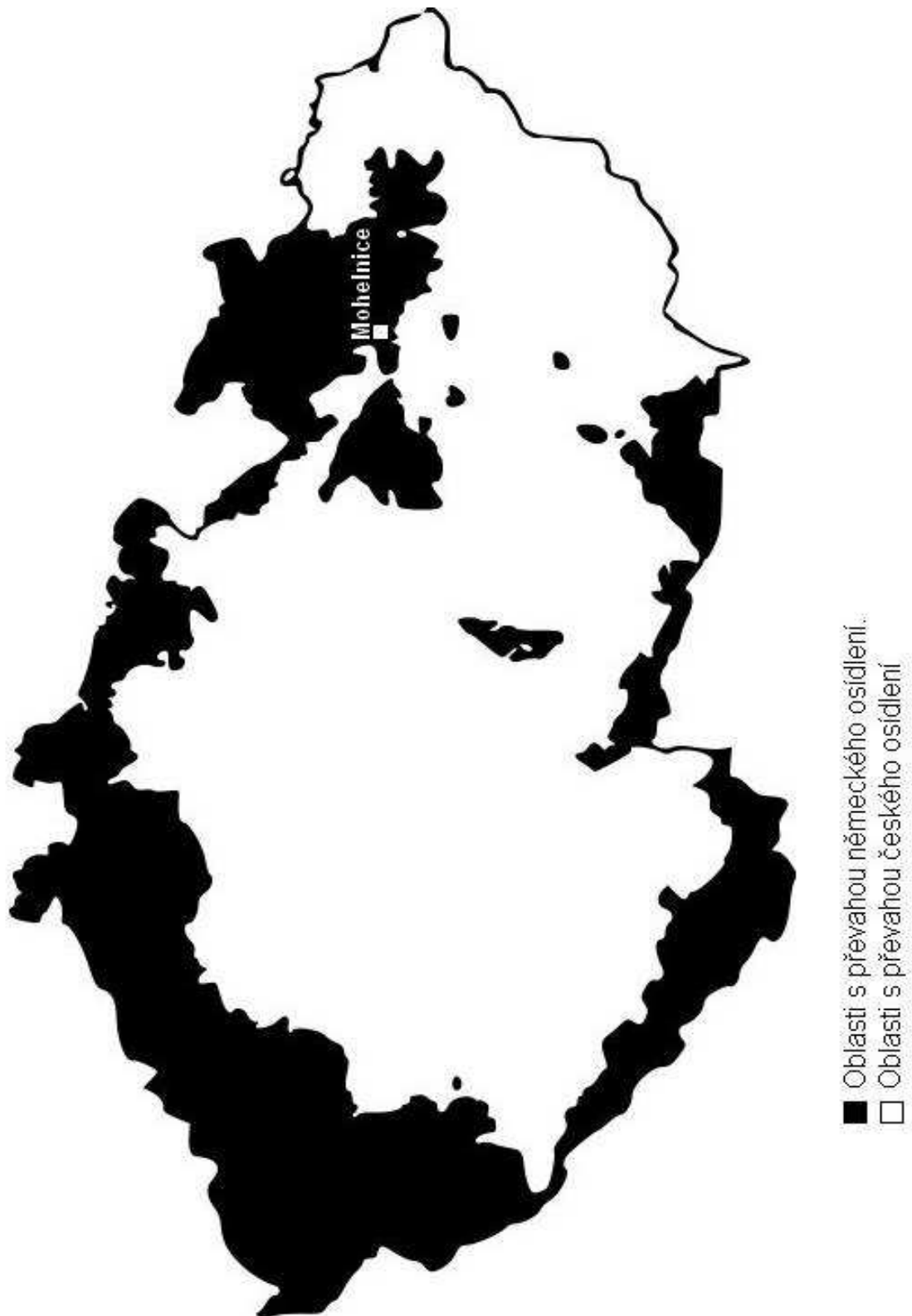
Grafy

Graf č. 1, Sociální rozvrstvení obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc v roce 1938.....	93
Graf č. 2, Sociální rozvrstvení obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc v roce 1945.....	93
Graf č. 3, Grafické znázornění sociální mobility obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc.....	94
Graf č. 4, Grafické znázornění poměru mezi obžalovanými z Mohelnice před MLS Olomouc na základě doby jejich vstupu do strany SdP/NSDAP v procentech.....	94
Graf č. 5, Věková struktura obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc v době vstupu do strany SdP/NSDAP.....	95
Graf č. 6, Věková struktura obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc v době jejich obvinění.....	95

Fotografie

Foto č. 1, Mohelnické náměstí ve 30. letech 20. století.....	96
Foto č. 2, Schillerstraße s německou měšťanskou školou ve 30. letech 20. století.....	96
Foto č. 3, Mohelnická severní brána 10. 10. 1938.....	97
Foto č. 4, Mohelnické náměstí 10. 10. 1938.....	97
Foto č. 5, Mohelnické náměstí 10. 10. 1938 II.	98
Foto č. 6, Slavnostní přísaha místní jednotky SS 15. 10. 1938.....	98
Foto č. 7, Walter Bartel, MUDr. Hans Eiselt, Bruno Krösa.....	99
Foto č. 8, Willi Lauer, Franz Lerch, Josef Lukas.....	99
Foto č. 9, Preambule Velkého retribučního dekretu.....	99
Foto č. 10, Willi Lauer, průkaz SS-Sturmann.....	100
Foto č. 11, Gustav Ficker, trest smrti provazem.....	100
Foto č. 12, Sběrné středisko v Mohelnici v době odsunu.....	101
Foto č. 13, Vysídlovací příkaz.....	101
Foto č. 14, Evidenční list pro odsunované.....	102
Foto č. 15, Potvrzení o preventivním očkování z uprchlického tábora.....	102

Mapy

Mapa č. 1: Národnostní složení českých zemí před druhou světovou válkou.

© Wikimedia commons – soubor je volně šiřitelný

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Sudetendeutsche_gebiete.svg> [cit. 2011-7-10]

Tabulky

Plocha (ha)	1292	Národnost		Náboženství		
Domů	592	Československá	624	13,7%	Římskokatolické	4508
Obyvatelstvo		Německá	3914	86,2%	Luteránské	84
Celkem	4751					
Muži	2278	Židovská	3		Československé	32
Ženy	2473	Jiná	2		Židovské	87
		Cizozemci	208		Jiné	12

Tabulka č. 1: Výsledky sčítání lidu v Mohelnici z roku 1921.
(Statistický lexikon obcí v republice Československé.
Část II.: Morava a Slezsko. Praha: SÚS, 1924.)

Plocha (ha)	1262	Národnost		Náboženství		
Domů	700	Československá	666	14,6%	Římskokatolické	4291
Obyvatelstvo	4574	Německá	3704	81%	Luteránské	101
Celkem		Jiná	23		Československé	62
		Cizozemci	181		Židovské	59
					Jiné	9
					Bez vyznání	52

Tabulka č. 2: Výsledky sčítání lidu v Mohelnici z roku 1930.
(Statistický lexikon obcí v republice Československé.
Část II.: země Moravskoslezská. Praha: SÚS, 1935.)

	1880	1890	1900	1910	1921	1930
Česká	292,6	367,6	378,4	395,6	451,3	472,8
Německá	692,6	628,1	618,7	601,2	544,7	523,2
Židovská	-	-	-	-	2,9	2,9

Tabulka č. 3: Národností vývoj v s. o. Mohelnice 1880-1930.
Čísla jsou vyjádřena v počtu příslušníků na 1000 obyvatel.
(Ibidem)

1921	Češi	Němci	Židé	1930	Češi	Němci	Židé
Samostatní	5292	6004	58	Samostatní	2044	2457	27
Úředníci	351	582	6	Úředníci	215	260	2
Dělníci	4174	5289	1	Zřizenci	227	201	2
V domácnosti	472	537	-	Dělníci	2125	2584	4
Služebnictvo	121	152	1	V domácnosti	825	763	7
				Bez povolání	4947	5433	25
				Služebnictvo	108	108	-
Celkem	10410	12564	66	Celkem	10491	11806	67

Tabulka č. 4: Struktura obyvatelstva s. o. Mohelnice podle poměru k povolání.
Srovnání výsledků sčítání z roku 1921 a 1930 v absolutních číslech.
(Československá statistika. Sv. 21. Ř. VI., seš. 3; Sv. 104. Ř. VI., seš. 8.)

Vyšší třída	velkokapitalisté	Majitelé firem s obratem více než tři milióny Kč resp. zaměstnávajících více než 100 zaměstnanců. Velkostatkář (100 a více ha půdy).
	kapitalisté	Majitelé firem s obratem v rozmezích od jednoho do tří miliónů Kč resp. zaměstnávajících 11-100 zaměstnanců. Statkář (25 - 100 ha půdy)
	management a státní byrokracie	Vrcholový management veřejnoprávních firem (obchodních akciových bank, průmyslových a obchodních akciových společností), vrcholoví představitelé zákonodárné, výkonné a soudní moci.
Střední třída	horní vrstva	a) Nezávislí - akademicky vzdělaní ve svobodných povoláních (lékaři, veterináři, lékárníci, advokáti, veřejní notáři). Sedlák (16 - 25 ha půdy). Rentiéři. b) Závislí - akademicky vzdělaní v zaměstnaneckém poměru s vyšším institucionálně vymezeným postavením (vyšší byrokracie, inženýři, národohospodáři, vysokoškolská učitelé apod.).
	střední vrstva	c) Nezávislí - živnostníci a malopodnikatelé (majitelé obchodů, hostinští, drobní malovýrobci atd.). Střední rolníci (s výměrou půdy mezi 9-15 ha). d) Závislí - úředníci a zaměstnanci státní a veřejné správy (policisté, vojáci, četníci, učitelé, poštovní úředníci, železničáři) Dílovedoucí a dílenští mistři.
	spodní vrstva	Nesamostatní řemeslníci a kvalifikovaní dělníci, obchodní příručí, malorolníci (s výměrou půdy 2-8 ha).
Nižší třída	(chudina)	Nádeníci, sezónní dělníci, majitelé trpasličích venkovských hospodářství (neúživná hospodářství do 2 ha), venkovská čeleď žijící v podruží, podomní poskytovatelé služeb, nezaměstnaní , žebráci.
Nejasný, nevykrystalizovaný sociální status		Vdovy, ženy v domácnosti, učedníci, studenti.

Tabulka č. 5: Sociální stratifikace československé společnosti na konci 30. let.
(Převzato z: JANČÍK, D. – KUBŮ, E.: „*Arizace*“ a *arizátoři*. Praha, 2005.)

Č. spisu	Příjmení	Jméno	Povolání	Místo pobytu	Datum přelíčení	Trest
Ls 42/45	Treutner	Josef	zámečník	Mohelnice	17.10.1945	7
Ls132/45	Řezníček	František	dělník	Mohelnice	13.11.1945	6
Ls 152/45	Puschmann	Otto	technik	Mohelnice	20.12.1945	18
Ls 201/45	Patz	Erwin	mechanik	Mohelnice	28.11.1945	18
Ls 36/46	Ficker	Gustav	rolník	St. Maletín	7.2.1946	smrt
Ls 41/46	Pudil	Jan	soustružník	Plechý	24.1.1946	15
Ls 52/46	Gebauer	Edeltruad	-	Šumperk	30.1.1946	6
Ls 55/46	Kobeková	Josefa	učitelka	Nedvězí	22.1.1946	8
Ls 115/46	Penka	František	úředník	Majetín	4.2.1946	13
Ls 135/46	Lauer	Vilém	obchodník	Mohelnice	7.2.1946	20
Ls 144/46	Barton	Leo	lékárník	Mohelnice	11.2.1946	8
Ls 173/46	Pospiech	Leonhardt	soud. tajemník	Mohelnice	26.2.1946	15
Ls 211/46	Kulhánek	Ervin	vrátný	Olomouc	27.2.1946	15
Ls 227/46	Blaschek	Adolf	les. Dělník	Bušín	15.5.1946	13
Ls 232/46	Sieber	Adolf	les. Dělník	St. Loučka	15.5.1946	8
Ls 254/46	Götzel	Karel	čalouník	Mohelnice	27.2.1946	15
Ls 299/46	Hlauschka	Rudolf	učitel	Pobučí	8.3.1946	5
Ls 386/46	Fritscher	Štěpán	dělník	Mohelnice	20.3.1946	5
Ls 442/46	Rotter	Quido	les. Dělník	St. Loučka	13.5.1946	-
Ls 586/46	Svoboda	Leopold	úředník	Mohelnice	14.5.1946	-
Ls 622/46	Ressel	Hugo, Alex.	majitel Váp.	Mohelnice	14.6.1946	10
Ls 647/46	Illová	Terezie	dělnice	Mohelnice	21.6.1946	12
	Fritscher	Adolfine	služebná	Mohelnice	21.6.1946	8
Ls 711/46	Eiselt	Jan, MUDr.	lékař	Mohelnice	3.7.1946	5
Ls 830/46	Reichel	Vilém	dělník	Mohelnice	27.8.1946	10
Ls 831/46	Habermann	Herbert	dělník	Rozvadovice	10.9.1946	4
Ls 857/46	Heger	Josef	soustružník	Mohelnice	5.9.1946	5
Ls 905/46	Hösler	Gerhard	šofér	Mohelnice	18.9.1946	7
	Beschorner	Ignatz	obuvník	Zábřeh	6.5.1946	-
	Rýznar	Klement	zámečník	Zábřeh	6.5.1946	-
Ls 920/46	Wolf	Rudolf	soustružník	Loštice- Vlčice	20.9.1946	-
Ls 937/46	Patz	Gustav	zás. Mistra	Mohelnice	23.9.1946	6
Ls 949/46	Golda	Robert	úředník	Šumperk	26.9.1946	-
Ls 950/46	Lerch	František	dělník	Mohelnice	7.10.1946	10
Ls 966/46	Saper	Oskar	elektromech.	Mohelnice	nekonáno	-
Ls 986/46	Neugebauer	Edwin	kovář. Mistr	Mohelnice	13.1.1946	25
Ls 1025/46	Krösa	Bruno	nástrojář	Mohelnice	23.10.1946	5
Ls 1037/46	Lukas	Josef	učitel	Mohelnice	22.10.1946	5
Ls 1086/46	Langer	Karel, Alois	svářeč	Mohelnice	24.10.1946	15
Ls 1132/46	Ulrich	Adolf	účetní	Mohelnice	29.11.1946	10
Ls 1182/46	Wolf	Antonín	nástrojář	Mohelnice	6.11.1946	osvobozen
Ls 1198/46	Knirsch	Karel	brusič kovů	Mohelnice	13.11.1946	10

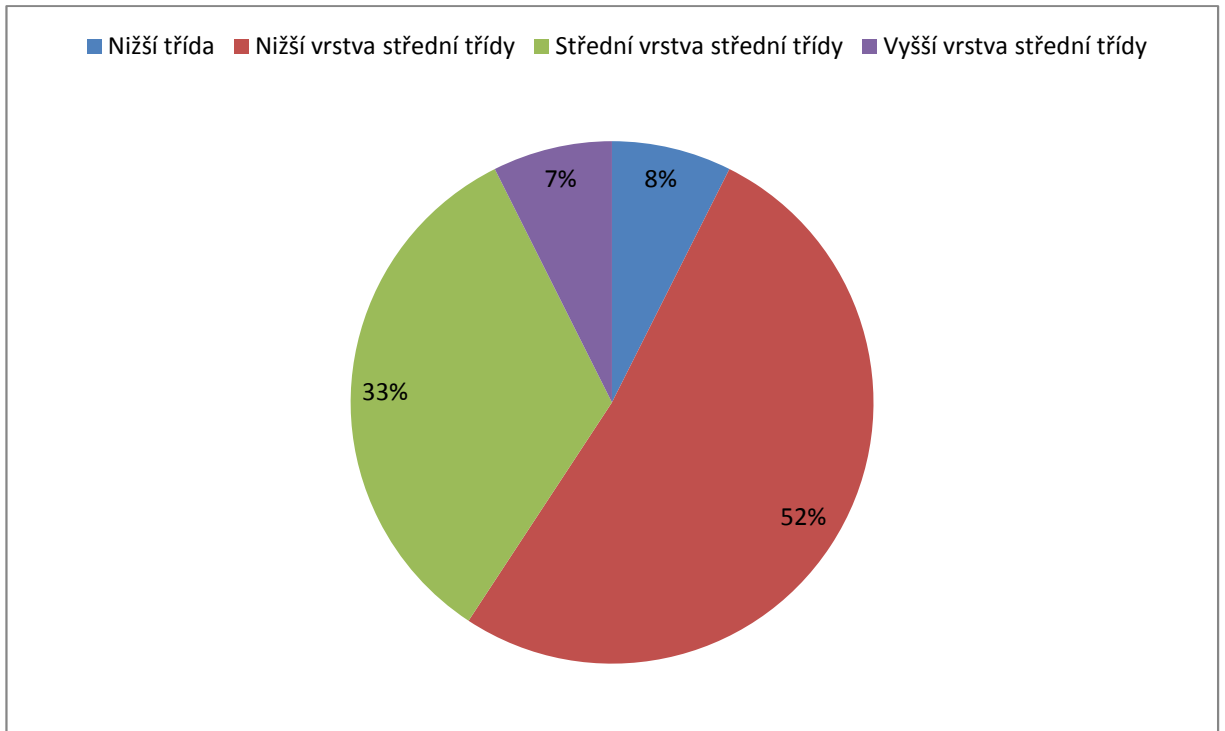
Ls 1235/46	Winkler	František, J.	starosta	Mohelnice	13.12.1946	§16
Ls 1325/46	Ludwig	Josef	dělník	Mohelnice	5.12.1946	15
Ls 1421/46	Hniopek	Josef	dělník	St. Loučka	17.1.1947	10
Ls 1437/46	Kukula	František	zedník	Slavoňov	1.2.1947	8
Ls 190/47	Bartel	Walter	vrch. insp. věznice	Mírov	26.3.1947	smrt
	Deutsch	Josef	vrchní dozorce	Mírov	26.3.1947	smrt
	Haupt	Josef	dozorce	Mírov	26.3.1947	smrt
	Grümwald	Arnošt	pom. dozorce	Mírov	26.3.1947	doživotí
	Mrha	Augustin, MUDr.	správce věz., lékař	Mírov	26.3.1947	10
	Ramert	František	dozorce	Mírov	26.3.1947	smrt
	Sökele	Raimund	dozorce	Mírov	26.3.1947	doživotí
Ls 281/47	Fritscher	Augustin	zámečník	Loštice	24.4.1947	2
Ls 326/47	Martinek	František	úředník	Mohelnice	2.5.1947	osvobozen

Tabulka č. 6: Přehled trestních spisů MLS Olomouc vztahujících se k Mohelnici.
(ZA Opava-OL, fond MLS Olomouc)
Vysvětlivky: (-) údaj nezjištěn.

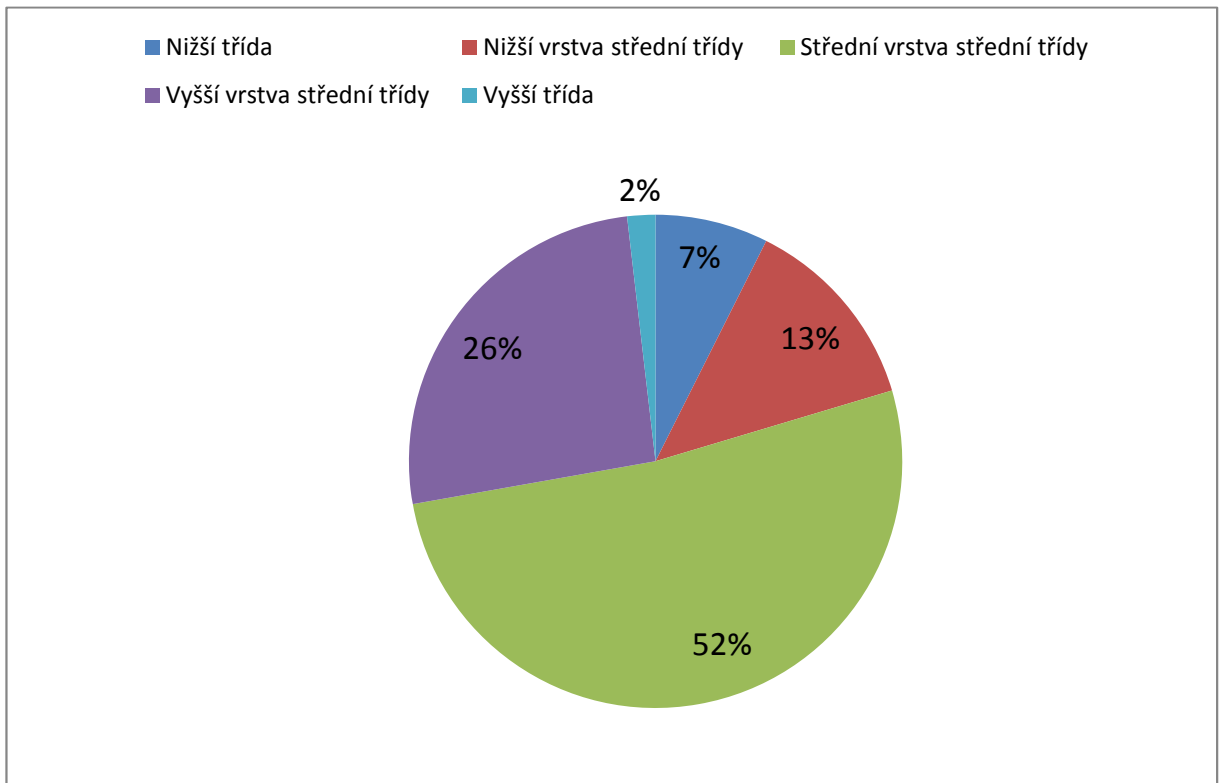
Datum transportu	Počet osob
1.4.1946	1200
26.4.1946	1200
6.5.1946	1200
18.5.1946	900
3.6.1946	1201
15.6.1946	1200
23.6.1946	1200
4.7.1946	1199
10.7.1946	1201
16.7.1946	1199
1.8.1946	1201
11.8.1946	1200
17.8.1946	1199
24.8.1946	1201
2.9.1946	1200
16.9.1946	899
30.9.1946	1201
26.10.1946	841
28.11.1946	121
Celkem	20763

Tabulka č. 7: Přehled odsunových transportů. (NA ČR, Sign. B300)

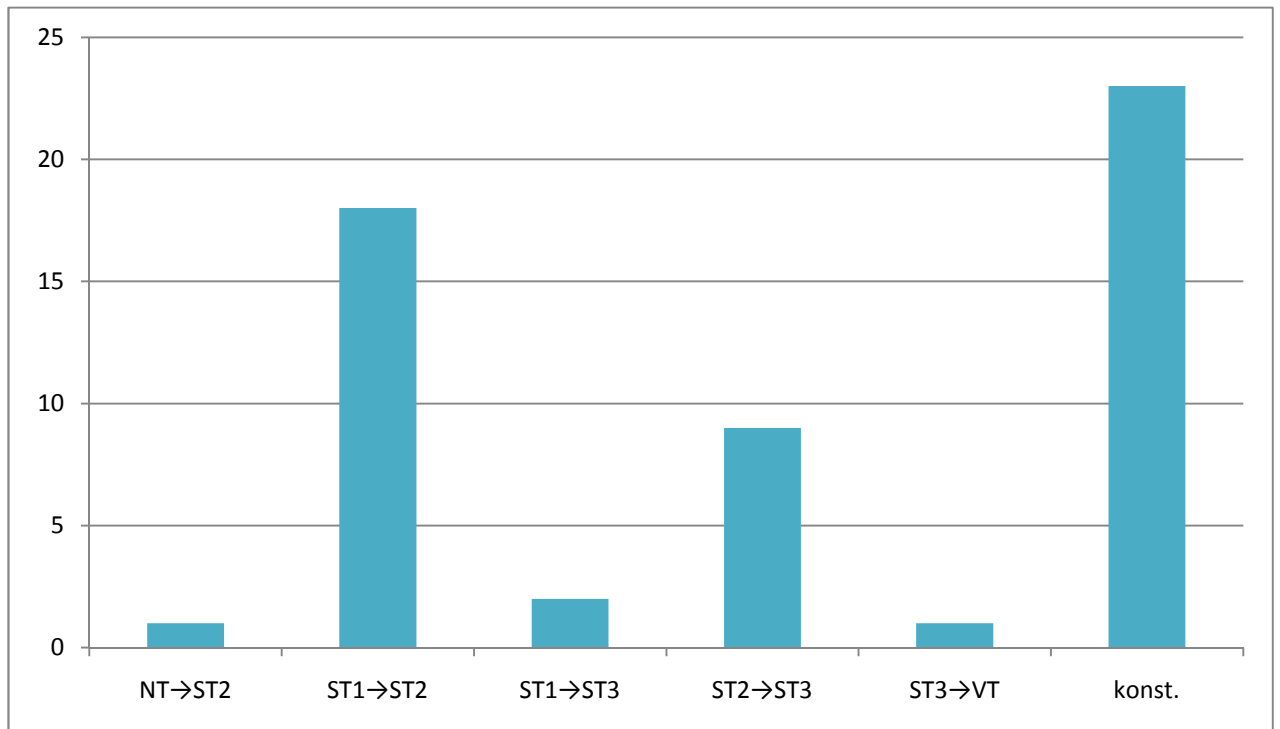
Grafy

Graf č. 1: Sociální rozvrstvení obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc v roce 1938. (ZA Opava-OL, fond MLS Olomouc)

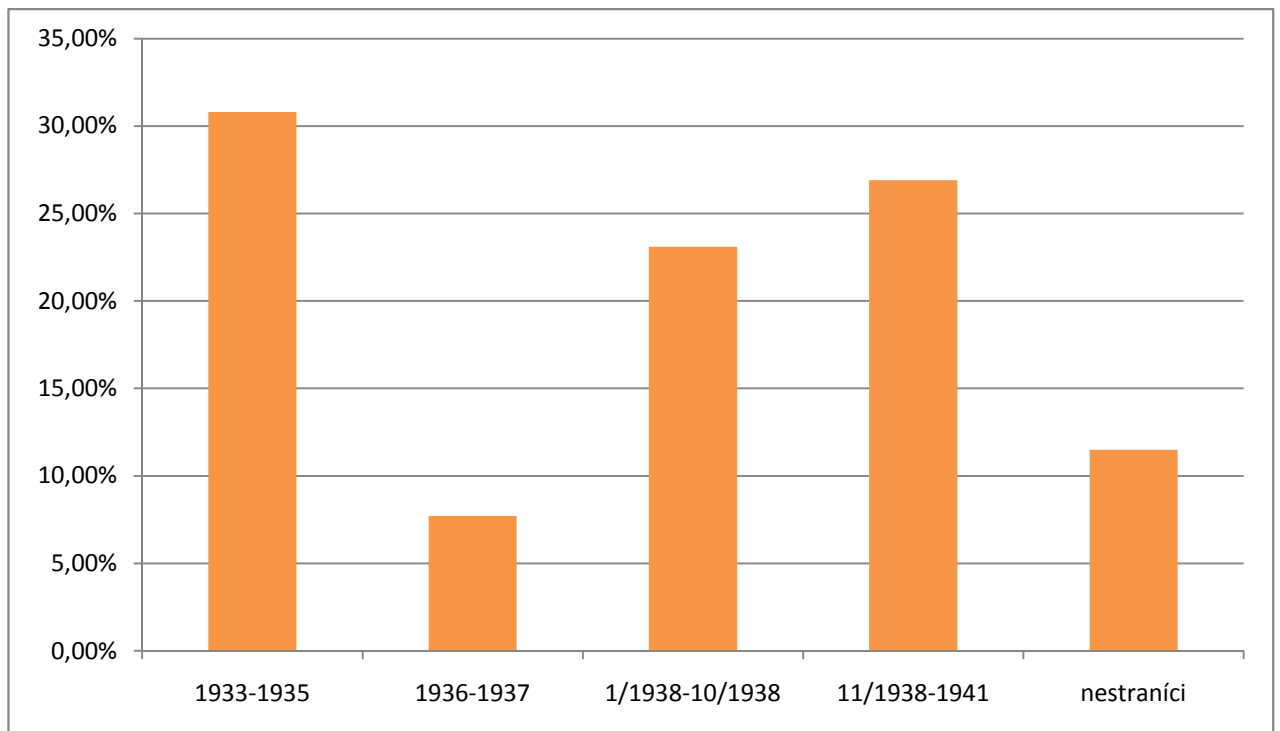

Graf č. 2: Sociální rozvrstvení obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc v roce 1945. (ZA Opava-OL, fond MLS Olomouc)

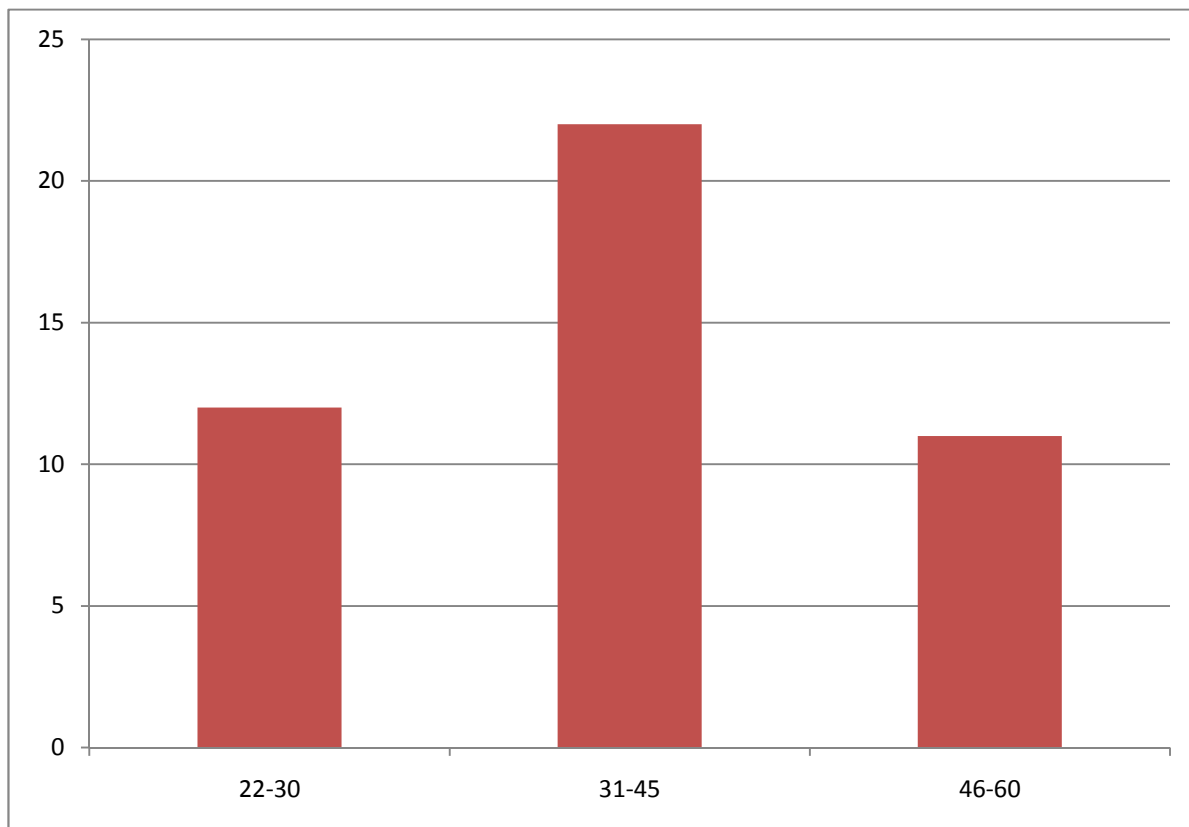

Graf č. 3: Grafické znázornění sociální mobility obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc (ZA Opava-OL, fond MLS Olomouc)

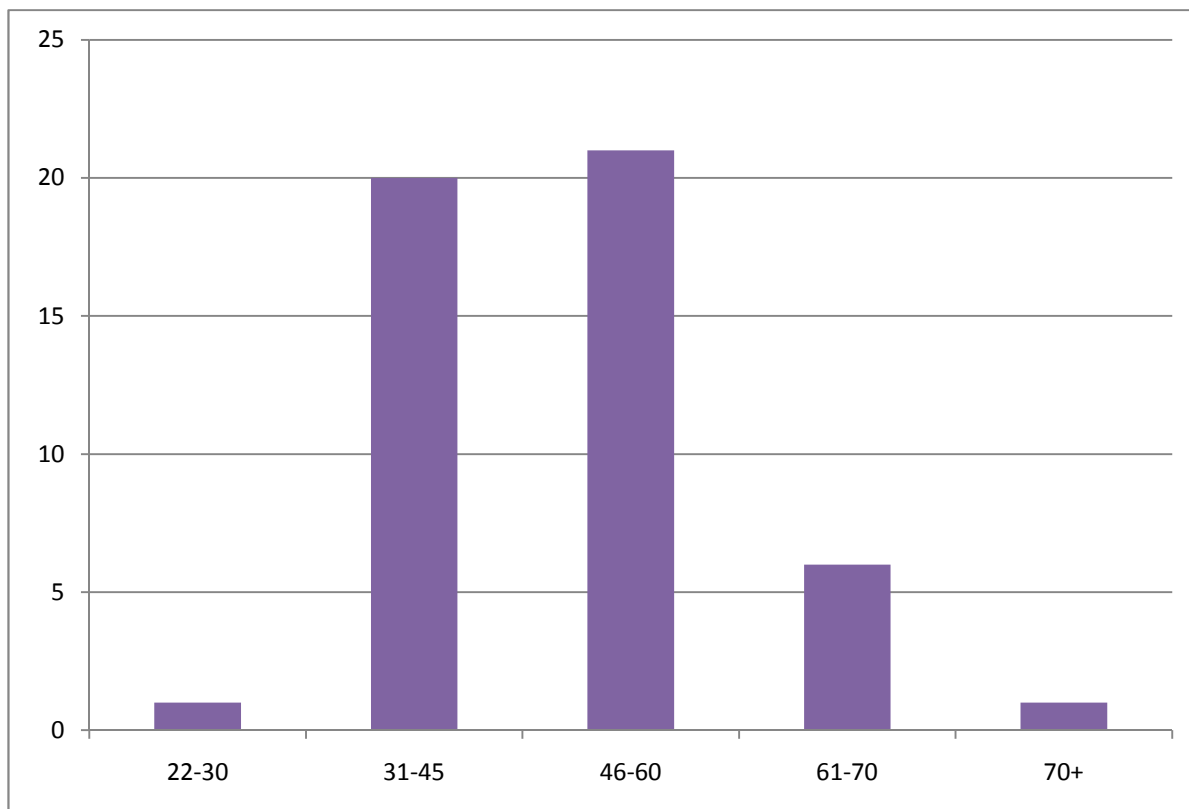
Vysvětlivky: NT Nižší třída
ST1 Nižší vrstva střední třídy
ST2 Střední vrstva střední třídy
ST3 Vyšší vrstva střední třídy
VT Vyšší třída
Konst. Bez zaznamenané sociální mobility

Graf č. 4: Grafické znázornění poměru mezi obžalovanými z Mohelnice před MLS Olomouc na základě doby jejich vstupu do strany SdP/NSDAP v procentech. (ZA Opava-OL, fond MLS Olomouc)

Graf č. 5: Věková struktura obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc v době vstupu do strany SdP/NSDAP. (ZA Opava-OL, fond MLS Olomouc)

Graf č. 6: Věková struktura obžalovaných z Mohelnice před MLS Olomouc v době jejich obvinění. (ZA Opava-OL, fond MLS Olomouc)

Fotografie

Foto č. 1: Mohelnické náměstí ve 30. letech 20. století. (Archiv muzea Mohelnice)

Foto č. 2: Schillerstraße s německou měšťanskou školou ve 30. letech 20. století. (Archiv muzea Mohelnice)

Foto č. 3: Mohelnická severní brána 10. 10. 1938. (SOkA Šumperk)

Foto č. 4: Mohelnické náměstí 10. 10. 1938. (SOkA Šumperk)

Foto č. 5: Mohelnické náměstí 10. 10. 1938. (SOkA Šumperk)
Veprostřed: plukovník wehrmachtu Bruns.
Po jeho pravici: 1. Dr. Wanitschek, 2. Starosta města Alois Schad.
Po jeho levici: 1. slečna Karger, 2. Stavitel Janitschek,
3. Městský sekretář Doczekal.

Foto č. 6: Slavnostní přísaha místní jednotky SS 15. 10. 1938. (SOkA Šumperk)
Úplně vpravo: SS-Gruppenführer Erich von dem Bach-Zelewski.

Foto č. 7: Walter Bartel
(ZA Opava-OL) vrchní inspektor
věznice Mírov

MUDr. Hans Eiselt
závodní lékař Siemens-
Schuckert, člen SA

Bruno Krösa
SS-Rottenführer

Foto č. 8: Willi Lauer
(ZA Opava-OL) SS-Sturmann

Franz Lerch
SS-Sturmann
Kreisleiter KdF

Josef Lukas
SS-Rottenführer

16.

**Dekret presidenta republiky
ze dne 19. června 1945**

**o potrestání nacistických zločinců, zrádců a
jejich pomahačů a o mimořádných lidových
soudech.**

O přímou spravedlnost volají neslýchané zločiny, kterých se dopustili nacisté a jejich zrádci spoluvinníci na Československu. Porožení vlasti, vraždění, zotročování, loupení a ponižování, jehož obětí byl československý lid, a všechna ta stupňovaná německá zvěrstva, kterým bohužel pomáhali anebo asistovali i zpronevěřivší se občané českoslovenští, z nichž někteří zneužili při tom i vysokých úřadů, mandátů nebo hodností, musí dojíti zaslouženého trestu bez průtahů, aby nacistické a fašistické zlo bylo vyvráceno z kořene. Proto ustanovují k návrhu vlády takto:

Foto č. 9: Preambule Velkého retribučního dekretu.

Foto č. 10: Willi Lauer, průkaz SS-Sturmann. (Za Opava-OL)

Ls 36/46.
21

J m é n e m R e p u b l i k y !

Mimořádný lidový soud v Olomouci uznal po veřejném hlavním pře-
lčení dne 7. února 1946 takto práve:

Obžalovaný Gustav Ficker,

nar. 14. VI. 1898 ve Studené Loučce, rolník ve Starém Maletíně, t. č. ve
vazbě,

j e s t v i n e n ,

že v době zvýšeného ohrožení republiky:

I. /od vánoce 1938 do května 1945 v Mohelnici byl činovníkem strany
NSDAP, totiž její složky DAF, a to vedoucím podniku /Betriebsobmann/,
v závodech Siemens v Mohelnici,

II. /že v dubnu 1945 v Zavadilce u Mohelnice ve službách a v zájmu
Německa se dopustil zločinu vraždy podle § 134 tr. z. tím, že v úmyslu
aby partyzána Jaroslava Juřinka z Bezděkova usmrtil, na něho puškou
jednu ránu vystřelil, z čehož smrt onoho partyzána nastala,

III. /že počátkem r. 1946 v Mohelnici v zájmu nepřítelů, totiž německé
říše, Hynka Morávka a Sylvu Mikulovú pro jejich činnost, totiž pře-
nášení dopisů vězňům z Mírova, zavřeným pro politické činy, prostřed-
nictvím jiné osoby u německého četnictva resp. německé tajné policie
v Šumperku udal, čímž zavinil ztrátu svobody československých občanů
Hynka Morávka a Sylvy Mikulové,

IV. /že během r. 1943 a 1944 v Mohelnici v součinnosti s jinými ve s-
luchách a v zájmu Německa zavinil ztrátu svobody obyvatelů republiky
Josefa Dajče, Jaroslava Krobota, Rudolfa Vlašaného a Josefa Müllera,

V. /~~že~~ v září a říjnu 1938 v Zavadilce byl členem organizace ordne-
rá nebo rábec podobné organizace, jaké jsou uvedeny v § 2 retri. dekr.
VI. /dne 10. X. 1938 v Zavadilce dopustil se na Josefu Karkyšovi, Robe-
tu Vykýdalovi a Marii Ramertové zločinu veřejného násilí nebezpeč-
ného, vyhrůžování a neoprávněným omezením osobní svobody člověka dle
§§ 99, 93 tr. z. tím, že prvním dvěma pohrozil postavením, že zdi a zast-
lením, aby je ve strachu a nepokoj uvedl, a všem ostatním pak evmoučně
věznil a překážel jim v užívání osobní svobody, ač mu nad nimi podl
zákonu žádné moci nepřisluželo a on neměl příčiny je pokládati za
zločince nebo mítí důtklivě za škodlivé nebo nebezpečné lidi,

VII. /že dne 10. X. 1938 ve Svinově u Mohelnice v zájmu Německa se do-
pustil zločinu veřejného násilí násilným vpadnutím do cizího nemo-
vitého majetku podle § 83 tr. z. tím, že se zbraní v ruce a s pomocní-
ky vnikl do domu a příbytku Marie Ramertové a tam na této násilí
vykonal.

T í m s p á c h a l

zločiny podle § 3, odst. 2, § 5, odst. 1a, § 11, § 7, odst. 1, § 2, § 5, odst.
2a / a § 8, odst. 2a / retri. dekr.

a o d s u z u j e s e z a t o

podle § 5, odst. 1b / retri. dekr. se zřetelem na § 34 tr. z. k trestu
s m r t i p r o v a z e m .

Podle § 14 lit. a / retri. dekr. ztrácí obžalovaný občanskou čest
navždy.

Podle § 14, lit. c / retri. dekr. propadá celé jmění obžalovaného ve
prospěch státu.

Podle § 389 tr. ř. jest obžalovaný povinen nahraditi útraty trest-
ního řízení.

N a p r o t i t o m u s e o b ž a l o v á n ý

46

Foto č. 11: Gustav Ficker, trest smrti provazem. (Za Opava-OL)

Foto č. 12: Sběrné středisko v Mohelnici v době odsunu. (Archiv Muzea Mohelnice)

Okresní Národní výbor v Zábřeze.

Übersiedlungs-Anzeige.

Herr / Frau K u k u l a Rudolf geboren 18.3.1900

wohnhaft in Müglitz Straße Tyrsovo nám. Nr. 11

Ich teile Ihnen mit, daß Sie als Deutscher Staatsangehöriger auf Deutsches Gebiet übersiedelt werden.
Gleichzeitig mit Ihnen werden nachfolgende Mitglieder Ihrer Familie mitübersiedelt:

1.	<u>Kukula Julie</u>	Geburtsjahr	<u>1904</u>
2.	<u>Kukula Arnost</u>	"	<u>1934</u>
3.	<u>Kukula Kristina</u>	"	<u>1941</u>
4.	<u>Skrebský Jan</u>	"	<u>1865</u>
5.	<u>Skrebský Julie</u>	"	<u>1875</u>
6.	"
7.	"
8.	"

Mit Rücksicht darauf fordere ich Sie auf, sich am 24.4.1946 um 7 Uhr
mit oben angeführten Personen mit Ihrem Gepäck, welches Sie sich mitnehmen dürfen, im Sammellager
Beim Bahnhof in Müglitz einzufinden.

Foto č. 13: Vysídlovací příkaz. (Archiv Ernsta Kukuly)

13

Převážní lístek pro odsunované.
Transportationcard for evacuees.
Transportzettel für Evakuanten.

Jméno a příjmení Name Namen	Kukula Ernst
Stáří Age Alter	11
Pohlaví Sex Geschlecht	M
Národnost Nationality Nationalität	German
Trvalé bydliště Permanent residence Ständige Adresse	Mohelnice
Zaměstnání Occupation Beruf	scholar
Kam by si přál odejít? Desires to go to? Wünscht gehen nach?	

Státní tiskárna v Praze. — 6053-46.

Foto č. 14: Evidenční list pro odsunované. (Archiv Ernsta Kukuly)

Gesundheitsamt Augsburg-Stadt
Flüchtlings-Untersuchungsstelle II. Ordnung

Augsburg, den

Der Kukula Christine
Die
aus **Flüchtlingslager**
wurde im Flüchtlingslager **Augsburg, St. Stephan**
gegen Typhus schutzgeimpft.

I. am 30. 4. 46. 0,2 ccm Dr. Dr. ...
II. am ccm Dr.
III. am ccm Dr.

4.46. 10C00 10711 N1107

Foto č. 15: Potvrzení o preventivním očkování z uprchlického tábora.
(Archiv Ernsta Kukuly)